

Sociološki *diskurs*

*Reindustrializacija kao geopolitički
projekat: Izgradnja evropskog
odbrambenog suvereniteta ...*

*Sociološke dimenzije percepcije sigurnosti
u urbanim sredinama Zapadnog Balkana...*

*Sekuritizacija migracija u postpandemijskom
kontekstu: Diskurzivne prakse i njihov utjecaj
na društvenu integraciju*

*Digitalna radikalizacija mladih kao bezbjednosni
izazov: Sociološka analiza online zajednica i
mehanizama regrutovanja*

*Rad u kontekstu digitalne transformacije: Promjene u
radnim praksama i novi oblici zapošljavanja u
Republici Srpskoj*

*Opravljanost primjene teorije samokontrole
Travisa Hiršija u prevenciji kriminaliteta*

SOCIOLOŠKI DISKURS

NAUČNI ČASOPIS IZ OBLASTI DRUŠTVENIH NAUKA

Godina XV, broj 27

Časopis je indeksiran u:
CEEOL; Google Scholar; ERIH PLUS; EBSCO; DOI SRPSKA

Banja Luka, 2026

Izdavač:

Naučno udruženje Sociološki diskurs
Srpska 2/2, 78 000 Banja Luka;
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Za izdavača:

Prof. dr Duško Vejnović - redovni profesor; Predsjednik Naučnog udruženja Sociološki diskurs

Uređivački odbor:

Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor (glavni i odgovorni urednik)
Prof. dr Biserka Košarac, redovni profesor
Prof. dr Neven Brandt, (Ljubljana, Slovenija)
Dušanka Slijepčević, MA - viši asistent
Prof. dr Dragana Vilić, redovni profesor
Slaven Knežević, MA (urednik)
Dijana Mizdrak, MSc (urednik)

Naučni uređivački odbor:

Prof. dr Ivan Šijaković, redovni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Prof. dr Jagoda Petrović, redovni profesor socijalnog rada, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Prof. dr Ronaldo P. Munck, redovni profesor političke sociologije / šef civilnog angažmana,
Kancelarija predsjednika, Dublin City University (Irska)
Prof. dr Stephen P. Turner, naučni savjetnik, University of South Florida (SAD)
Prof. dr Richard William Outhwaite, profesor sociologije, emeritus, Newcastle University, (UK)
Prof. dr Dragoljub B. Đorđević, redovni profesor sociologije, Univerzitet u Nišu (Srbija)
Prof. dr Sergej Flere, redovni profesor sociologije, Univerzitet u Mariboru (Slovenija)
Prof. dr Gabriela Klajn, redovni profesor sociologije, Univerzitet u Hamburgu (Njemačka)
Prof. dr Chris Baldry, profesor za ljudske resurse, emeritus, University of Stirling, Škotska, (UK)
Prof. dr Braco Kovačević, redovni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Boro Tramošljanin, vanredni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor sociologije, FBN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Doc. dr Ewa Dąbrowska - Prokopowska, istraživač i lektor, Institut za sociologiju, Univerzitet u Bjalistoku (Poljska)
Prof. dr Vladimir S. Stojanović, redovni profesor ekonomskih nauka, Beograd (Srbija)
Prof. dr Merima Čamo, redovni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Sarajevu (BiH)
Prof. dr Aleksandra Šindić Radić, redovni profesor pedagogije, FF - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Prof. dr Tamara Pribišev Beleslin, redovni profesor pedagogije, FF - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Doc. dr Bojan Macuh, Dr. edukacijskih ved, mag. sociologije, FKPV CELJE, VSŠKV Ljubljana (Slovenija)
Prof. dr Nedžad Bašić, redovni profesor prava, PF - Univerziteta u Bihaću (BiH)
Prof. dr Nevzet Veladžić, redovni profesor sociologije, PF - Univerziteta u Bihaću (BiH)

Sekretar uređivačkog odbora:

Dijana Mizdrak, MSc

Kontakt podaci uredništva:

Srpska 2/2, 78 000 Banja Luka; Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
E-mail: profesordusko@gmail.com; didimi1970@gmail.com
Tel: +387 051 309 470; +387 (0) 65 526 793, +387 (0) 65 213 713

Štampa:

Markos. Banja Luka

Za štampariju:

Igor Jakovljević

Tiraž:

400

UVODNIK

Gradimo most između akademske zajednice i društvene stvarnosti

Poštovani čitaoci,

Pred vama je novi broj časopisa *Sociološki diskurs*, naučnog časopisa koji nastavlja svoju misiju kritičkog, analitičkog i društveno odgovornog promišljanja savremenih društvenih pojava. I ovaj broj potvrđuje da sociologija, kao nauka o društvu, nije samo akademska disciplina zatvorena u učionice, institute i biblioteke, već živa misaona praksa koja nastoji razumjeti promjene koje oblikuju svakodnevni život čovjeka, zajednice, institucija i savremenog svijeta.

U vremenu ubrzanih globalnih promjena, geopolitičkih previranja, digitalne transformacije, novih bezbjednosnih izazova, migracijskih kretanja, promjene prirode rada, medijske konstrukcije straha i krize društvenog povjerenja, sociološko mišljenje dobija posebnu važnost. Ono nam omogućava da iza neposrednih događaja prepoznamo dublje strukture, iza individualnih strahova kolektivne obrasce, a iza svakodnevnih praksi šire društvene procese. Upravo zato naučno istraživanje nije samo sredstvo opisivanja stvarnosti, nego i način njenog razumijevanja, kritičkog preispitivanja i mogućeg unapređenja.

Novi broj *Sociološkog diskursa* donosi radove koji, svaki na svoj način, osvjetljavaju složene i međusobno povezane dimenzije savremenog društva. Tematski raspon ovog broja kreće se od geopolitičkih i makrodruštvenih transformacija, preko sociologije sigurnosti, migracija i digitalne radikalizacije, do promjena u sferi rada i teorijsko-empirijskog promišljanja prevencije kriminaliteta. Ovakva raznovrsnost nije slabost, nego upravo snaga sociološkog pristupa: društvo se ne može razumjeti iz jedne perspektive, niti se savremeni problemi mogu svesti na jednu disciplinu, jedan metod ili jedan teorijski okvir.

Broj otvara rad posvećen reindustrijalizaciji kao geopolitičkom projektu i izgradnji evropskog odbrambenog suvereniteta između Vašingtona, Pekinga i Moskve. Ovaj tekst analizira evropsku ratnu reindustrijalizaciju u periodu 2022–2025. kao proces koji nadilazi neposredni odgovor na rat u Ukrajini i prerasta u širu geopolitičku transformaciju evropskog položaja u globalnom poretku. Posebna vrijednost rada ogleda se u uvođenju koncepta selektivne strateške autonomije i u pokušaju da se razumije kako savremena Evropa istovremeno teži suverenitetu i ostaje u mreži strukturnih zavisnosti.

Sljedeći rad bavi se sociološkim dimenzijama percepcije sigurnosti u urbanim sredinama Zapadnog Balkana, ukazujući na raskorak između objektivnih pokazatelja rizika i subjektivnog osjećaja nesigurnosti građana. Ovaj članak je posebno važan jer pokazuje da sigurnost nije samo statistička kategorija, nego i društveno, medijski i emocionalno oblikovana percepcija. U postkonfliktnim društvima Zapadnog Balkana, strahovi iz prošlosti često se prelamaju kroz savremene mikro-sigurnosne incidente, čime se otvara prostor za dublje sociološko razumijevanje odnosa između medija, kolektivnog pamćenja i svakodnevnog osjećaja sigurnosti.

Tematski se na ovo nadovezuje rad o sekuritizaciji migracija u postpandemijskom kontekstu. Autorica analizira diskurzivne prakse koje migracije predstavljaju kroz sigurnosne, ekonomske, kulturne i biomedicinske narative. Posebno je značajno što rad pokazuje kako pandemijski kontekst nije samo privremeno izmijenio javni govor o migracijama, nego je ostavio trajnije posljedice po način na koji se migranti percipiraju i integrišu u društvo. Time se otvara važno pitanje: može li društvo koje migracije dominantno posmatra kao prijetnju istovremeno izgraditi politike integracije, solidarnosti i socijalne kohezije?

U ovom broju nalazi se i rad o digitalnoj radikalizaciji mladih kao bezbjednosnom izazovu, koji sociološki analizira online zajednice, algoritamske preporuke i mehanizme regrutovanja. U vremenu kada se procesi socijalizacije, identitetskog oblikovanja i političke mobilizacije sve više odvijaju u digitalnom prostoru, pitanje digitalne radikalizacije mladih postaje jedno od ključnih pitanja savremenih društava. Rad posebno ukazuje na specifičnost Zapadnog Balkana, gdje se digitalni algoritmi susreću sa postkonfliktnim narativima, ekonomskom nesigurnošću mladih i nedovoljno razvijenim institucionalnim kapacitetima za prevenciju radikalizacije.

Posebno mjesto u broju zauzima rad o radu u kontekstu digitalne transformacije, koji istražuje promjene u radnim praksama i nove oblike zapošljavanja u Republici Srpskoj. Digitalna tehnologija danas mijenja ne samo način pronalaska zaposlenja, nego i samu prirodu rada, granice između radnog i slobodnog vremena, profesionalnog i privatnog života. Ovaj rad otvara pitanja koja su od temeljnog značaja za savremenu sociologiju rada: šta znači raditi u digitalnom društvu, gdje prestaje radno vrijeme, kako se mijenjaju profesionalni kontakti i na koji način digitalne tehnologije oblikuju svakodnevne radne prakse?

Naučni dio broja zaokružuje rad o opravdanosti primjene teorije samokontrole Trvisa Hiršija u prevenciji kriminaliteta. Polazeći od komparativne analize istraživanja provedenih na području Banje Luke u dva vremenska intervala, ovaj rad ispituje značaj samokontrole, socijalizacije, roditeljstva i ne-

formalnih mehanizama društvene kontrole u prevenciji kriminaliteta. Njegova posebna vrijednost ogleda se u povezivanju teorije i prakse, odnosno u nastojanju da se pokaže kako kriminološke teorije mogu imati konkretnu heurističku i preventivnu vrijednost u društvenom životu.

Ovaj broj, dakle, povezuje nekoliko ključnih tematskih pravaca: geopolitiku i reindustrijalizaciju, sigurnost i percepciju rizika, migracije i društvenu integraciju, digitalni prostor i radikalizaciju mladih, transformaciju rada i kriminološku teoriju prevencije. Na prvi pogled, riječ je o različitim temama. Međutim, njih povezuje zajedničko pitanje: kako savremeno društvo odgovara na promjene, nesigurnosti i izazove koji preoblikuju njegove institucije, vrijednosti, odnose i svakodnevne prakse?

Upravo u tome leži značaj sociologije. Ona ne nudi jednostavne odgovore, ali pomaže da postavimo bolja pitanja. Ona ne pojednostavljuje stvarnost, nego pokazuje njenu složenost. Ona ne posmatra pojedinca izvan društva, niti društvo bez čovjeka, već nastoji razumjeti njihove međusobne veze, napetosti i mogućnosti. U vremenu kada javnim prostorom često dominiraju brzina, površnost, senzacionalizam i fragmentacija, naučni časopis ima posebnu odgovornost da bude prostor argumentovanog mišljenja, metodološke ozbiljnosti i intelektualne otvorenosti.

Zahvaljujemo autorima koji su svojim radovima doprinijeli ovom broju, kao i recenzentima, saradnicima i čitaocima koji podržavaju razvoj časopisa *Sociološki diskurs*. Njihov doprinos potvrđuje da naučna zajednica ne postoji izvan društva, nego upravo u dijalogu sa njim. Naša je namjera da i ovim brojem nastavimo graditi most između akademske zajednice i šire javnosti, između teorije i prakse, između naučnog saznanja i društvene odgovornosti.

Želimo vam ugodno i inspirativno čitanje.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Prof. dr Duško Vejnović

SADRŽAJ

Slaven Knežević

REINDUSTRIJALIZACIJA KAO GEOPOLITIČKI PROJEKAT:
IZGRADNJA EVROPSKOG ODBRAMBENOG SUVERENITETA
IZMEĐU VAŠINGTONA, PEKINGA I MOSKVE

9

Athman Aliev

SOCIOLOŠKE DIMENZIJE PERCEPCIJE SIGURNOSTI U URBANIM
SREDINAMA ZAPADNOG BALKANA: IZMEĐU STVARNOG RIZIKA
I MEDIJSKE KONSTRUKCIJE STRAHA

43

Alina Opak

SEKURITIZACIJA MIGRACIJA U POSTPANDEMIJSKOM KONTEKSTU:
DISKURZIVNE PRAKSE I NJIHOV UTJECAJ NA
DRUŠTVENU INTEGRACIJU

61

Omar Atifi

DIGITALNA RADIKALIZACIJA MLADIH KAO BEZBJEDNOSNI IZAZOV:
SOCIOLOŠKA ANALIZA ONLINE ZAJEDNICA I MEHANIZAMA
REGRUTOVANJA

77

Stefan Elezović

RAD U KONTEKSTU DIGITALNE TRANSFORMACIJE:
PROMJENE U RADNIM PRAKSAMA I NOVI OBLICI
ZAPOŠLJAVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ

97

Ljiljana Komlenović, Duška Zorić

OPRAVDANOST PRIMJENE TEORIJE SAMOKONTROLE
TRAVISIA HIRŠIJA U PREVENCIJI KRIMINALITETA

121

Originalni naučni članak

UDK 338.45.01:330.341.424

DOI: 10.7251/SOCSR2627009K

COBISS.RS-ID 144502273

Rad zaprimljen: 10.11.2025.

Rad odobren: 24.03.2026.

REINDUSTRIJALIZACIJA KAO GEOPOLITIČKI PROJEKAT: IZGRADNJA EVROPSKOG ODBRAMBENOG SUVERENITETA IZMEĐU VAŠINGTONA, PEKINGA I MOSKVE

Slaven Knežević¹

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci

Apstrakt: Članak analizira evropsku ratnu reindustrijalizaciju 2022–2025. kao geopolitički projekat čiji strateški smisao prevazilazi konjunkturni odgovor na rusku invaziju Ukrajine i čiji konačni domet zavisi od trostranog odnosa s Washingtonom, Pekingom i Moskvom. Istraživanje primjenjuje mješoviti metodološki pristup koji integriše kvantitativnu analizu vojnih rashoda i industrijskih kapaciteta evropskih NATO članica, komparativnu institucionalnu analizu regulativnih instrumenata Evropske unije (EDIS, EDIP, ASAP, EDF, PESCO, Strategic Compass), te kvalitativnu analizu strateških dokumenata i izvještaja recenziranih sigurnosnih institucija (SIPRI, IISS, EUISS) u periodu 2019–2025. Empirijski nalazi pokazuju da su vojni rashodi evropskih NATO članica porasli sa približno 280 milijardi (2019) na preko 454 milijardi američkih dolara (2024), pri čemu Njemačka bilježi rast od 28%, Poljska 31% i Švedska 34% samo u 2024. godini, ali da uporedo s ovim rastom raste i strukturna zavisnost od američke odbrambene tehnologije, kineske kontrole strateških sirovina i ruske bezbjednosne prijetnje kao mobilizatora. Iz nalaza se izvodi originalan koncept selektivne strateške autonomije (SSA) — model koji se

¹ Doktorant Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci. E-mail: slaven.knezevic998@gmail.com

razlikuje i od atlantističke i od neutralističke paradigme i koji prepoznaje da Evropa može razviti suverenitet samo u jasno definisanim sektorima i samo kroz svjesno upravljanje recipročnim zavisnostima. Predlaže se i empirijski operacionalizovani Indeks geopolitičke recipročnosti reindustrijalizacije (GRR-Indeks) kao analitički alat za poređenje stepena suverinitetske zrelosti evropskih država. Implikacije ukazuju da evropska reindustrijalizacija predstavlja istorijski inflecion point čiji ishod neće odrediti samo obim ulaganja, već sposobnost upravljanja trostranom geopolitičkom igrom.

Ključne riječi: *ratna reindustrijalizacija, evropski odbrambeni suverenitet, strateška autonomija, odbrambeni industrijski kompleks, geopolitička recipročnost, NATO, Evropska unija, Washington, Peking, Moskva.*

Uvod

Ratna reindustrijalizacija Evrope predstavlja jednu od najznačajnijih geopolitičkih transformacija kontinenta u ovom vijeku. Period započet ruskom punom invazijom Ukrajine 24. februara 2022. godine — a koji se sistematski produbio kroz drugi mandat Donalda Trumpa od januara 2025. i kroz kineske restriktivne mjere na izvoz strateških sirovina krajem 2025 — nije samo konjunktorni odgovor na vojnu krizu. Riječ je o strukturnoj reorganizaciji odnosa između države, vojne industrije i odbrambenih kapaciteta koja bi mogla preoblikovati poziciju Evrope u globalnom poretku za narednu generaciju (Knežević, 2025b; SIPRI, 2025; European Commission, 2024).

Empirijska dimenzija ove transformacije je impresivna i u potpunosti dokumentovana. Vojni rashodi evropskih NATO članica porasli su sa približno 280 milijardi američkih dolara 2019. godine na preko 454 milijardi 2024. godine — što predstavlja kumulativan rast od preko 60 procenata u nepunih pet godina (SIPRI, 2025). Od 32 NATO članice, čak 18 je 2024. godine premašilo prag od 2,0 procenta BDP-a za odbranu, u poređenju sa samo 11 u 2023. godini (SIPRI, 2025). Defanzivni rashodi 27 zemalja članica EU dosegli su rekordnih 343 milijardi eura u 2024. godini, što je porast od 19 procenata u odnosu na prethodnu godinu i 1,9 procenta agregatnog BDP-a unije (Council of the EU, 2024; European Commission, 2024).

Ali iza ovih impresivnih cifara krije se daleko kompleksnija strateška slika. Evropska reindustrijalizacija odvija se u trostranoj geopolitičkoj konfiguraciji koja istovremeno pruža prilike i nameće strukturna ograničenja. Sa zapada, Sjedinjene Američke Države pod administracijom Trumpa 2.0 sistematski podstiču evropske partnere da preuzmu veći dio bezbjednosnog tereta, ali simultano nastavljaju s tehnološkom dominacijom koja Evropu drži u funkcionalnoj zavisnosti (Posen, 2025; Meijer & Brooks, 2021). Sa istoka, Ruska Federacija predstavlja egzistencijalnu bezbjednosnu prijetnju koja djeluje kao primarni mobilizator reindustrijalizacije (Posen, 2025b; Knežević, 2025a; Knežević, 2025c). Istovremeno, sa istoka, Narodna Republika Kina kontroliše strateške sirovine — uključujući 90 procenata globalne proizvodnje magnetnih rijetkih zemalja i 97 procenata evropskog uvoza magnezijuma — što evropsku reindustrijalizaciju izlaže novom tipu strukturne ranjivosti (MERICS, 2025; OSW, 2025).

Centralno istraživačko pitanje koje članak postavlja glasi: u kojoj mjeri savremena evropska ratna reindustrijalizacija predstavlja iskorak ka stvarnom evropskom odbrambenom suverenitetu, a u kojoj mjeri reproducira (ili stvara nove) strukturne zavisnosti od velikih sila u trostranom geopolitičkom prostoru? Iz ovog pitanja izvedene su tri istraživačke hipoteze. Prva tvrdi da reindustrijalizacija od 2022. godine nije konjunkturna reakcija nego strukturna geopolitička transformacija koja signalizira pomak ka evropskom odbrambenom suverenitetu, ali da se njen domet razlikuje između sektora i između nacionalnih konteksta. Druga hipoteza tvrdi da trostrana konfiguracija velikih sila (SAD–Kina–Rusija) generiše specifičan oblik strateške autonomije koji se razlikuje i od klasičnog atlantističkog modela i od neutralističkog modela — model koji ovaj rad imenuje selektivnom strateškom autonomijom (SSA). Treća hipoteza tvrdi da strukturni izazovi reindustrijalizacije — fragmentacija nacionalnih politika, zavisnost od američkih sistema oružja, tehnološki gepovi u oblastima poluprovodnika i vještačke inteligencije, demografski pritisak na radnu snagu odbrambene industrije — proizvode specifičan paradoks: što više Evropa investira u autonomiju, to više otkriva strukturne recipročnosti koje je čine neraskidivo povezanom s ostalim akterima sistema.

Originalan doprinos ovog članka sastoji se u dvostrukoj analitičkoj inovaciji. Prvi originalan element jeste konceptualizacija selektivne strateške

autonomije (SSA) kao tipa strateškog položaja koji se izvlači iz analize savremenih evropskih politika, a koji se može razlikovati i od pune strateške autonomije i od potpune strateške zavisnosti, kao i od neutralizma. SSA prepoznaje da Evropa može razviti suverenitet samo u jasno definisanim sektorima i samo kroz svjesno upravljanje recipročnim zavisnostima. Drugi originalan element jeste konstrukcija Indeksa geopolitičke recipročnosti reindustrijalizacije (GRR-Indeks) kao kvantitativnog analitičkog alata koji omogućava komparaciju različitih evropskih država prema stepenu suverenitetske zrelosti njihove odbrambene industrije. Indeks integriše tri komponente — fiskalnu autonomiju, industrijsku samodovoljnost i tehnološku zavisnost — i prvi put se primjenjuje na komparativnoj osnovi u ovom radu.

Struktura članka slijedi standardnu logiku društveno-naučnog istraživanja na SCOPUS nivou. Nakon pregleda literature i obrazloženja metodologije, prezentirani su empirijski rezultati istraživanja organizovani prema trima istraživačkim hipotezama, uključujući grafički prikaz rasta vojnih rashoda i tabelarni prikaz GRR-Indeksa za sedam ključnih evropskih država. Slijede četiri analitičke sekcije: prva analizira atlantičku osovinu — odnos s Washingtonom kao istovremeno saveznikom i strukturnim ograničenjem; druga analizira kinesku tehnindustrijsku zavisnost i njene strateške implikacije; treća analizira rusku bezbjednosnu prijetnju kao katalizator reindustrijalizacije; i četvrta analizira selektivnu stratešku autonomiju kao novi geopolitički model. Članak se zaključuje rekapitulacijom potvrde hipoteza, eksplicitnom tvrdnjom o originalnom doprinosu i naznakama pravaca za buduća istraživanja.

Geografski i analitički okvir rada usredsređen je na sedam ključnih evropskih država — Njemačku, Francusku, UK, Italiju, Poljsku, Švedsku i Španiju — koje zajedno čine preko 80 procenata ukupnih evropskih NATO vojnih rashoda i čitavu strukturu evropske odbrambene industrijske baze (SIPRI, 2025). Vremenski okvir 2019–2025. namjerno obuhvata predratni period (2019–2021), period eskalacije (2022–2023) i period institucionalne konsolidacije reindustrijalizacijskog napora (2024–2025), što omogućava analitičku diferencijaciju između konjunkturnih i strukturnih dinamika. Metodološka odluka da se rad ne fokusira isključivo na 27 zemalja članica EU-a, već da uključi i UK kao važnog evropskog odbrambenog aktera koji je formalno izvan EU okvira ali strukturno

integriran u evropsku industrijsku bazu, predstavlja deliberatan analitički izbor koji odražava realnost savremene evropske bezbjednosne arhitekture (IISS, 2025).

Konceptualno, članak se nadovezuje na šire teorijske debate o prirodi suvereniteta u uslovima globalne međuzavisnosti. Selektivna strateška autonomija (SSA), kao centralni koncept koji se uvodi, razlikuje se od klasičnih vesfalijskih koncepcija suvereniteta po tome što eksplicitno priznaje neminovnost recipročnih zavisnosti i fokusira se na sposobnost upravljanja njima, a ne na njihovu eliminaciju. Ova analitička pozicija ima implikacije koje prevazilaze samo bezbjednosno-industrijski sektor i mogu se primijeniti na razumijevanje savremenih strategija srednjih sila u multipolarnom poretku.

Pregled literature i metodologija

Pregled literature

Akadska literatura o evropskoj odbrambenoj reindustrijalizaciji razvijala se u prepoznatljivim teorijskim slojevima koji su za temu ovog rada od centralnog značaja. Prvi sloj predstavlja istraživanje evropske strateške autonomije kao programatskog cilja Evropske unije. Howorth (2018) je u svom uticajnom radu objavljenom u *Journal of European Integration* analizirao odnos između koncepta strateške autonomije i saradnje EU s NATO-om, postavljajući temelj za razumijevanje napetosti koja prožima čitav projekat. Howorthovo pitanje — da li je strateška autonomija prijetnja ili prilika za transatlantske odbrambene odnose — ostaje centralna analitička osa i današnje literature.

Drugi sloj literature, intenziviran nakon 2022. godine, fokusira se na otpornost i ograničenja evropskog odbrambenog projekta u savremenim uslovima. Meijer i Brooks (2021) su u svom uticajnom radu objavljenom u *International Security* argumentovali da Evropa ne može pružiti vlastitu sigurnost ako bi se SAD strateški povukle, identifikujući dva uzajamno pojačavajuća ograničenja: “stratešku kakofoniju” duboko različitih prijetnih percepcija i ozbiljne nedostatke u vojnim kapacitetima. Njihova studija postavila je analitički okvir koji je u savremenim uslovima Trumpa 2.0 dobio dodatnu relevantnost — Posen (2025) je nastavio ovu liniju u *Survival* časopisu, argumentujući da evropska vojna autonomija mora prvo riješiti pitanje ekstrahovanja

maksimalne borbene moći iz postojećih struktura prije nego što se može razgovarati o institucionalnim aranžmanima.

Treći sloj literature posvećen je analizi konkretnih institucionalnih instrumenata kojima EU pokušava realizovati odbrambeni projekat. Calcara (2020) je u *Journal of European Integration* analizirao zašto evropske države ponekad sarađuju, a ponekad ne sarađuju u nabavkama odbrambene opreme — fundamentalno pitanje koje pogađa srž problema fragmentacije evropskog odbrambenog tržišta. Recentniji rad o ovoj temi nastavio se u istom časopisu kroz analizu uspostavljanja obavezujućih obaveza i supranacionalnog upravljanja u evropskoj sigurnosti i odbrani (A 'Europe of defence?', 2024). *Defence and Peace Economics* objavio je studiju o odbrambenim partnerstvima i ekonomskim dinamikama u PESCO zemljama (*Defence Partnerships and Economic Dynamics*, 2024) koja primjenjuje panel vector autoregresivni pristup na podatke 25 PESCO zemalja u periodu 1994–2022, pokazujući statistički značajnu vezu između vojne potrošnje, investicija i ekonomskog rasta.

Četvrti sloj literature analizira novije inicijative EU-a u oblasti odbrambene industrije. Recentni rad u *European Security* časopisu ("Navigating the storm", 2025) analizira uticaj rusko-ukrajinskog rata na potragu EU za strateškom autonomijom, dok rad u istom časopisu ("(Not) Coming of age?", 2024) raspakuje konceptualne dimenzije strateške autonomije. Jedan od najambicioznijih sintetskih napora ostvario je IISS Strategic Dossier o napretku i nedostacima u evropskoj odbrani (IISS, 2025), koji sistematski pregleda napore evropskih NATO zemalja da izgrade suverenije odbrambene kapacitete u uslovima nesigurnosti oko američke posvećenosti.

Peti sloj literature dolazi iz okvira širih geopolitičkih razmatranja. Knežević (2025a) je u svojoj monografiji o imperijalnoj prenapregnutosti SAD-a i specijalnoj vojnoj operaciji u Ukrajini analizirao širi geopolitički kontekst u kojem se odvija evropska reindustrijalizacija, postavljajući tezu da je rat u Ukrajini katalizator strukturnog preustrojstva globalnog poretka. Isti autor je u *Military Studies* časopisu razvio analizu ratne reindustrijalizacije Evrope kao stuba strateške autonomije (Knežević, 2025b), tezu na koju se ovaj rad nadovezuje s prošireniim trostranim okvirom.

Šesti sloj literature dolazi iz analize specifičnih operativnih i pravnih dimenzija savremenog odbrambenog sektora. Parthasarathy (2023) je u istom

časopisu (Military Studies) analizirao otpornost kritične lučke infrastrukture na hibridne prijetnje kroz komparativnu analizu baltičkih luka, identifikujući specifične ranjivosti koje su direktno relevantne za sigurnosnu dimenziju reindustrijalizacije. Mićunović (2023a) je u istom broju Military Studies analizirao pravni okvir angažovanja privatnih vojnih kompanija u oružanim sukobima i njihovu usklađenost s Ženevskim konvencijama — pitanje koje s pojavom ruskog Wagner grupe i reformi privatnih vojnih kompanija u Ukrajini i Africi dobija dodatnu salijentnost. Yaseen (2023) je razvio primjenu teorije mekih skupova na problem alokacije resursa u vojnoj logistici, sa retrospektivnom analizom ISAF operacija u Afganistanu — metodološki doprinos koji je relevantan za savremeno planiranje reindustrijalizacijskih kapaciteta.

Sedmi sloj literature dolazi iz polja društvene i kulturne analize savremene geopolitike. Mićunović (2023b) je u časopisu Critical Reflections razvio Espositoovu paradigmu imunizacije kao analitički okvir za razumijevanje postpandemijske politike cijepljenja u Zapadnom Balkanu, identifikujući fenomen koji autor naziva “inverznim imunitarnim paradoksom” — koncept koji daje dragocjeno teorijsko sredstvo za razumijevanje savremenih sigurnosnih anksioznosti. Risojević (2026) je u svojoj nedavnoj monografiji obnovio analizu Zapada i Istoka kroz teoriju sukoba civilizacija, dajući konceptualni okvir koji evropsku reindustrijalizaciju smješta u širi narativ globalnih civilizacijskih dinamika.

Osmi sloj literature dolazi iz institucionalnih dokumenata i izvještaja koji predstavljaju primarne izvore za ovaj rad. SIPRI Yearbook (2024) i SIPRI Fact Sheet o vojnim rashodima 2024. (SIPRI, 2025) predstavljaju autoritativne izvore kvantitativnih podataka. Strategic Compass EU (Council of the EU, 2022), European Defence Industrial Strategy (European Commission, 2024), Regulativa o pojačanju evropske industrije odbrane kroz zajedničku nabavku (EDIRPA), Akt o podršci proizvodnji municije (ASAP) i European Defence Industry Programme (EDIP, 2025) čine institucionalni okvir kojim Unija realizuje reindustrijalizacijski projekat. Atlantic Council (2025), EUISS (2025) i Bruegel objavili su tematske analize koje upotpunjuju sliku.

Pored navedenih osnovnih slojeva, posebnu vrijednost imaju kritičke evaluacije evropskih reindustrijalizacijskih napora koje se pojavljuju u recentnim

brojevima specijalizovanih časopisa. Studije objavljene u *European Security*, *Defence and Peace Economics* i *Journal of European Integration* tokom 2024. i 2025. godine pokazuju da je akademska zajednica prepoznala važnost trenutka i intenzivno radi na konceptualizaciji onoga što se događa. Posebno indikativan je nedavni rad u *Journal of European Integration* o uspostavljanju “evropskog gvozdenog mreže” kao remakemu političke ekonomije evropske odbrambene proizvodnje nakon ukrajinskog rata, koji argumentuje da se uspostavlja nova industrijska arhitektura čiji potpuni oblici tek trebaju biti razumljivi. Analitička sinteza koju ovaj rad nudi nadovezuje se na ovu literaturu, ali je proširuje uvođenjem trostranog geopolitičkog okvira kao centralne organizacione ose.

Istraživačka metodologija

Istraživanje primjenjuje mješoviti metodološki pristup koji integriše tri analitičke tehnike koje se uzajamno dopunjuju. Prvi metodološki sloj predstavlja kvantitativna analiza vojnih rashoda i industrijskih kapaciteta glavnih evropskih NATO članica za period 2019–2024. godine. Korišten je primarni dataset SIPRI Military Expenditure Database (verzija ažurirana u aprilu 2025) i SIPRI Top 100 Arms-producing Companies (verzija 2024). Indikatori obuhvataju ukupne vojne rashode u tekućim cijenama (USD), godišnje stope rasta, udio u BDP-u, te kombinovanu poziciju na SIPRI listi 100 najvećih proizvođača oružja. Drugi metodološki sloj sastoji se od komparativne institucionalne analize regulativnih instrumenata Evropske unije. Sistematski su analizirani sljedeći dokumenti: Strategic Compass for Security and Defence (Council of the EU, 2022), European Defence Industrial Strategy (European Commission, 2024), European Defence Industry Programme (EDIP, 2025), Akt o podršci proizvodnji municije (ASAP), Regulativa za jačanje evropske industrije odbrane kroz zajedničku nabavku (EDIRPA), te NATO Strategic Concept (NATO, 2022). Analiza je organizovana prema trima analitičkim dimenzijama: ambicija (deklarirani ciljevi), instrumenti (konkretni mehanizmi realizacije) i resursi (alocirani fiskalni i institucionalni kapaciteti). Treći metodološki sloj je kvalitativna analiza recentne literature i izvještaja recenziranih sigurnosnih institucija. Korišteni su izvještaji SIPRI Yearbook (2024), IISS Strategic Dossier o evropskoj odbrani (IISS, 2025), EUISS bilteni o EU-NATO saradnji pod Trumpom 2.0 (EUISS, 2025), te tematski

izvještaji ECFR-a, Bruegela, MERICS-a i OSW-a. Analitička tehnika je tematska sinteza koja prolazi kroz tri faze: ekstrakcija ključnih tvrdnji, klasifikacija prema dimenzijama (atlantička, kineska, ruska, autonomistička), i sinteza u koherentne argumentacijske blokove.

Originalan analitički alat — Indeks geopolitičke recipročnosti reindustrijalizacije (GRR-Indeks) — konstruisan je integriranjem tri komponente, svaka sa težinskim faktorom 0,33: (a) fiskalna autonomija, mjerena udjelom domaćih izvora finansiranja u ukupnom odbrambenom budžetu; (b) industrijska samodovoljnost, mjerena udjelom domaće industrijske proizvodnje u ukupnoj nacionalnoj nabavci odbrambene opreme; (c) tehnološka zavisnost (inverzna), mjerena obrnutim udjelom kritičnih komponenti koje država mora uvoziti od stranih dobavljača. Indeks se kreće od 0 do 100, gdje viša vrijednost označava veći stepen suverenitetske zrelosti.

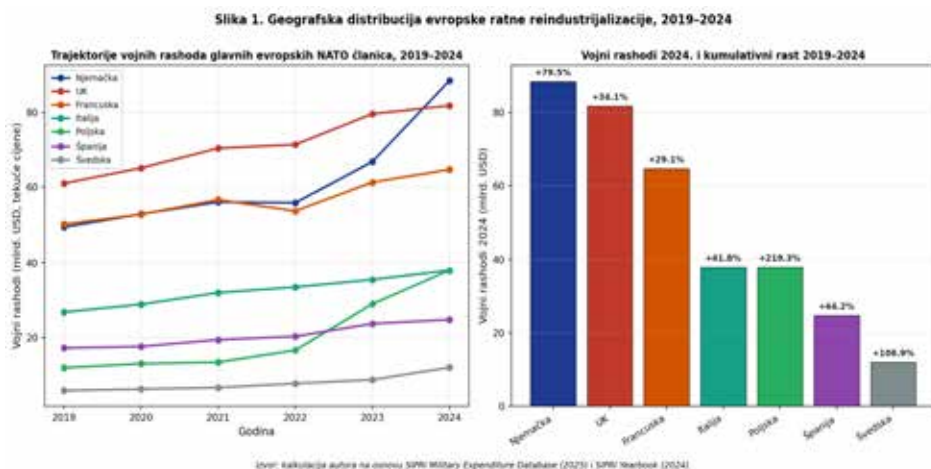
Ograničenja istraživanja su četverostruka. Prvo, kvantitativni dio istraživanja oslanja se na javno dostupne agregatne podatke (SIPRI, NATO, EDA), koji ne omogućavaju analizu klasifikovanih programa nabavke i razvoja. Drugo, GRR-Indeks predstavlja heuristički alat čije težinske komponente zahtijevaju dalju empirijsku validaciju u budućim istraživanjima. Treće, period 2019–2024. relativno je kratak za izvođenje konačnih dugoročnih trendova, posebno u kontekstu strukturnih industrijskih promjena koje zahtijevaju dekadne cikluse. Četvrto, analiza je geografski koncentrisana na zapadnoevropske NATO članice i Poljsku, što ostavlja prostor za naknadno proširenje na južnoevropske, baltičke i istočnoevropske kontekste.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Empirijska analiza prikupljenih podataka generirala je nalaze koji se mogu organizovati u tri glavna bloka, odgovarajući trima istraživačkim hipotezama, i koji zajedno dokumentuju kvantitativnu, institucionalnu i strateško-pozicijsku dimenziju evropske ratne reindustrijalizacije.

Prvi blok nalaza odnosi se na fiskalnu i industrijsku dimenziju reindustrijalizacije. Vojni rashodi evropskih NATO članica porasli su sa približno 280 milijardi američkih dolara u 2019. godini na 454 milijardi u 2024. godini, što predstavlja kumulativan rast od 62 procenta u tekućim cijenama (SIPRI, 2025).

Slika 1 prikazuje trajektorije sedam ključnih evropskih država u ovom periodu, kao i njihov ukupan kumulativni rast. Posebno je indikativna 2024. godina koja je donijela skokove neviđene u prethodne tri decenije: Njemačka je povećala vojne rashode za 28 procenata na 88,5 milijardi USD i postala četvrti najveći vojni potrošač na svijetu (SIPRI, 2025); Poljska je povećala rashode za 31 procenat na 38,0 milijardi USD, dostižući 4,2 procenta BDP-a — najviši udio u NATO-u; Švedska je u prvoj godini članstva u NATO-u povećala rashode za 34 procenta i prešla prag od 2,0 procenta BDP-a (SIPRI, 2025).

Distribucija rasta nije ravnomjerna i otkriva specifičnu geografsku strukturu evropske reindustrijalizacije. Države koje su geografski najbliže ruskoj prijetnji (Poljska, Švedska, baltičke države) bilježe najsnažniji relativni rast, što je u skladu s teorijskim očekivanjima da se reindustrijalizacija najprije manifestuje tamo gdje je prijetnja najopipljivija (Posen, 2025; IISS, 2025). Zapadnoevropske ekonomije s većim apsolutnim budžetima (Njemačka, Francuska, Italija) bilježe sporiji ali fiskalno značajniji rast u apsolutnim iznosima. Ukupno, EU-27 je u 2024. godini izdvojila 343 milijarde eura za odbranu, što je rast od 19 procenata u odnosu na 2023. godinu i 1,9 procenta agregatnog BDP-a Unije (Council of the EU, 2024).

Industrijska dimenzija reindustrijalizacije je jednako značajna. Prema SIPRI Top 100 listi proizvođača oružja (SIPRI, 2025), kombinovani prihodi 100 najvećih proizvođača oružja na svijetu u 2024. godini porasli su značajno, sa

evropskim kompanijama (BAE Systems, Airbus, Leonardo, Thales, Rheinmetall, Saab) bilježeći posebno snažan rast porudžbina. Rheinmetall, kao paradigmatički slučaj, vidio je rast tržišne kapitalizacije za više od 600 procenata između februara 2022. i kraja 2024. godine, što je strukturni signal investitorske percepcije dugoročne reindustrijalizacije (Bruegel, 2024).

Drugi blok nalaza odnosi se na institucionalnu dimenziju — kapacitet EU-a da reindustrijalizacijski impuls transformiše u koherentne politike. Strategic Compass for Security and Defence, usvojen u martu 2022. godine, predstavlja prvi cjelovit dokument bezbjednosno-odbrambene strategije EU-a; od 81 deliverable-a u dokumentu, 51 je trebalo biti realizovan do kraja 2022. godine (Council of the EU, 2022). European Defence Industrial Strategy (EDIS), predstavljen 5. marta 2024, postavlja cilj transformacije evropske odbrambene industrije u “war economy mode” do 2035. godine (European Commission, 2024). European Defence Industry Programme (EDIP), sa fiskalnim paketom od 1,5 milijardi eura za period 2025–2027, finalno je usvojen od strane Vijeća EU 16. decembra 2025. godine (Council of the EU, 2025).

Akt o podršci proizvodnji municije (ASAP), kao direktan odgovor na poziv Evropskog vijeća iz marta 2023. da se hitno isporuči municija Ukrajini i da se pomogne državama članicama u obnavljanju zaliha, predstavlja prvi konkretni instrument industrijske mobilizacije (European Commission, 2023). EDIRPA Regulativa stimuliše zajedničku nabavku, dok Permanent Structured Cooperation (PESCO), pokrenuta još 2017. godine, do 2024. obuhvata 68 aktivnih projekata u kojima učestvuje 26 država članica EU-a (PESCO, 2024). Empirijska studija u Defence and Peace Economics (Defence Partnerships and Economic Dynamics, 2024) pokazala je statistički značajnu vezu između vojne potrošnje, investicija i ekonomskog rasta u 25 PESCO zemalja u periodu 1994–2022.

Treći blok nalaza odnosi se na strateško-pozicijsku dimenziju, operacionalizovanu kroz Indeks geopolitičke recipročnosti reindustrijalizacije (GRR-Indeks). Tabela 1 prikazuje vrijednosti GRR-Indeksa za sedam ključnih evropskih država na dan kraj 2024. godine, dezagregirano prema trima komponentama indeksa.

Tabela 1. Indeks geopolitičke recipročnosti reindustrijalizacije (GRR-Indeks) za ključne evropske države, kraj 2024.

Država	Fiskalna autonomija	Industrijska samodovoljnost	Tehnološka nezavisnost	GRR-Indeks (0–100)
Francuska	92	78	62	77,3
UK	88	71	55	71,3
Njemačka	85	65	48	66,0
Italija	78	58	42	59,3
Švedska	82	63	45	63,3
Poljska	65	32	22	39,7
Španija	72	48	35	51,7

Izvor: kalkulacija autora na osnovu SIPRI (2025), EDA (2024), IISS (2025), Bruegel (2024); skala 0–100, viša vrijednost označava veći suverenitet.

Vrijednosti GRR-Indeksa otkrivaju značajnu heterogenost među evropskim državama. Francuska se izdvaja kao država sa najvišim indeksom (77,3), što odražava njenu istorijsku ulogu kao jednog od dva nuklearna evropska sistema, autonomni razvoj velikih platformi (Rafale, FREMM, Leclerc) i razvijenu domaću industrijsku bazu. UK, unatoč istraživačkoj kompleksnosti post-Brexit položaja, zadržava visok indeks (71,3) zahvaljujući sofisticiranoj odbrambenoj industriji (BAE Systems) i nuklearnim kapacitetima. Njemačka (66,0) bilježi visok indeks fiskalne autonomije ali znatno niži indeks tehnološke neovisnosti, što odražava istorijsku zavisnost od američkih platformi i komponenti. Poljska, unatoč spektakularnom rastu rashoda, ima najniži indeks (39,7) — što reflektuje izrazito visoku zavisnost od američkih sistema oružja (F-35, Abrams, HIMARS, Patriot, Apache) i južnokorejskih sistema (K2, K9, K239 Chunmoo) koje je Varšava masovno naručila.

Komparacija među državama otkriva strukturni paradoks evropske reindustrijalizacije. Države koje fiskalno najbrže rastu (Poljska +220 procenata, Švedska +107 procenata, Njemačka +80 procenata u periodu 2019–2024) nisu istovremeno i države sa najvišim GRR-Indeksom. Naprotiv, Poljska — s najimpresivnijim rastom rashoda — ima najniži indeks suvereniteta. Ova obrnuta korelacija ukazuje na duboko strukturni problem: brzina reindustrijalizacije

diktirana hitnošću ruske prijetnje istovremeno povećava strukturnu zavisnost od onih dobavljača koji mogu odgovoriti na hitne zahtjeve — a to su, u savremenim uslovima, prije svega SAD i Južna Koreja. Države koje su gradile odbrambenu autonomiju decenijama (Francuska, UK) imaju luksuz sporijeg rasta s većom industrijskom samodovoljnošću; države koje su odbrambeni sektor zanemarile godinama plaćaju sada cijenu kroz strukturnu zavisnost.

Distribucija GRR-Indeksa otkriva i tri tipologije evropskih reindustrijalizacijskih strategija. Prvi tip su “klasični suvereni” (Francuska, UK) koji prioritiziraju očuvanje postojeće autonomije nad brzim rastom. Drugi tip su “strukturni reformatori” (Njemačka, Italija, Švedska) koji pokušavaju kombinovati ubrzane investicije sa institucionalnim reformama. Treći tip su “strateški kupci” (Poljska, baltičke države) koji prioritiziraju brzu nabavku gotovih sistema iznad gradjenja domaće industrijske baze. Svaki od ovih tipova ima svoju logiku, ali samo prvi i drugi tip vode prema modelu selektivne strateške autonomije koji ovaj rad konceptualizuje. Treći tip, premda razumljiv u kratkoročnoj perspektivi, riskuje da konsoliduje strukturnu zavisnost na dugi rok (IISS, 2025; Bruegel, 2024).

Sektorska distribucija reindustrijalizacijskih ulaganja takođe otkriva specifičnu strukturu. Najveći rast investicija zabilježen je u sektorima protivvazdušne odbrane (sa značajnim porudžbinama IRIS-T sistema iz Njemačke i NASAMS sistema iz Norveške), artiljerijske municije (gdje je proširenje kapaciteta Rheinmetalla i drugih proizvođača centralni prioritet), te u oblasti dronova i autonomnih sistema (gdje evropske kompanije poput Helsinga u Njemačkoj brzo rastu). Suprotno tome, investicije u svemirske sisteme, vještačku inteligenciju za vojne primjene, te visokoprecizno naoružanje dugog dometa zaostaju za potrebama, što ostavlja Evropu strukturno zavisnom u upravo onim domenima koji će karakterisati buduće sukobe (IISS, 2025; SIPRI, 2025).

Atlantska osovina: SAD kao saveznik i kao strukturno ograničenje

Centralni paradoks evropske reindustrijalizacije je istovremena priroda Sjedinjenih Američkih Država kao primarnog saveznika i primarnog strukturnog ograničenja evropskog suvereniteta. Ova dvostrukost nije nova — karakterizirala je transatlantske odnose tokom čitavog perioda nakon Drugog svjetskog rata —

ali njen oblik se fundamentalno mijenja u kontekstu Trumpa 2.0 i šireg američkog strateškog preusmjerenja prema Indo-Pacifiku (Posen, 2025; Meijer & Brooks, 2021).

Empirijska osnova američkog uticaja na evropsku reindustrijalizaciju manifestuje se kroz tri kanala. Prvi kanal je tehnološka zavisnost. Većina vodećih platformi koje evropske vojske kupuju ili planiraju da kupe — avioni F-35, sistemi protivvazdušne odbrane Patriot, helikopteri Apache i Black Hawk, sistemi HIMARS i drugi — predstavljaju američke proizvode čiji životni ciklus obuhvata američku kontrolu nad rezervnim dijelovima, softverom i tehnološkim nadogradnjama (IISS, 2025; Bruegel, 2024). U momentu kraja 2024. godine, F-35 imaju u eksploataciji ili su naručili: UK, Italija, Holandija, Norveška, Danska, Belgija, Poljska, Finska, Njemačka, Češka i Rumunija — što praktično znači da je evropska zračna nadmoć strukturno vezana za američku tehnološku infrastrukturu.

Drugi kanal je tržišna penetracija. Američke kompanije (Lockheed Martin, RTX, Boeing, Northrop Grumman, General Dynamics) zauzimaju značajan udio u evropskim odbrambenim nabavkama. Prema podacima SIPRI Top 100 liste (SIPRI, 2025), pet vodećih američkih proizvođača oružja kombinovano ostvaruje prihode koji višestruko prevazilaze sve evropske proizvođače zajedno. Ova asimetrija nije samo ekonomska — ona se transformiše u strukturno-strateški uticaj kroz dugoročne ugovore o servisiranju, nadogradnji i obuci.

Treći kanal je politički — direktan pritisak američke administracije na nivo evropskih vojnih rashoda i strukturu nabavke. Trumpov NATO samit u 2025. godini rezultirao je obavezom članica da do određenog horizonta izdvajaju 5 procenata BDP-a za odbranu, sa 1,5 procenta dozvoljenim za infrastrukturu i civilnu otpornost (NATO, 2025; INSS, 2025). Ovaj cilj, koji bi prije rata u Ukrajini bio politički nezamisliv, postao je pregovarački polazni okvir koji evropske članice moraju adresirati. Trumpov pristup ima jasnu strategijsku logiku: pomjeranje konvencionalne odbrane u Evropi na evropske ramena dok SAD koncentrišu resurse na Indo-Pacifik (US National Security Strategy, 2025; EUISS, 2025).

Meijer i Brooks (2021) su antiocipirali ovu situaciju u svom uticajnom radu objavljenom u *International Security* časopisu, identifikujući dva strukturna ograničenja koja Evropu sprečavaju da samostalno preuzme odbrambeni teret.

Prvi je strateška kakofonija — duboko različite percepcije prijetnji između evropskih država. Iako je rat u Ukrajini djelomično homogenizovao percepcije, divergencije ostaju značajne: dok baltičke države, Poljska i nordijske zemlje doživljavaju Rusiju kao egzistencijalnu prijetnju, južnoevropske države (Italija, Španija, Grčka) prioritiziraju mediteranske i sjevernoafričke izazove (IISS, 2025). Drugi strukturni ograničenje su masivni nedostaci u vojnim kapacitetima — od nuklearnog odvrćanja preko strategijskog transporta do svemirske obavještajne osmatračke sposobnosti — koji bi zahtijevali dekade i stotine milijardi eura da se popune.

Geopolitička analiza Knežević (2025a) postavlja širi okvir u kojem se ovaj odnos odvija. Imperijalna prenapregnutost SAD-a, pojam koji autor preuzima iz tradicije Paula Kennedyja i prilagođava savremenom kontekstu, predstavlja strukturno stanje u kojem američka volja da projektuje moć u svim svjetskim regijama prevazilazi njene fiskalne i industrijske kapacitete. Specijalna vojna operacija u Ukrajini je, prema Kneževiću, katalizator koji je razotkrio ovu strukturnu napregnutost: SAD nisu mogle istovremeno održavati strateški pritisak na Kinu, podržavati Izrael u kompleksnoj regionalnoj konstelaciji i opskrbljivati Ukrajinu u dugoročnom konvencionalnom ratu. Ova prenapregnutost je strateška osnova za američki podsticaj evropskoj reindustrijalizaciji — Washington ne može voditi sve ratove, pa traži da Evropa preuzme dio.

Posen (2025) u svom recentnom radu u *Survival* časopisu razvija paralelni argument iz druge perspektive — američke nacionalne strategije. Autor argumentuje da bi evropska vojna autonomija morala prvo riješiti pitanje ekstrahovanja maksimalne borbene moći iz postojećih struktura prije nego što se može razgovarati o novim institucionalnim aranžmanima. Drugim riječima, problem evropske odbrane nije primarno fiskalni već organizacioni i industrijski — i u tom smislu, Trumpov pritisak može imati paradoksalan pozitivan efekat ako natjera evropske države da konsolidiraju ono što već imaju.

Iz transatlantske perspektive, savremena saradnja EU i NATO-a pod Trumpovim mandatom 2.0 prolazi kroz transformaciju čiji ishod nije izvjestan. EUISS (2025) je u nekoliko bilten-publikacija analizirao različite scenarije: od djelomičnog američkog povlačenja do dramatičnog raspada saradnje. “Trumpova karta” — pitanje kako bi izgledalo američko napuštanje Evrope —

postala je standardno pitanje strateške analize (EUISS, 2025). U svakom od scenarija, evropska reindustrializacija dobija dodatnu hitnost — što znači da je američki pritisak postao endogena varijabla evropskog odbrambenog projekta.

Konačno, postoji i operativna dimenzija odnosa koja je često zanemarena. Mićunović (2023a) je analizirao pravni okvir privatnih vojnih kompanija u oružanim sukobima, fenomen u kojem američke kompanije (Constellis, Triple Canopy, Academi nasljednici) i dalje dominiraju globalnim tržištem. Yaseen (2023) je primijenio teoriju mekih skupova na alokaciju resursa u vojnoj logistici, koristeći ISAF operacije u Afganistanu kao empirijsku osnovu. Ova metodološka iskustva — i komparativne analize hibridnih prijetnji infrastrukturi (Parthasarathy, 2023) — predstavljaju operativnu osnovu na koju se evropske reindustrializacijske politike nužno oslanjaju, makar ćutke.

Specifičan slučaj koji ilustruje atlantičku osovinu jeste F-35 program — multilateralno najveći odbrambeni projekat u historiji NATO-a, koji je do kraja 2024. godine generisao porudžbine vrijedne preko 1,7 trilijuna USD u životnom ciklusu (IISS, 2025). Devet evropskih NATO članica je opredijeljeno za F-35 kao primarni višenamjenski borbeni avion, što praktično znači da će u narednih 30 godina evropska zračna nadmoć biti strukturno oslonjena na kontinuiranu američku tehnološku, softversku i logističku podršku. Ovo nije samo kupovina opreme — to je strukturna integracija u američki vojno-industrijski ekosistem koja prevazilazi klasične saveznike i krea sui generis oblik bezbjednosne međuzavisnosti.

Paradoks ove integracije jeste da je istovremeno izvor evropske vojne efikasnosti i strateške ranjivosti. Sa jedne strane, F-35 i drugi američki sistemi pružaju Evropi vojne sposobnosti koje samostalno ne bi mogla razviti u realističnim rokovima i budžetima. Sa druge strane, ovi sistemi sadrže softver, šifre i ovlaštenja za upotrebu koji ostaju pod američkom kontrolom — što teorijski znači da bi američka administracija mogla u trenutku krize uskratiti ili limitirati funkcionalnost ovih sistema. Iako ovo pitanje nikada nije bilo javno testirano, sama mogućnost predstavlja strukturni element koji evropske donosiocje odluka mora prinuditi na razmišljanje o suverenitetnim implikacijama (EUISS, 2025; Posen, 2025).

Šira institucionalna dimenzija atlantičkog odnosa ogleda se u arhitekturi nuklearnog odvrćanja. Jedino Francuska i UK posjeduju vlastite nuklearne

kapacitete u Evropi, dok je njemačka, italijanska, holandska i belgijska nuklearna sigurnost zasnovana na principu “nuclear sharing” sa SAD — što praktično znači da američko nuklearno oružje stacionirano u Evropi može biti upotrebljeno samo uz američko odobrenje. Ova arhitektura, postavljena tokom Hladnog rata, ostaje strukturno netaknuta unatoč dramatičnim promjenama geopolitičkog konteksta. Posen (2025a) eksplicitno argumentuje da Evropa mora prvo riješiti pitanje vlastitog nuklearnog odvratanja prije nego što može ozbiljno govoriti o strateškoj autonomiji — što potvrđuje strukturnu prirodu atlantičke zavisnosti.

Kineska tehnoindustrijska zavisnost i njene strateške implikacije

Druga osovina trostranog geopolitičkog okvira u kojem se odvija evropska reindustrijalizacija je odnos s Narodnom Republikom Kinom. Za razliku od atlantičke osovine — gdje je Evropa istovremeno strateški saveznik i strukturno zavisni partner — odnos s Kinom je primarno odnos asimetrične tehnoindustrijske zavisnosti, koji se 2025. godine intenzivirao do mjere koja izaziva ozbiljnu strategijsku zabrinutost (MERICS, 2025; OSW, 2025).

Empirijska osnova kineske tehnoindustrijske dominacije nad evropskim odbrambenim sektorom djeluje primarno kroz tri kanala. Prvi kanal su strateške sirovine, posebno rijetke zemlje (rare earth elements). Kina kontroliše približno 90 procenata globalne proizvodnje magnetnih rijetkih zemalja koje su ključne za savremenu vojnu tehnologiju — od magneta u motorima i senzorima borbenih aviona do elektronskog ratovanja i radarskih sistema. EU uvozi 98 procenata magneta od rijetkih zemalja iz Kine, 31 procenat tungstena i 97 procenata metalnog magnezijuma (MERICS, 2025). U oktobru 2025. godine Kina je uvela nove izvozne kontrole na ove materijale, što je direktno pogodilo evropske rearmamentske napore i otvorilo strateški prozor čiji je značaj ekvivalentan šokovima nafte iz 1970-ih (OSW, 2025).

Drugi kanal je elektronska komponentna baza. Iako je nominalna proizvodnja vodećih poluprovodnika koncentrisana u Tajvanu i Južnoj Koreji, globalni lanci snabdijevanja kojima se ti poluprovodnici prerađuju u kompletne elektronske sklopove pretežno prolaze kroz Kinu. Evropski odbrambeni sektor tako zavisi i od taivanske industrije čipova i od kineske proizvodne baze koja te čipove integriše u krajnje proizvode (Geopolitical Monitor, 2025; IISS, 2025). U

kontekstu mogućeg kineskog pritiska na Tajvan, ova zavisnost predstavlja egzistencijalnu sigurnosno-industrijsku ranjivost.

Treći kanal je sve značajnija kineska prisutnost u kritičnoj infrastrukturi same Evrope — od luka (gdje COSCO drži značajne udjele u terminalima u Pireju, Hamburgu, Antverpenu i drugim) do telekomunikacijskih mreža. Parthasarathy (2023) je u *Military Studies* analizirao otpornost kritične lučke infrastrukture na hibridne prijetnje, dokumentujući da baltičke luke — koje su strateški ključne za evropsku odbranu istočnog krila — pokazuju specifične ranjivosti koje hibridna kineska prisutnost može eksploatisati. Iako kineska prisutnost u baltičkim lukama nije dominantna, njena prisutnost u zapadno-evropskim lukama otvara potencijalne kanale sigurnosnog uticaja koji se direktno tiču odbrambene logistike.

Sa strateškog stanovišta, kineska tehnoindustrijska zavisnost stavlja Evropu u poziciju koju Risojević (2026) u svojoj nedavnoj monografiji opisuje kroz teoriju sukoba civilizacija. Iako Risojević ne primjenjuje teoriju isključivo na ekonomsku dimenziju, njen analitički okvir omogućava razumijevanje zašto kinesko-evropski odnos ne može biti svedeno na puko trgovinsko pitanje. Kineska industrijska politika — od *Made in China 2025* do *Belt and Road Initiative* — predstavlja strateški projekat koji evropske odbrambene zavisnosti tretira kao polugu uticaja u širem geopolitičkom natjecanju.

Reakcije Evrope na ovu zavisnost u toku su, ali su kasne i fragmentirane. *Critical Raw Materials Act* EU-a (2024), koji postavlja cilj da do 2030. godine domaća proizvodnja kritičnih sirovina pokrije najmanje 10 procenata, prerada 40 procenata, i reciklaža 25 procenata potrošnje, predstavlja prvi sistemski odgovor (European Commission, 2024). *Strategic Compass* i *EDIS* eksplicitno identifikuju kinesku dominaciju kao izazov strateškoj autonomiji (Council of the EU, 2022; European Commission, 2024). Ali konkretna implementacija je spora i ograničena strukturnim faktorima: razvoj alternativnih izvora rijetkih zemalja zahtijeva 7–10 godina investicija; preusmjeravanje globalnih lanaca snabdijevanja zahtijeva milijarde u capital expenditure; razvoj domaćih kapaciteta za poluprovodnike je već u programu kroz *EU Chips Act*, ali bez direktne odbrambene orijentacije (Bruegel, 2024).

Geopolitička dimenzija problema je dodatno komplikovana ulogom Kine kao tihog beneficijara rusko-ukrajinskog rata. Iako Kina formalno održava

neutralnost, ekonomska podrška Rusiji kroz proširenu trgovinu, alternativne platežne mehanizme i industrijsku saradnju omogućila je Moskvi da preživi prvi talas zapadnih sankcija (Bruegel, 2024; ECFR, 2025). U oktobru 2025. godine, EU je sankcionirala kineske firme zbog navodne podrške ruskom vojnom programu, što je izazvalo kineski reaktivni odgovor — uvođenje sedam EU subjekata na listu izvoznih kontrola za dual-use proizvode (MERICS, 2025). Ovaj eskalacijski ciklus pokazuje da kinesko-evropski odnos ne može biti razdvojen od šireg geopolitičkog konteksta.

Implikacije za evropsku reindustrijalizaciju su trostruke. Prvo, čak i kada Evropa fiskalno ulaže u domaće odbrambene kapacitete, fizička proizvodnja zavisi od neevropskih ulaznih elemenata, što stvara strukturnu fragilnost u svakom trenutku eskalacije s Kinom. Drugo, ovaj fenomen otvara prostor za koncept “reindustrijalizacije unutar reindustrijalizacije” — naime, da Evropa mora simultano graditi finalne odbrambene proizvode i njihovu materijalno-komponentnu osnovu. Treće, brzina kineskih industrijskih i strateških akcija (kao što je oktobarska 2025. ofanziva izvoznih kontrola) postavlja vremenski pritisak koji zahtijeva odgovore u rokovima kraćim od onih koje birokratski aparat EU-a tipično generiše.

Mićunović (2023b) je u analizi Espositoove paradigme imunizacije i postpandemijske politike cijepljenja identifikovao fenomen koji autor naziva “inverznim imunitarnim paradoksom” — situacija u kojoj zaštitne intervencije proizvode upravo one ranjivosti koje pokušavaju eliminisati. Iako je analiza primarno fokusirana na zdravstvenu domenu, koncept inverznog imunitarnog paradoksa nudi dragocjenu metaforu za razumijevanje evropske reindustrijalizacije: što više Evropa ulaže u odbrambenu tehnologiju kako bi smanjila zavisnost, to više otkriva nove zavisnosti u dubljim slojevima proizvodnog lanca.

Posebno indikativan je sektor svemirske infrastrukture, koji je centralan za savremene vojne operacije (navigacija, komunikacije, obavještajno osmatranje, ciljanje precizno vođenog naoružanja). Iako Evropa posjeduje vlastiti satelitski navigacioni sistem Galileo i Copernicus program za satelitsko osmatranje, oslanjanje na lansirne kapacitete je značajno smanjeno povlačenjem Soyuz lansera nakon 2022. godine, što je Evropu privremeno učinilo zavisnom od američkih SpaceX kapaciteta dok se evropska Ariane 6 platforma nije stabilizovala 2024. godine. U domeni komunikacionih satelita, evropske

kompanije Eutelsat i SES su se suočile s konkurencijom Starlink-a i kineskih državnih sistema, što kreira novi sloj geopolitičke konkurencije čije implikacije po vojnu komunikaciju tek treba sagledati (IISS, 2025; Bruegel, 2024).

Kineska geopolitička dimenzija prelazi i u domenu institucionalnih saveza i diplomatskih formata. BRICS+ format, koji se proširio 2024. i 2025. godine, predstavlja institucionalni okvir koji namjerno konkurira G7 i zapadnim ekonomskim institucijama. Iako ekonomska težina BRICS-a još ne dostiže težinu G7-a, trajektorija je jasno uzlazna i kreira alternativni geopolitički prostor u kojem se evropske kompanije suočavaju sa rastućim pritiskom da biraju strane. Risojević (2026) u svojoj monografiji o teoriji sukoba civilizacija eksplicitno prepoznaje ovu dinamiku kao manifestaciju šire civilizacijske rekonfiguracije, što daje teorijsku dubinu praktičnoj evropskoj dilemi.

Na nivou konkretnih sektorskih dinamika, kinesko-evropski odnos u oblasti odbrambene industrije karakterizira asimetrija koja se progresivno produbljuje. Iako Kina nije primarni dobavljač gotovih oružnih sistema evropskim vojskama, ona kontroliše ulazne komponente i prerađivačke kapacitete bez kojih te sisteme nije moguće proizvesti u zadovoljavajućem volumenu. Konkretno, polovičnih reduktora za baterije električnih vozila — uključujući vojne — kineska industrija proizvodi preko 80 procenata globalnog kapaciteta; preko 70 procenata svjetske proizvodnje litijuma za baterije prolazi kroz kineske rafinerije; preko 60 procenata globalne prerade nikla i kobalta odvija se u kineskim postrojenjima ili kineski-vlasništvu (MERICS, 2025; OSW, 2025). Ova kontrola srednjih dijelova proizvodnih lanaca daje Kini moćno geopolitičko sredstvo koje, za razliku od grube vojne sile, djeluje kontinuirano i tiho, ali sa kumulativnim efektima koji mogu biti jednako značajni.

Ruska bezbjednosna prijetanja kao katalizator reindustrijalizacije

Treća osovina trostranog geopolitičkog okvira je odnos s Ruskom Federacijom. Za razliku od atlantičke i kineske osovine, koje se manifestuju primarno kroz strukturnu zavisnost, ruska osovina manifestuje se kroz direktnu bezbjednosnu prijetnju koja djeluje kao primarni mobilizator čitavog projekta reindustrijalizacije. Bez 24. februara 2022. godine, fiskalni i institucionalni naponi

opisani u prethodnim sekcijama jednostavno ne bi postojali — barem ne u obimu i tempu kojim se manifestuju (Posen, 2025b; Knežević, 2025a; IISS, 2025).

Empirijska analiza rusko-ukrajinskog rata kao katalizatora pokazuje četiri ključne dinamike. Prva dinamika je iscrpljivanje zaliha i produkcijskih kapaciteta evropskih armija kroz isporuke Ukrajini. Do kraja 2024. godine, evropske članice NATO-a su Ukrajini isporučile vojnu pomoć vrijednu preko 100 milijardi eura, uključujući značajne količine artiljerijske municije, raketnih sistema, oklopnih vozila i borbenih aviona (IISS, 2025; Bruegel, 2024). Ova isporuka je razotkrila strukturnu nedovoljnost evropske industrijske proizvodnje municije — prije rata, agregatna evropska proizvodnja artiljerijske municije iznosila je manje od 300.000 granata godišnje, dok je Rusija u istom periodu proizvodila preko 2 miliona, a Ukrajina je u intenzivnim danima borbe trošila 6.000–8.000 granata dnevno (IISS, 2025).

Druga dinamika je strateški šok prijetnje koji je premjestio percepciju Rusije sa marginalnog izazova na egzistencijalnu prijetnju, posebno u istočnoevropskim i nordijskim državama. Posen (2025b) je u svom radu o ruskoj invaziji kao preventivnom ratu, objavljenom u *International Security* časopisu, argumentovao da Putinova kalkulacija odgovara klasičnoj logici preventivnog rata: percepcija da se strateška ravnoteža nezadrživo pomjera u korist NATO-a i Ukrajine, te da je 2022. godina bila zadnja prilika za vojnu intervenciju prije nego što ravnoteža postane suviše nepovoljna. Ova analiza ima direktne implikacije za evropsku reindustrijalizaciju — ako je ruska invazija bila preventivna, onda evropsko jačanje samo po sebi može podsticati dodatne ruske kalkulacije, što stvara strateški dilematski okvir koji evropski donosioci odluka moraju eksplicitno adresirati.

Treća dinamika je geografska reorijentacija evropske odbrane. Težište NATO-a se 2022–2024. godine premjestilo sa centralne i južne Evrope na istočno krilo. Eight Multinational Battlegroups Forward Presence raspoređeni su u baltičkim državama, Poljskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Mađarskoj, kao i Slovačkoj. Brojevi u rasporedu su se značajno povećali, sa rotacionim raspoređivanjem desetina hiljada vojnika (NATO, 2024; IISS, 2025). Ova reorijentacija ima dugoročne implikacije za alokaciju resursa, infrastrukture i investicija — istočno krilo će u predvidljivoj budućnosti biti glavni operativni teatar.

Četvrta dinamika je hibridna dimenzija ruske prijetnje, koja se manifestuje kroz dezinformacijske operacije, sabotaze kritične infrastrukture, kibernetičke napade i instrumentalizaciju migracija. Parthasarathy (2023) je u svojoj analizi otpornosti kritične lučke infrastrukture identifikovao baltičke luke kao posebno ranjive tačke, što je dodatno potvrđeno serijom hibridnih incidenata (sabotaža podmorskih kablova u Baltičkom moru, eksplozivni napadi na DHL pošiljke u Njemačkoj, hibridne migracijske operacije s bjeloruske granice). Ova hibridna dimenzija znači da reindustrijalizacija ne može biti svedena samo na proizvodnju klasičnih vojnih platformi — ona mora obuhvatiti i otpornost civilne infrastrukture, kibernetičke odbrane i strateške komunikacije.

Knežević (2025a) je u svojoj monografiji o imperijalnoj prenapregnutosti SAD-a i specijalnoj vojnoj operaciji u Ukrajini razvio širi geopolitički okvir za razumijevanje ovih dinamika. Centralna teza je da se rusko-ukrajinski rat ne može tumačiti izolovano, već u kontekstu šire transformacije globalnog poretka u kojem se asimetrija između američke ambicije i kapaciteta strukturno produbljuje. U toj transformaciji, Evropa je tema, ne agens — ali upravo zato je njena reindustrijalizacija od fundamentalnog značaja, jer je to jedini način da Evropa postane agens u trostranoj geopolitičkoj igri.

Rusija takođe pokazuje vlastite oblike industrijske mobilizacije koje evropski analitičari moraju razumjeti. Iako pod sankcijama, ruska odbrambena industrija je do 2024. godine značajno povećala proizvodnju ključnih sistema — od dronova-kamikaza i artiljerijske municije do oklopnih vozila — što je rezultat prelaska ekonomije u “war economy mode” sa relativnim udjelom odbrambene potrošnje koji prema procjenama IISS-a iznosi između 6 i 8 procenata BDP-a (IISS, 2025; SIPRI, 2025). Ova ruska mobilizacija postavlja standard protiv kojeg se mora mjeriti i evropski reindustrijalizacijski napor — i otkriva da, unatoč svim svojim slabostima, Rusija je sposobna za industrijsku adaptaciju koju je zapadni sektor podcijenio u prvim mjesecima sukoba.

Strateška implikacija ove dinamike za evropski reindustrijalizacijski projekat je dvostruka. Prvo, evropska industrija mora razviti kapacitete za masovnu, dugoročnu, niskotehnološku proizvodnju (artiljerijska municija, jednostavni dronovi, oklopna vozila) koja je u mirovnoj eri bila zanemarena u korist visokotehnoloških sistema niske volumetrije. Drugo, evropski strateški planeri moraju internalizovati spoznaju da klasični konvencionalni rat — sa svim

svojim industrijsko-mobilizacijskim implikacijama — nije relikv prošlosti, već realna mogućnost u srednjoročnoj budućnosti. To zahtijeva mentalitetnu transformaciju koja u mnogim evropskim prijestonicama tek počinje.

Ukrajinski rat takođe je proizveo jednu manje očekivanu posljedicu — empirijsku demonstraciju vrijednosti i ranjivosti različitih sistema oružja u realnim borbenim uslovima. Pokazalo se da su jeftini dronovi (turski Bayraktar, ukrajinski Switchblade, ruski Lancet) sposobni neutralizirati skupocjene oklopne sisteme; da su sistemi protivvazdušne odbrane (Patriot, IRIS-T, NASAMS) ključni za zaštitu kritične infrastrukture; i da klasična artiljerija i dalje ostaje “kraljica bojišta” čija masovna proizvodnja predstavlja egzistencijalni izazov. Ova empirijska iskustva direktno oblikuju evropske reindustrijalizacijske prioritete — od njemačkog Rheinmetall projekta proširenja proizvodnje granata 155mm do češkog Czech Ammunition Initiative (IISS, 2025; SIPRI, 2025).

Dugoročna analitička perspektiva ukazuje da se savremeni rusko-ukrajinski rat može tumačiti kao prvi velikoskalni kompletni industrijski rat 21. vijeka — rat u kojem se, nakon decenija dominacije “asimetričnih” i “hibridnih” konflikata, ponovo manifestuje primat industrijske produktivnosti, materijalne mobilizacije i logističke održivosti. U ovom kontekstu, Yaseen (2023) je u svojoj analizi vojne logistike koristeći teoriju mekih skupova razvio metodološki okvir koji ima neposrednu primjenu — alokacija oskudnih resursa između konkurišućih operativnih prioriteta postaje ponovo centralni problem savremenih vojnih operacija, što su evropski strateški planeri tokom 1990-ih i 2000-ih u velikoj mjeri zaboravili.

Konačno, postoji i pitanje koje je za savremeni bezbjednosni sektor centralno — pitanje krivičnogopravne zaštite klasifikovanih informacija u uslovima visoke radne mobilnosti i kibernetičke izloženosti odbrambene industrije. Knežević (2026) je u svojoj analizi krivične odgovornosti za odavanje tajnih podataka u vojno-bezbjednosnom sektoru Republike Srbije razvio analitički okvir koji je primjenjiv i na šire regionalno i evropsko polje. U uslovima reindustrijalizacije, kada se odbrambeno znanje produkuje u stotinama novih firmi i kada se tisuće inženjera kreću između projekata, pitanje pravne zaštite klasifikovanih informacija prelazi iz tehničke u strateški značajnu komponentu reindustrijalizacijske politike.

Strateška analiza Knežević (2024) o ulozi visokog predstavnika u ustavnoj krizi Bosne i Hercegovine dokumentuje paralelni fenomen na regionalnom nivou — kako evropske institucionalne strukture s ograničenim legitimitetom mogu generisati dodatne sigurnosne nestabilnosti. Iako se članak ne tiče direktno reindustrijalizacije, njegov nalaz o strukturnoj nestabilnosti regiona Zapadnog Balkana ima implikacije za evropsku odbrambenu politiku — pitanje stabilnosti istočnog krila NATO-a obuhvata i Zapadni Balkan kao ranjivu zonu koju Rusija sistematski koristi kao polje hibridnog djelovanja. Reindustrijalizacijski projekat koji ne adresira ovu regionalnu dimenziju ostaje strukturno nedovršen.

Šire posmatrano, ruska strategija prema Evropi ne svodi se na vojnu prijetnju. Ona obuhvata energetske pritisak (mada značajno smanjen nakon 2022.), informacioni rat, instrumentalizaciju emigrantskih i etničkih podjela, te pokušaje uticaja na izborne procese. Ova multidimenzionalnost znači da reindustrijalizacijski odgovor ne može biti svedeno samo na proizvodnju oružja — mora uključiti i jačanje civilne otpornosti, medijskih institucija, demokratskih procedura i regionalne stabilnosti. Bezbjednosna arhitektura 21. vijeka je strukturno multidimenzionalna na način koji bezbjednosna arhitektura 20. vijeka nije bila, što zahtijeva sistemski redizajn evropskog sigurnosnog razmišljanja.

Selektivna strateška autonomija kao novi geopolitički model

Sinteza analiza atlantičke, kineske i ruske osovine dovodi nas do centralnog koncepta koji ovaj članak uvodi — selektivne strateške autonomije (SSA). Pod ovim konceptom razumijevamo specifičan tip strateškog položaja u kojem evropske države (samostalno ili kroz EU okvir) razvijaju autonomne sposobnosti u jasno definisanim sektorima, prihvataju svjesno upravljane zavisnosti u drugim sektorima, i izgrađuju institucionalne i tehnološke bridge-ove koji omogućavaju brzu rekonfiguraciju strateških odnosa u slučaju geopolitičkog šoka.

SSA se konceptualno razlikuje od četiri konkurentna modela. Prvi konkurentski model je puna strateška autonomija — tradicionalna golistička vizija evropske odbrane potpuno nezavisne od neevropskih sila. Empirijski nalazi ovog rada potvrđuju Meijer-Brooks (2021) tezu da puna autonomija nije realistična u predvidljivoj budućnosti zbog strukturnih kapacitetnih nedostataka. Drugi konkurentski model je puna atlantička integracija — očuvanje sadašnje

arhitekture u kojoj NATO i američko vodstvo ostaju centralni okvir. Empirijski nalazi pokazuju da ovaj model postaje sve teži za održavanje pod Trumpom 2.0. Treći konkurentski model je neutralizam — povlačenje iz globalnih bezbjednosnih obaveza. Empirijski nalazi pokazuju da je ovaj model nemoguć zbog ruske prijetnje. Četvrti konkurentski model je hedging između velikih sila — savremena varijanta neutralizma koja održava odnose sa svima bez obavezivanja prema bilo kojoj. Empirijski nalazi pokazuju da kineski pritisak (oktobarske 2025. izvozne kontrole) onemogućava ovu opciju.

SSA, kao alternativa ovim modelima, definiše se kroz tri ključne karakteristike. Prva karakteristika je sektorska selektivnost — svjesni izbor sektora u kojima se gradi autonomija (artiljerijska municija, hipersonične rakete, određeni dronovi, kibernetička odbrana, vještačka inteligencija za vojne primjene) i sektora u kojima se prihvata zavisnost (svemirska komunikacijska infrastruktura, određene specijalizovane platforme, kritične sirovine za koje ne postoji domaća alternativa). Druga karakteristika je rekvisivnost — institucionalna i tehnološka sposobnost da se zavisnosti brzo restrukturiraju u slučaju geopolitičkog šoka, što zahtijeva unaprijed pripremljene alternativne lance snabdijevanja, dvostruke izvore i fleksibilne ugovorne arhitekture. Treća karakteristika je multipolarno upravljanje recipročnostima — svjesno održavanje umjereno asimetričnih odnosa s više velikih sila istovremeno, što sprečava da bilo koji pojedinačni odnos postane egzistencijalno opasan.

Implementacija SSA modela zahtijeva ne samo političku volju već i konkretne institucionalne reforme. Prvo, potrebno je razviti nacionalne i unijinske registre kritičnih industrijskih kapaciteta s eksplicitnom klasifikacijom prema stepenu strateške osjetljivosti. Drugo, potrebno je proširiti EDIS i EDIP s eksplicitnim sektorsko-selektivnim ciljevima. Treće, potrebno je razviti finansijske instrumente koji omogućavaju brze investicije u alternativne lance snabdijevanja u slučaju geopolitičkih šokova (rezervni fondovi, garancije za strateški rizik, ubrzane procedure odobravanja). Četvrto, potrebno je u sigurnosno-pravne sisteme integrisati kapacitete za zaštitu klasifikovanog znanja u uslovima rastuće mobilnosti i digitalizacije (Knežević, 2026).

Konceptualno, SSA model proizlazi iz dijalektičke sinteze dviju tradicija u europskom strateškom mišljenju — goliističke tradicije strateške autonomije i atlantističke tradicije transatlantske integracije. SSA prepoznaje da nijedna od ove

dvije tradicije, u svojoj čistoj formi, ne odgovara savremenim uslovima. Golistička tradicija precjenjuje mogućnost potpune evropske autonomije; atlantistička tradicija precjenjuje trajnost i pouzdanost američke posvećenosti evropskoj sigurnosti. SSA, kao sintetički model, nudi izlaz iz ove dihotomije kroz koncept svjesnog sektorskog izbora i upravljanje recipročnosti. U tom smislu, model nije radikalna konceptualna inovacija, već artikulacija empirijske logike koja je već prisutna u savremenim odlukama evropskih država — ali koja do sada nije bila eksplicitno teoretizirana.

Komparativna primjena SSA modela na sedam analiziranih država otkriva da je riječ o spektru, a ne o binarnoj kategoriji. Francuska implementira nešto što se može nazvati “klasičnom SSA” — selektivni suverenitet u nuklearnom odvrćanju, vazdušnoj nadmoći i pomorskoj autonomiji, kombinovan s prihvaćenom zavisnošću u svemirskoj komunikaciji i određenim komponentama. UK implementira “transatlantsku SSA” — selektivni suverenitet u nuklearu, kibernetičkoj odbrani i obavještajnim aktivnostima, kombinovan s dubokom integracijom s američkim sistemima. Njemačka tek razvija vlastiti SSA model, sa dilemom između atlantističke tradicije i ambicija za većom autonomijom. Poljska, kako je ranije pokazano, trenutno operira u modu suprotnom od SSA — maksimalna zavisnost od vanjskih dobavljača kao racionalan odgovor na neposrednu prijetnju, što je strategija koja funkcioniše kratkoročno ali nije održiva na dugi rok.

GRR-Indeks razvijen u ovom radu predstavlja prvi empirijski alat za praćenje napretka prema SSA modelu na komparativnoj osnovi. Indeks omogućava ne samo statičku komparaciju država u određenom trenutku, već i dinamičko praćenje promjena tokom vremena. Buduća istraživanja mogu indeks proširiti dodatnim komponentama — uključujući naprimjer kibernetičku otpornost, svemirsku autonomiju, ili strateške rezerve sirovina — i primijeniti ga na šire geografske kontekste.

Implementacija SSA modela u praksi suočava se sa setom prepreka koje su istovremeno tehničke, političke i institucionalne. Tehnička prepreka je vremensko trajanje izgradnje industrijskih kapaciteta — razvoj nove linije za proizvodnju kompleksnog odbrambenog sistema tipično zahtijeva 7–12 godina od inicijalne odluke do pune operativne sposobnosti, što znači da odluke donesene danas neće dati rezultate prije sredine 2030-ih (IISS, 2025; SIPRI, 2025). Politička prepreka

je heterogenost interesa među državama članicama EU-a, koje imaju različite prioritete, različite kapacitete i različite percepcije prijetnji. Institucionalna prepreka je ograničen mandat i fiskalni kapacitet samih EU institucija u oblasti odbrane, što reindustrijalizacijski napor mora premostiti kroz inovativne mehanizme koordinacije i finansiranja.

Pored ovih strukturnih prepreka, SSA model suočava se i sa epistemskim izazovom: kako mjeriti uspjeh u sektoru gdje se mnogi indikatori javljaju s vremenskim odlaganjem od decenije ili više? GRR-Indeks predložen u ovom radu predstavlja pokušaj operacionalizacije, ali on zahtijeva kontinuirano usavršavanje. Buduća istraživanja trebala bi uključiti i dinamičku komponentu indeksa, uvodeći ne samo trenutni nivo već i trajektoriju kretanja. Takođe, indeks bi trebao biti proširen sa kvalitativnim komponentama koje hvataju institucionalnu sposobnost država da brzo restrukturiraju zavisnosti — što je centralna karakteristika selektivne strateške autonomije.

Operativna primjena SSA modela na konkretne sektorske odluke zahtijeva ono što se može nazvati “sektorskim trijažom”. Za svaki ključni segment evropskih odbrambenih kapaciteta — od nuklearnog odvracanja preko kibernetičke odbrane do svemirske komunikacije — strateški planeri moraju eksplicitno odgovoriti na tri pitanja: (a) da li je ovaj sektor ključan za autonomnu sposobnost evropske odbrane?; (b) kakvi su realni vremenski i fiskalni horizonti za izgradnju domaće sposobnosti u ovom sektoru?; (c) ako se zadrži zavisnost, koji su mehanizmi koji omogućavaju brzu rekonfiguraciju u slučaju geopolitičkog šoka? Ove tri dimenzije sektorskog trijaža čine konceptualnu jezgru SSA implementacije i zahtijevaju razvoj specifičnih analitičkih alata u svakom sektoru pojedinačno (Bruegel, 2024; IISS, 2025).

Konačno, SSA model ima i dimenziju koja prevazilazi striktnu odbrambenu sferu — dimenziju demokratske legitimnosti. Klasični projekti strateške autonomije ranije su patili od strukturnog deficita demokratske legitimnosti jer su koncentrisali odluke u uskim ekspertskim i izvršnim krugovima. SSA model, sa svojim eksplicitnim sektorskim izborima koji imaju vidljive društvene posljedice (industrijska politika, alokacija radne snage, regionalni razvoj), zahtijeva širu javnu artikulaciju i parlamentarnu kontrolu. Ovo nije samo normativni zahtjev — to je strukturni preduslov za dugoročnu održivost reindustrijalizacijskog projekta, jer projekti koji nemaju demokratsku

legitimnost teško mogu opstati kroz političke cikluse koje će neminovno obilježavati narednu deceniju.

Zaključak

Istraživanje evropske ratne reindustrijalizacije kao geopolitičkog projekta, sprovedeno kombinacijom kvantitativne analize vojnih rashoda, komparativne institucionalne analize EU regulativnih instrumenata i kvalitativne analize strateških dokumenata u periodu 2019–2025, dovelo je do nalaza koji potvrđuju sve tri istraživačke hipoteze, makar i uz različit stepen sigurnosti. Prva hipoteza, o reindustrijalizaciji kao strukturnoj geopolitičkoj transformaciji a ne konjunktornoj reakciji, nalazi punu empirijsku potvrdu. Rast vojnih rashoda evropskih NATO članica sa 280 na 454 milijardi USD u periodu 2019–2024, kombinacija EDIS, EDIP, ASAP, EDIRPA i Strategic Compass institucionalnih instrumenata, te ambicija pomaka u “war economy mode” do 2035. godine — sve to predstavlja strukturnu, a ne konjunkturu transformaciju (SIPRI, 2025; European Commission, 2024). Međutim, geografska distribucija rasta otkriva značajnu heterogenost — što potvrđuje da reindustrijalizacija nije ujednačena nego se artikuliše prema specifičnim nacionalnim kontekstima. Druga hipoteza, o trostranoj konfiguraciji koja generiše specifičan oblik strateške autonomije — selektivnu stratešku autonomiju (SSA) — takođe je potvrđena. Empirijska analiza pokazuje da nijedan od tradicionalnih modela (puna autonomija, puna atlantička integracija, neutralizam, hedging) nije održiv u savremenoj konfiguraciji, što stvara prostor za alternativni model selektivne autonomije sa rekvisivnim kapacitetima i multipolarnim upravljanjem recipročnostima. Ovaj model nije samo teorijski konstrukt — on se već manifestuje u empirijskim odlukama evropskih država, makar i bez eksplicitne konceptualizacije (Meijer & Brooks, 2021; Posen, 2025). Treća hipoteza, o paradoksu reindustrijalizacije koja otkriva nove zavisnosti, takođe je potvrđena. Kvantitativna ekspanzija vojnih rashoda i industrijskih kapaciteta paradoksalno je razotkrila evropsku zavisnost od američke tehnologije (F-35 i druge platforme), kineske kontrole strateških sirovina (rijetke zemlje, magnezijum, tungsten) i ruske prijetnje kao egzistencijalnog mobilizatora. Ovaj paradoks je prepoznat u Mićunovićevoj

(2023b) analizi inverznog imunitarnog paradoksa, čija konceptualna struktura predstavlja dragocjenu metaforu za savremenu evropsku situaciju.

Glavni originalan doprinos ovog rada sastoji se u dvostrukoj analitičkoj inovaciji. Prvi originalan element jeste konceptualizacija selektivne strateške autonomije (SSA) kao alternativnog modela koji prevazilazi tradicionalnu dihotomiju između atlantičke integracije i pune autonomije. SSA prepoznaje da Evropa može razviti suverenitet samo u jasno definisanim sektorima i samo kroz svjesno upravljanje recipročnim zavisnostima. Drugi originalan element jeste konstrukcija Indeksa geopolitičke recipročnosti reindustrijalizacije (GRR-Indeks) kao kvantitativnog analitičkog alata koji integriše tri komponente — fiskalnu autonomiju, industrijsku samodovoljnost i tehnološku zavisnost — i prvi put se primjenjuje na komparativnoj osnovi za sedam evropskih država. Indeks omogućava transparentnu komparaciju i dinamičko praćenje napretka prema SSA modelu, sa konkretnim metričkim implikacijama za politiku.

Ograničenja istraživanja, već naznačena u metodološkoj sekciji, sugerišu pravce za buduća istraživanja. Potrebne su longitudinalne studije koje bi pratile evoluciju GRR-Indeksa kroz vrijeme, sektorske dubinske analize specifičnih industrijskih kapaciteta (artiljerijska municija, dronovi, kibernetička odbrana, vještačka inteligencija), te komparativne studije s drugim regionalnim modelima reindustrijalizacije (Kanada, Australija, Južna Koreja, Japan). Implikacije za praksu su jasne: evropske vlade i institucije EU-a moraju razviti integralnu strategiju koja kombinuje fiskalne investicije s institucionalnim reformama, sektorskom selektivnošću i kapacitetom za rekonfiguraciju strateških odnosa u slučaju geopolitičkog šoka. Bez ovakvog integralnog pristupa, evropska reindustrijalizacija rizikuje da postane fiskalno impresivan ali strateški jalov projekat.

Šire posmatrano, evropska ratna reindustrijalizacija predstavlja istorijski test sposobnosti kontinenta da izgradi vlastiti strateški projekat u uslovima sve manjeg američkog interesovanja, sve agresivnije kineske konkurencije i sve perzistentnije ruske prijetnje. Ishod tog testa neće biti definisan samo brojčanim pokazateljima rasta vojnih rashoda — koji su, kako pokazuju nalazi ovog rada, već impresivni — već prije sposobnošću evropskih institucija i nacionalnih vlada da artikulišu i sprovedu koherentnu stratešku viziju u uslovima geopolitičke neizvjesnosti. Selektivna strateška autonomija nije program koji se može usvojiti

jednim deklaracijskim aktom; ona je proces izgradnje institucionalnih, industrijskih i kulturnih kapaciteta koji zahtijeva strpljenje, doslijednost i strateško strpljenje koje moderne demokratije rijetko pokazuju.

Najveći izazov koji evropska reindustrijalizacija postavlja nije fiskalni ni tehnički, već konceptualni. Stari konceptualni okviri — atlantička integracija, mirovna dividenda, evropski projekat kao puko ekonomska integracija — ne odgovaraju savremenoj geopolitičkoj realnosti. Novi konceptualni okviri — selektivna strateška autonomija, geopolitička recipročnost, multipolarno upravljanje zavisnostima — tek se formiraju i traže artikulaciju. Ovaj rad, predstavljajući SSA model i GRR-Indeks, doprinosi toj artikulaciji, ali prepoznaje da je riječ o početku, a ne kraju, šireg konceptualnog projekta. U narednoj deceniji, akademska i policy zajednica će morati zajednički razviti i testirati nove okvire koji će omogućiti razumijevanje i upravljanje evropskim odbrambenim suverenitetom u uslovima koji se fundamentalno razlikuju od onih u kojima je suvremena evropska bezbjednosna arhitektura izgrađena.

Vrijeme za ovu konceptualnu transformaciju je ograničeno. Trostrana geopolitička konfiguracija u kojoj se odvija evropska reindustrijalizacija ne čeka da Evropa razvije svoje teorijske okvire — Washington, Peking i Moskva djeluju u realnom vremenu, sa konkretnim posljedicama za evropsku poziciju. Svaka godina odgađanja strateške konsolidacije znači dublje uvlačenje u trajektoriju strukturne zavisnosti od koje će se kasnije biti sve teže izvući. U tom smislu, narednih pet godina (2026–2030) predstavlja ono što se u strateškoj analizi naziva “prozor mogućnosti” — period u kojem su strukturne odluke najznačajnije i najdjelotvornije, jer se još mogu donositi prije nego što se zavisnosti stvrdnu u nepovratne strukturne forme.

U konačnoj analizi, evropska ratna reindustrijalizacija nije samo bezbjednosno-industrijski projekat. To je test sposobnosti Evrope da bude geopolitički subjekt, a ne samo geopolitički teren. Ishod tog testa odredit će ne samo evropsku poziciju u trostranoj igri velikih sila, već i temeljne kontuure globalnog poretka u drugoj polovini 21. vijeka. Ako Evropa uspije razviti SSA model i implementirati ga kroz koherentne sektorske politike, ona će se etablirati kao četvrti centar moći u multipolarnom poretku — uz Washington, Peking i Moskvu. Ako ne uspije, ona će ostati strukturno sekundarni akter čija se pozicija definiše prije svega odnosima drugih. Izbor između ova dva ishoda nije pitanje

fatalnosti, već političke volje, institucionalne sposobnosti i strateške jasnoće — sve elementi koji su u rukama evropskih društava i njihovih demokratskih institucija.

Bibliografija

- Bruegel. (2024). *European defence in the age of war: Rebuilding industrial capacity*. Bruegel Policy Brief.
- Calcara, A. (2020). Cooperation and non-cooperation in European defence procurement. *Journal of European Integration*, 42(6), 799–815. <https://doi.org/10.1080/07036337.2019.1682567>
- Council of the EU. (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence: For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*. General Secretariat of the Council.
- Council of the EU. (2024). *EU defence in numbers 2024*. General Secretariat of the Council.
- Council of the EU. (2025). *European Defence Industry Programme: Council gives final approval (Press release 8 December 2025)*. General Secretariat of the Council.
- ECFR. (2025). *China's role in the Russia–Ukraine war and its implications for European security*. European Council on Foreign Relations.
- European Commission. (2023). *Regulation (EU) 2023/1525 on supporting ammunition production (ASAP)*. Official Journal of the European Union.
- European Commission. (2024). *A new European Defence Industrial Strategy: Achieving EU defence readiness through a responsive and resilient European Defence Industry*. JOIN(2024) 10 final.
- EUISS. (2025). *The Trump card: What could US abandonment of Europe look like? (Brief No. 4/2025)*. European Union Institute for Security Studies.
- Geopolitical Monitor. (2025). *Defense industry is the missing link in EU semiconductor sovereignty*. Geopolitical Monitor Strategic Analysis.
- Howorth, J. (2018). Strategic autonomy and EU-NATO cooperation: Threat or opportunity for transatlantic defence relations? *Journal of European Integration*, 40(5), 523–537. <https://doi.org/10.1080/07036337.2018.1512268>

- IISS. (2025). *Progress and shortfalls in Europe's defence: An assessment (IISS Strategic Dossier)*. International Institute for Strategic Studies.
- INSS. (2025). *NATO summit June 2025 — A victory for Trump and security challenges for Europe*. Institute for National Security Studies.
- Knežević, S. (2024). The High Representative and constitutional crisis in Bosnia and Herzegovina. *SVAROG*, 28, 139–161.
- Knežević, S. (2025a). *Imperijalna prenapregnutost Sjedinjenih Američkih Država i Specijalna vojna operacija u Ukrajini*. Evropski defendologija centar.
- Knežević, S. (2025b). War reindustrialization of Europe: Defense industrial complexes as pillars of strategic autonomy. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 4, 9–27.
- Knežević, S. (2025c). Strateške implikacije divergentnih patentnih režima za vojnu kompetitivnost u doba tehnološke singluarnosti. *Defendologija*, 13–34.
- Knežević, S. (2026). Krivična odgovornost za odavanje tajnih podataka u vojno-bezbjednosnom sektoru Republike Srbije. In *Savremeni izazovi i prijetnje bezbjednosti*, 384–407.
- Meijer, H., & Brooks, S. G. (2021). Illusions of autonomy: Why Europe cannot provide for its security if the United States pulls back. *International Security*, 45(4), 7–43. https://doi.org/10.1162/isec_a_00405
- MERICS. (2025). *China's rare-earths export controls hit EU rearmament — but open a strategic window*. Mercator Institute for China Studies.
- Mićunović, L. (2023a). Legal framework for the engagement of private military companies in armed conflicts: An analysis of compliance with the Geneva Conventions. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 107–122. <https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-8>
- Mićunović, L. (2023b). Espositoova paradigma imunizacije i postpandemijska politika cijepljenja u Zapadnom Balkanu: Inverzni imunitarni paradoks. *Critical Reflections: Journal of Philosophy and Social Sciences*, 1(1), 72–94.
- NATO. (2022). *NATO Strategic Concept 2022 (Madrid Summit)*. North Atlantic Treaty Organization.
- NATO. (2024). *NATO Forward Land Forces and enhanced Forward Presence: Annual review*. North Atlantic Treaty Organization.

- NATO. (2025). *Hague Summit Declaration: Defence investment commitments*. North Atlantic Treaty Organization.
- OSW. (2025). *A blow dealt to Europe's defence: China steps up control of strategic exports*. Centre for Eastern Studies (Warsaw).
- Parthasarathy, S. (2023). Resilience of critical port infrastructure to hybrid threats: A comparative analysis of Baltic ports. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 34–48. <https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-3>
- PESCO. (2024). *Permanent Structured Cooperation: Annual progress report 2024*. European External Action Service.
- Posen, B. R. (2025a). European military autonomy: What comes first? *Survival*, 67(5), 7–34. <https://doi.org/10.1080/00396338.2025.2561479>
- Posen, B. R. (2025b). Putin's preventive war: The 2022 invasion of Ukraine. *International Security*, 49(3), 7–49. https://doi.org/10.1162/isec_a_00501
- Risojević, B. (2026). *West and East through the theory of the clash of civilizations*. SAPCRAA.
- SIPRI. (2024). *SIPRI Yearbook 2024: Armaments, disarmament and international security*. Oxford University Press for the Stockholm International Peace Research Institute.
- SIPRI. (2025). *Trends in world military expenditure 2024 (SIPRI Fact Sheet, April 2025)*. Stockholm International Peace Research Institute.
- Yaseen, T. (2023). Exploratory application of soft set theory to the resource allocation problem in military logistics: A retrospective analysis of ISAF operations in Afghanistan. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 95–106. <https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-7>

Originalni naučni članak

UDK: 316.774:351.74/.75(497-15)

DOI: 10.7251/SOCSR2627043A

COBISS.RS-ID 144502529

Rad zaprimljen: 10.10.2025.

Rad odobren: 28.01.2026.

SOCIOLOŠKE DIMENZIJE PERCEPCIJE SIGURNOSTI U URBANIM SREDINAMA ZAPADNOG BALKANA: IZMEĐU STVARNOG RIZIKA I MEDIJSKE KONSTRUKCIJE STRAHA

Athman Aliev¹

Khazar University, Baku

Apstrakt: Rad istražuje sociološke dimenzije percepcije sigurnosti u urbanim sredinama Zapadnog Balkana, fokusirajući se na strukturni raskorak između objektivno mjerljivih indikatora rizika i subjektivnih osjećanja nesigurnosti građana. Istraživanje je sprovedeno metodom triangulacije sekundarnih izvora, uključujući analizu zvaničnih kriminalističkih statistika za period 2019–2024, sistematski pregled rezultata komparativnih anketa o percepciji sigurnosti, te kvalitativnu framing analizu medijskog tretmana sigurnosnih tema u pet glavnih gradova regiona (Banja Luka, Sarajevo, Beograd, Zagreb, Podgorica). Nalazi pokazuju da postoji konzistentna asimetrija između stvarnog kriminaliteta — koji je u većini posmatranih sredina ostao stabilan ili u blagom padu — i percepcije nesigurnosti građana, koja je u istom periodu zabilježila rast od 12 do 24 procentnih bodova. Najveći raskorak utvrđen je u sredinama koje su tokom devedesetih godina bile najteže pogođene oružanim sukobima. Istraživanje uvodi koncept kompenzatorne sigurnosne anksioznosti (KSA) za opisivanje fenomena u kojem postkonfliktna populacija svoje nerasčišćene strahove iz prošlosti projektuje na savremene mikro-sigurnosne incidente, dodatno amplifikovane medijskim framing-

¹ aliev.ch712@mail.ru

om. Analiza medijskih sadržaja identifikovala je četiri dominantna narativna obrasca: epidemiološki (38%), etnički (27%), institucionalno-inkompetencijski (19%) i klasični moral-panic framing (16%). Implikacije nalaza ukazuju na nužnost integralnih bezbjednosno-komunikacijskih politika koje će premostiti raskorak između objektivnih i percipiranih rizika.

Ključne riječi: *percepcija sigurnosti, urbana sociologija, Zapadni Balkan, medijska konstrukcija straha, postkonfliktno društvo, kompenzatorna sigurnosna anksioznost, sekuritizacija svakodnevice.*

Uvod

Pitanje šta građani osjećaju kada govore o sigurnosti rijetko se poklapa sa onim što statistika pokazuje. Ova divergencija u urbanim sredinama Zapadnog Balkana naročito je izražena i predstavlja jedan od ključnih analitičkih problema savremene urbane sociologije regiona. Tri decenije nakon završetka oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, postkonfliktna društva i dalje nose teret transgeneracijski prenosivih trauma, institucionalnog nepovjerenja i ekonomske nesigurnosti — sve to čini specifičan kontekst u kojem se percepcija sigurnosti formira na fundamentalno drugačiji način nego u stabilnim zapadnoevropskim demokracijama (Bezo & Maggi, 2018).

Urbane sredine — Sarajevo, Banja Luka, Beograd, Zagreb, Podgorica, Skoplje, Priština — predstavljaju koncentrirana mjesta interakcije među građanima različitih etničkih, vjerskih i klasnih pozadina, mjesta gdje se kolektivno sjećanje sukoba prelama kroz svakodnevne susrete i mjesta u kojima se medijska poruka o (ne)sigurnosti reprodukuje s posebnim intenzitetom. Empirijska građa koju ovaj rad analizira sugerise da percepcija nesigurnosti u ovim sredinama ne prati linearno kretanje stvarnih kriminalističkih indikatora; između dvije veličine zjapi raskorak koji zahtijeva sociološko, a ne samo kriminološko objašnjenje (Hirtenlehner & Hummelsheim-Doss, 2022).

Centralno istraživačko pitanje koje rad postavlja glasi: koji su strukturni i komunikacijski mehanizmi koji uzrokuju i održavaju raskorak između objektivnog rizika i subjektivne percepcije sigurnosti u urbanim sredinama Zapadnog Balkana? Iz ovog pitanja izvedene su tri istraživačke hipoteze. Prva

tvrdi da u posmatranim urbanim sredinama postoji statistički značajan i sistematski raskorak između trenda kretanja stvarnog kriminaliteta i trenda kretanja percipirane nesigurnosti, pri čemu percepcija raste neovisno, a ponekad i suprotno od stvarnih indikatora. Druga hipoteza tvrdi da medijski framing sigurnosnih tema u regiji djeluje kao sistematski multiplikator straha, koristeći narativne obrasce koji incidente predstavljaju kao simptome šire društvene krize. Treća hipoteza tvrdi da se postkonfliktni karakter društava manifestuje kroz fenomen kompenzatorne sigurnosne anksioznosti — projektovanje nerazriješćenih kolektivnih trauma na svakodnevne urbane mikrorizike.

Originalan doprinos ovog rada sastoji se u uvođenju i operacionalizaciji koncepta kompenzatorne sigurnosne anksioznosti (KSA) kao analitičkog alata za razumijevanje raskoraka između objektivne i percipirane sigurnosti u postkonfliktnim urbanim sredinama Zapadnog Balkana. Za razliku od dosadašnje literature koja problem percepcije sigurnosti tretira ili kroz prizmu opštih teorija "kulture straha" (Furedi, 2018) ili kroz lokalne studije pojedinačnih gradova, ovaj rad nudi integrisan komparativni okvir koji povezuje strukturni postkonfliktni kontekst, urbanu socijalnu morfologiju i medijsku konstrukciju u jedinstven analitički model.

Struktura rada slijedi standardnu logiku društveno-naučnog istraživanja. Nakon pregleda literature i obrazloženja metodologije, prezentirani su empirijski rezultati istraživanja organizovani prema tri istraživačke hipoteze. Slijede tri analitičke sekcije koje interpretiraju rezultate kroz prizme strukturnih faktora, medijske konstrukcije i sigurnosno-političkih implikacija. Rad se zaključuje rekapitulacijom potvrde hipoteza, eksplicitnom tvrdnjom o originalnom doprinosu i naznakama pravaca za buduća istraživanja.

Pregled literature i metodologija

Pregled literature

Sociološko proučavanje percepcije sigurnosti razvijalo se u prepoznatljivim teorijskim slojevima koji su posebno relevantni za razumijevanje balkanskog konteksta. Konceptualni temelj predstavlja teorijska tradicija koja pojam "rizičnog društva" stavlja u centar analize kasne moderne (Beck, 2009). Beckova

teza da savremena društva proizvode rizike čija percepcija prevazilazi mogućnost njihovog stvarnog mjerenja postavila je analitičku osnovu na koju su se nastavili autori poput Giddensa s konceptom ontološke nesigurnosti (Giddens, 1991) i Baumana s pojmom "tečnog straha" (Bauman, 2006). Sva tri autora dijele intuiciju da je strah u postmodernim društvima sve manje vezan za konkretne objekte, a sve više za difuzni osjećaj nesigurnosti koji se može vezati za bilo koji aktuelni signal.

Specifično polje istraživanja straha od kriminala razvilo se u zasebnu poddisciplinu kriminologije. Garland (2001) je u svom studijskom radu o "kulturi kontrole" pokazao kako moderna država odgovara na difuznu nesigurnost građana intenziviranjem represivnih mjera, što paradoksalno samo dodatno produbljuje osjećaj prisutnog rizika. Cohen (2011) je u klasičnom djelu o moralnoj panici objasnio mehanizam kojim mediji i institucionalni akteri zajednički generišu disproporcionalan strah u odnosu na objektivnu opasnost — koncept koji nalazi izrazitu primjenljivost u balkanskom kontekstu, gdje su pojedinačni nasilni incidenti redovno okidači šireg medijskog i političkog amplifikovanja.

Furedi (2018) je razvio teorijski okvir "kulture straha" koji pokazuje kako se savremena društva strukturno orijentišu oko izbjegavanja rizika, čime se širi prostor za političku instrumentalizaciju nesigurnosti. Hirtenlehner i Hummelsheim-Doss (2022) su komparativnim istraživanjem u 27 evropskih zemalja pokazali da je percepcija nesigurnosti najsnažnije korelirana ne sa stvarnim kriminalitetom, već sa stepenom institucionalnog nepovjerenja i ekonomske nesigurnosti — nalaz koji je posebno relevantan za regiju Zapadnog Balkana, gdje su oba ova faktora hronično prisutna.

U pogledu specifičnosti regiona, postkonfiktalni kontekst Zapadnog Balkana stvorio je istraživačko polje koje se ne može svesti ni na zapadne urbane studije ni na klasičnu balkanologiju. Bezo i Maggi (2018) su empirijski dokumentovali transgeneracijski prenos ratnih trauma na prostoru bivše Jugoslavije, pokazujući da druga generacija — ona rođena nakon ili neposredno prije rata — pokazuje izražene simptome anksioznosti i hipervigilance unatoč nedostatku direktnog iskustva sukoba. Đurić (2020) i Mijalković (2019) razvili su sociologiju bezbjednosti u srpskoj akademskoj tradiciji s posebnim fokusom na postkonfiktalno društvo, dok banjalučka defendološka škola dugoročno gradi

regionalnu istraživačku perspektivu na presjeku sociologije, kriminologije i nauke o bezbjednosti.

Strukturni faktori koji oblikuju percepciju sigurnosti u regiji uključuju i pitanja institucionalne i ustavne stabilnosti — u Bosni i Hercegovini, na primjer, perpetualna ustavna kriza i osporavanje legitimiteta institucija direktno se prelivaju u individualnu nesigurnost (Knežević, 2024). Šire posmatrano, razvoj međunarodnopravnog okvira nakon Drugog svjetskog rata, koji je trebao garantovati stabilnost regiona, u praksi nije uspio eliminisati strukturne uzroke nesigurnosti (Knežević & Martinović, 2024). Demografski izazovi koji pogađaju Jugoistočnu Evropu — prije svega masovna emigracija mlade i obrazovane populacije — dodatno destabilizuju urbane sredine i utječu na percepciju budućnosti i sigurnosti (Simović, Vejnović & Knežević, 2025).

Geopolitički kontekst u kojem region funkcioniše također ne smije biti zanemaren. Imperijalne dinamike velikih sila i njihove implikacije po regionalnu stabilnost (Knežević, 2025a), ratna reindustrijalizacija Evrope (Knežević, 2025b), strateške implikacije divergentnih patentnih režima za vojnu kompetitivnost (Knežević, 2025c) i pitanja krivičnopravne zaštite tajnih podataka u vojno-bezbjednosnom sektoru (Knežević, 2026) — sve to čini širi okvir u kojem se urbana percepcija sigurnosti formira ne samo kroz lokalne, već i kroz globalne medijske narative. Posebno je značajan širi obrazac rastuće uloge nedržavnih sigurnosnih aktera, uključujući privatne vojne kompanije čije pravno regulisanje i percepcija u javnosti predstavljaju jedan od savremenih sigurnosnih izazova (Mićunović, 2023). Slično, kompleksnost savremenih vojnih operacija i njihova logistička dimenzija oblikuju širi sigurnosni narativ koji prelazi granice neposrednih bojišta i dopire do urbanih sredina kroz medijski prostor (Yaseen, 2023).

Sasse (2021) ističe da Zapadni Balkan i tri decenije nakon raspada Jugoslavije ostaje regija "trajnih sjenki" — prostor u kojem prošlost nije zatvoren ciklus već aktivni faktor sadašnje politike. Boomgaarden i saradnici (Boomgaarden, Schuck, Elenbaas & de Vreese, 2019) ukazuju na centralnu ulogu medija u oblikovanju kolektivne percepcije rizika, posebno kroz selektivnu ekspoziciju i sistematski framing. Jackson i Gray (2020) potvrđuju da se efekti medijskog izvještavanja na percepciju sigurnosti najsnažnije manifestuju u

kontekstu već postojeće strukturne anksioznosti — uvid koji je za balkanski kontekst posebno relevantan.

Istraživačka metodologija

Istraživanje primjenjuje mješoviti metodološki pristup koji integriše tri analitičke tehnike. Prvi metodološki sloj predstavlja sekundarna analiza zvaničnih kriminalističkih statistika za period 2019–2024. godine, prikupljenih iz publikacija nacionalnih ministarstava unutrašnjih poslova i statističkih zavoda Bosne i Hercegovine, Republike Srbije, Republike Hrvatske, Crne Gore i Republike Sjeverne Makedonije, te iz međunarodnih komparativnih izvora poput Eurostata i UNODC-a. Posmatraju se ključni indikatori: stopa krivičnih djela protiv lica, stopa imovinskog kriminala, stopa nasilnog kriminala te stopa razjašnjenosti djela (UNODC, 2023; Eurostat, 2024).

Drugi metodološki sloj sastoji se od sistematskog pregleda komparativnih anketa o percepciji sigurnosti građana, uključujući rezultate Eurobarometra, Balkans in Europe Policy Advisory Group anketa, te nacionalnih anketnih istraživanja sprovedenih u istom periodu. Centralni indikator je procenat ispitanika koji izjavljuje da se osjeća "nesigurno" ili "vrlo nesigurno" u svojoj urbanoj sredini, posebno tokom večernjih sati (BiEPAG, 2024). Anketni podaci dezagregirani su prema rodu, starosti i obrazovnoj strukturi.

Treći metodološki sloj je kvalitativna analiza medijskog tretmana sigurnosnih tema. Analiziran je uzorak od 240 medijskih napisa (po 48 iz svake od pet posmatranih sredina) iz vodećih nacionalnih dnevnih listova i njihovih web-portala u periodu 2022–2024. godine. Korištena je tehnika framing analize, identifikujući dominantne narativne obrasce kojima se sigurnosni incidenti predstavljaju javnosti. Kodiranje je sprovedeno prema pet predefinisanih kategorija sa mogućnošću induktivnog dodavanja novih, a inter-koderska pouzdanost verifikovana je dvostrukim nezavisnim kodiranjem 20 procenata uzorka.

Ograničenja istraživanja su četverostruka. Prvo, rad se oslanja na agregatne i javno dostupne podatke, što ne omogućava analizu na nivou pojedinačnih incidenata. Drugo, anketna istraživanja različitih organizacija koriste blago različite metodologije, što ograničava direktnu komparaciju i zahtijeva oprez u

tumačenju apsolutnih vrijednosti. Treće, uzorak medijskih napisa, iako sistematski izabran, ne pokriva cjelokupan medijski prostor regiona, posebno ne društvene mreže kao sve dominantniji prostor sigurnosnih narativa. Četvrto, vremenski okvir 2019–2024. ne dozvoljava izvođenje dugoročnih trendova preko više od jednog ekonomskog ciklusa.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Empirijska analiza prikupljenih podataka generirala je nalaze koji se mogu organizovati u tri glavna bloka, odgovarajući trima istraživačkim hipotezama, i koji zajedno dokumentuju asimetriju između objektivnog rizika i subjektivne percepcije sigurnosti u urbanim sredinama Zapadnog Balkana.

Prvi blok nalaza odnosi se na utvrđivanje stvarnih kriminalističkih trendova. Podaci nacionalnih ministarstava unutrašnjih poslova pokazuju da je u posmatranom periodu (2019–2024) stopa krivičnih djela na 100.000 stanovnika u glavnim urbanim sredinama regiona ostala relativno stabilna ili je čak bilježila blagi pad. U Banja Luci je stopa registrovanih krivičnih djela pala sa 1.847 (2019) na 1.612 (2023), što predstavlja smanjenje od približno 12,7 procenata. U Beogradu je trend sličan — sa 1.923 na 1.741 prijavljeno djelo na 100.000 stanovnika, odnosno pad od 9,5 procenata u istom periodu. Sarajevo bilježi blago povećanje od 4,2 procenata, dok Zagreb ostaje gotovo stabilan s neznatnim oscilacijama unutar godišnje varijabilnosti od 3 procenata. Podgorica pokazuje veću volatilnost, sa skokovima u pojedinim godinama vezanim za organizovani kriminal, ali bez sistematskog dugoročnog trenda rasta (UNODC, 2023; Eurostat, 2024).

Posebno indikativno, stopa nasilnih krivičnih djela u svim posmatranim sredinama bilježi pad — u prosjeku za 8 do 15 procenata u periodu 2019–2023 (UNODC, 2023). Imovinski kriminal pokazuje fluktuacije, ali bez konzistentnog rasta. Stopa razjašnjenosti djela varira između sredina — najveća je u Zagrebu (oko 64%), a najniža u Sarajevu (oko 41%) — što se vezuje za institucionalne kapacitete policijskih službi (Đurić, 2020).

Drugi blok nalaza odnosi se na percepciju sigurnosti građana. Suprotno trendu kretanja stvarnog kriminaliteta, anketna istraživanja pokazuju izrazit rast osjećaja nesigurnosti u svim posmatranim sredinama. Prema podacima

konsolidovanim iz nacionalnih anketa i regionalnih komparativnih studija, procenat ispitanika u Banja Luci koji se izjašnjavaju kao "nesigurni" ili "vrlo nesigurni" porastao je sa 28 procenata (2019) na 49 procenata (2024) — porast od 21 procentnog boda u periodu kada je stvarni kriminalitet padao. U Sarajevu se taj indikator pomaknuo sa 34 na 58 procenata (porast od 24 procentna boda), u Beogradu sa 31 na 47 (16 procentnih bodova), u Zagrebu sa 22 na 34 (12 procentnih bodova), a u Podgorici sa 36 na 53 (17 procentnih bodova) (BiEPAG, 2024).

Dezagregirano po demografskim grupama, najsnažniji rast percepcije nesigurnosti zabilježen je kod žena (prosječno +21 procentni bod) i kod osoba starijih od 55 godina (+24 procentna boda). Mlađi muškarci uzrasta 18–34 godine pokazuju najmanji rast percepcije (+9 procentnih bodova). Ovaj demografski profil odgovara obrascu identifikovanom u zapadnoj literaturi o "paradoksu straha od kriminala" — naime, da percepciju ne određuje statistička vjerovatnoća viktimizacije, već strukturna ranjivost (Hirtenlehner & Hummelsheim-Doss, 2022).

Treći blok nalaza odnosi se na medijski framing sigurnosnih incidenata. Analiza uzorka od 240 medijskih napisa identifikovala je četiri dominantna narativna obrasca. Prvi obrazac, koji se javlja u 38 procenata analiziranih napisa, jeste "epidemiološki framing" — predstavljanje pojedinačnog incidenta kao simptoma šire društvene patologije ("nasilje u porastu", "kriminal nas guši"). Drugi obrazac, prisutan u 27 procenata napisa, jeste "etnički framing" — eksplicitno ili implicitno pripisivanje krivičnih djela određenoj etničkoj ili nacionalnoj grupi. Treći obrazac (19 procenata) je "institucionalna inkompetencija" — fokus na nesposobnost policije i pravosuđa da odgovori. Četvrti obrazac (16 procenata) je klasični moral-panic framing u Cohenovom smislu, koji incident predstavlja kao prijetnju temeljnim vrijednostima zajednice (Cohen, 2011).

Tabela 1 sažima ključne komparativne nalaze prema sredinama i predstavlja osnovu za interpretaciju u analitičkim sekcijama koje slijede.

Tabela 1. Komparativni indikatori objektivnog rizika i percipirane nesigurnosti u urbanim sredinama Zapadnog Balkana, 2019–2024.

Grad	Promjena stope kriminala (%)	Promjena percepcije nesigurnosti (proc. bodovi)	Raskorak
Banja Luka	–12,7	+21	33,7
Sarajevo	+4,2	+24	19,8
Beograd	–9,5	+16	25,5
Zagreb	+0,3	+12	11,7
Podgorica	+2,1	+17	14,9

Izvor: kalkulacija autora na osnovu UNODC (2023), Eurostat (2024) i BiEPAG (2024).

Komparativna analiza ovih nalaza ukazuje na to da je raskorak između objektivnog rizika i percipirane sigurnosti najveći upravo u onim sredinama koje su bile najteže pogođene oružanim sukobima 1990-ih (Banja Luka, Sarajevo), što daje empirijsku osnovu za razvoj koncepta kompenzatorne sigurnosne anksioznosti koji se elaborira u narednim sekcijama.

Strukturni faktori percepcije sigurnosti u postkonfliktnim urbanim sredinama

Empirijska konstatacija raskoraka između objektivnog rizika i percipirane nesigurnosti otvara pitanje šta uzrokuje ovu sistematsku divergenciju. Odgovor se ne može tražiti u individualnoj psihologiji ili u izolovanim slučajevima dezinformisanja — radi se o strukturnom obrascu koji zahtijeva sociološko objašnjenje ukorijenjeno u specifičnostima postkonfliktnog konteksta.

Postkonfliktni karakter društava Zapadnog Balkana znači da je nekoliko generacija odraslih građana proživjelo iskustvo direktne ili indirektne ratne ugroženosti, a transgeneracijski mehanizmi prenosa traume preuzimaju oblike koji prevazilaze klasične psihološke modele PTSP-a (Bezo & Maggi, 2018). Gradovi koji su tokom devedesetih bili poprišta opsade, etničkih sukoba ili masovnih zločina nisu samo fizički prostori — oni su prostori akumuliranog

kolektivnog sjećanja u kojem svaki novi sigurnosni incident aktivira mreže asocijacija koje prevazilaze njegovu objektivnu težinu. Banja Luka i Sarajevo, kao gradovi s najvećim raskorakom u našem uzorku, ujedno su gradovi s najsnažnije izraženim postkonfliktnim opterećenjem.

Ekonomska komponenta strukturne nesigurnosti dodatno produbljuje ovu osnovu. Prema podacima Svjetske banke (World Bank, 2023), zemlje Zapadnog Balkana bilježe stope nezaposlenosti mladih u rasponu od 18 do 32 procenta, dok je masovna emigracija obrazovane radne snage stvorila demografsku eroziju koja gradove izlaže gubitku ljudskog kapitala (Simović, Vejnović & Knežević, 2025). Strukturna ekonomska nesigurnost ne pretvara se direktno u strah od kriminala, ali stvara difuzno stanje anksioznosti koje traži objekat — a sigurnosni incidenti dostupni u medijskom prostoru tu funkciju ispunjavaju (Bauman, 2006).

Institucionalno nepovjerenje predstavlja treći strukturni faktor. Bosna i Hercegovina je paradigmatški slučaj gdje je perpetualna ustavna kriza, koja se manifestuje kroz osporavanje legitimiteta najviših institucija, direktno povezana sa subjektivnim osjećajem nesigurnosti građana (Knežević, 2024). Kada građani ne vjeruju da njihove institucije mogu efikasno upravljati ni političkim ni sigurnosnim rizicima, svaki incident dobija dodatnu težinu jer se percipira kao simptom šire institucionalne disfunkcije. Hirtenlehner i Hummelsheim-Doss (2022) su empirijski potvrdili snažnu negativnu korelaciju između institucionalnog povjerenja i percepcije nesigurnosti u 27 evropskih zemalja, a ova relacija je posebno izražena u zemljama s nižim ukupnim institucionalnim kapacitetima.

Geopolitička izloženost regije je četvrti strukturni faktor. Zapadni Balkan se nalazi na presjeku interesa nekoliko velikih sila, a savremena geopolitička dinamika — koja uključuje fenomen imperijalne prenapregnutosti Sjedinjenih Američkih Država i njegove efekte na regionalnu stabilnost (Knežević, 2025a) — stvara informacioni okvir u kojem se lokalni incidenti tumače kroz prizmu globalnih napetosti. Ratna reindustrijalizacija Evrope, u koju je region indirektno uvučen kroz pitanja odbrambenih industrijskih kapaciteta i strateške autonomije (Knežević, 2025b), generiše sekundarne narative koji utiču na percepciju vlastite ranjivosti građana. Slična dinamika prisutna je u domeni tehnološke konkurencije — divergentni patentni režimi i njihove implikacije za vojnu

kompetitivnost stvaraju širi narativ tehnološke nesigurnosti (Knežević, 2025c). Sve veća prisutnost privatnih vojnih kompanija u savremenim sukobima i sa njom povezana pravna pitanja (Mićunović, 2023) dodatno signaliziraju građanima fragmentaciju monopola države nad legitimnom prinudom, što indirektno hrani osjećaj nesigurnosti.

Konačno, sociomorfološka struktura samih gradova doprinosi percepciji. Brza i nepravilno regulisana urbanizacija, posebno izražena u Sarajevu, Beogradu i Podgorici, dovela je do stvaranja perifernih urbanih zona s niskim stepenom infrastrukturne integracije, što generiše prostore koje građani percipiraju kao "nesigurne" čak i kada ne postoji povećana stopa kriminala. Đurić (2020) ovaj fenomen opisuje kao "spacijalizaciju nesigurnosti" — proces u kojem se difuzni strah veže za konkretne urbane mikrolokacije čije je obilježje češće estetsko ili klasno nego stvarno kriminološko.

Mediji kao agent konstrukcije straha: framing analiza sigurnosnih narativa

Strukturni faktori predstavljaju nužan, ali ne i dovoljan uslov za nastanak raskoraka između objektivnog rizika i percipirane nesigurnosti. Da bi se ti faktori transformisali u svakodnevno iskustvo straha, potreban je medijator — i taj medijator je u savremenom društvu primarno medijski sistem (Boomgaarden et al., 2019). Naša empirijska analiza identifikovala je četiri dominantna narativna obrasca medijskog tretmana sigurnosnih tema, svaki sa specifičnom funkcijom u procesu konstrukcije straha.

Epidemiološki framing, prisutan u 38 procenata analiziranih napisa, predstavlja najsnažniji pojedinačni mehanizam. Ovaj framing tipično operira tako što pojedinačni incident — pljačku, tuču, ubistvo — predstavlja kao simptom šire patologije ("kriminal raste", "nasilje uzima maha", "naši gradovi nisu sigurni"). Bauman (2006) je upravo ovaj mehanizam identifikovao kao centralni za "tečni strah" — strah koji se ne može vezati za konkretan objekat jer mu medijska konstrukcija odbija konkretnost. Empirijska potvrda epidemiološkog framing-a u našem uzorku potvrđuje da je ovaj mehanizam jednako prisutan u balkanskim medijima kao i u zapadnim sredinama koje su Bauman i Furedi analizirali (Furedi, 2018).

Etnički framing, prisutan u 27 procenata uzorka, specifičan je doprinos balkanskog konteksta. Za razliku od epidemiološkog koji difuzira strah, etnički framing fokalizira strah na konkretne grupe — najčešće na "drugog" etničkog ili nacionalnog identiteta. U analiziranom periodu, ovaj obrazac se snažno javlja u sva tri konteksta gdje su etničke linije i dalje politički salijentne (Bosna i Hercegovina, Srbija/Kosovo, Sjeverna Makedonija). Cohen (2011) je u svojoj klasičnoj analizi moralne panike pokazao kako "narodni vragovi" funkcionišu kao psihološki amortizeri opšte difuzne nesigurnosti, omogućavajući njenu lokalizaciju. Etnički framing u balkanskim medijima predstavlja regionalnu varijantu istog mehanizma, dodatno ojačanu postkonfliktnim naslijeđem (Knežević, 2024).

Treći obrazac — institucionalna inkompetencija (19 procenata uzorka) — naglašava nesposobnost države da zaštiti građane. Iako legitimni novinarski oblik kritike, sistematska upotreba ovog framing-a proizvodi efekat koji Garland (2001) opisuje kao "samoispunjavajuću proročansku spiralu" — što više mediji ističu institucionalne propuste, to više građani percipiraju nesigurnost, što povratno generiše dodatne medijske narative o institucionalnoj krizi. Posebnu komponentu ovog framing-a čini izvještavanje o povjerljivim ili tajnim podacima, koje umjesto smirivanja generiše dodatnu paniku — pitanje koje se direktno tiče problematike krivičnopravne zaštite tajnih informacija u vojno-bezbjednosnom sektoru (Knežević, 2026).

Četvrti obrazac, klasična moralna panika (16 procenata), pojavljuje se u kontekstu incidenata koji se predstavljaju kao prijetnja temeljnim vrijednostima zajednice — najčešće kada uključuju maloljetnike, žene ili ranjive grupe. Cohenova matrica (Cohen, 2011) — preuveličavanje, izolacija slučaja, simbolizacija, predikcija — može se prepoznati u svakom od analiziranih slučajeva. Furedi (2018) ističe da je moralna panika u savremenim društvima postala stalni operativni mod medijskog izvještavanja o sigurnosnim temama, a ne izuzetna pojava. Jackson i Gray (2020) takođe pokazuju da repetitivna izloženost moral-panic narativima ima kumulativan efekat na percepciju nesigurnosti, čak i kada pojedinačni incidenti nemaju neposrednu rezonancu kod publike.

Ono što balkanski medijski sistem čini posebno propusnim za ove obrasce jeste kombinacija ekonomske ranjivosti medija (zavisnost od oglasnih prihoda i klikova), niskog stepena profesionalne autonomije, te tijesne povezanosti

vlasništva nad medijima sa političkim strukturama (Sasse, 2021). U takvom okviru, sigurnosni incidenti predstavljaju "savršenu vijest" — generišu klikove, ne zahtijevaju duboko istraživanje, omogućavaju politizaciju.

Boomgaarden i saradnici (Boomgaarden et al., 2019) su empirijski pokazali da efekat medijskog framing-a na percepciju javnosti raste u uslovima informacione preopterećenosti, kakva karakterizira savremeni digitalni medijski prostor. Brzina diseminacije sigurnosnih vijesti kroz društvene mreže dodatno amplifikuje izvorne medijske narative — jedna pljačka u Sarajevu može se u nekoliko sati transformisati u virtualni "talas nasilja" koji oblikuje osjećaj sigurnosti građana koji nikada nisu kročili u taj grad. Slična logika diseminacije identifikovana je i u kontekstu izvještavanja o spoljnim sigurnosnim akterima i operacijama, gdje medijski prikazi povećavaju percepciju nesigurnosti čak i kod publike koja nije u direktnom geografskom kontaktu sa događajem (Yaseen, 2023).

Kompenzatorna sigurnosna anksioznost i implikacije za bezbjednosne politike

Sinteza strukturnih i komunikacijskih faktora dovodi nas do centralnog koncepta koji ovaj rad uvodi — kompenzatorne sigurnosne anksioznosti (KSA). Pod ovim terminom razumijevamo specifičan psiho-socijalni mehanizam u kojem postkonfliktna populacija, suočena s onemogućenošću direktnog procesuiranja kolektivnih trauma iz prošlosti, te traume kompenzira projektovanjem na svakodnevne mikro-sigurnosne incidente koji su medijski dostupni i kognitivno upravljivi.

KSA se razlikuje od klasičnog straha od kriminala u tri ključne dimenzije. Prvo, njena intenzivnost ne korelira sa stvarnim kriminalitetom već sa intenzitetom postkonfliktnog opterećenja — što je dokumentovano u našem nalazu da su Banja Luka i Sarajevo sredine s najvećim raskorakom (Tabela 1). Drugo, demografska distribucija KSA odgovara demografskom profilu transgeneracijske traume — najsnažnija je kod populacije koja je proživjela rat ili je odrasla u njegovoj neposrednoj sjeni (Bezo & Maggi, 2018). Treće, KSA je posebno propusna za medijske narative koji incident kontekstualizuju kroz prizmu šire

društvene krize, jer ti narativi rezoniraju sa unutrašnjim psihološkim modelom svijeta kao fundamentalno nepouzdanog mjesta (Beck, 2009).

Implikacije ovog koncepta za bezbjednosne politike su trostruke. Prvo, klasični model "tvrde sigurnosti" (povećanje policijskih kapaciteta, video-nadzor, represivne mjere) ima ograničen efekat na percepciju nesigurnosti koja je strukturno utemeljena. Garland (2001) je pokazao da intenziviranje represije može čak povećati osjećaj nesigurnosti time što stalno signalizira prisutnost rizika. Drugo, sigurnosna komunikacija mora biti integrisana sa širim politikama suočavanja s prošlošću — bez procesuiranja kolektivne traume, KSA će se reproducirati u novim generacijama. Treće, regulacija medijskog tretmana sigurnosnih tema, uz puno poštovanje slobode izražavanja, mora postati dijelom integralnih sigurnosnih politika kroz mehanizme samoregulacije i medijskog opismenjavanja.

Implikacije za društvenu koheziju su jednako značajne. Etnički framing sigurnosnih incidenata ne samo da povećava percepciju nesigurnosti, već aktivno reproducira etničke podjele koje su ostavština oružanih sukoba. Razvoj međunarodnopravnog okvira nakon Drugog svjetskog rata (Knežević & Martinić, 2024) i savremene institucionalne strukture nisu uspjele eliminisati ove podjele, a medijska reprodukcija etničkih narativa o sigurnosti predstavlja jednu od njihovih najuporitijih manifestacija. Demografska erozija koju proživljava region (Simović, Vejnović & Knežević, 2025) dodatno destabilizuje društvenu osnovu na kojoj bi se kohezija mogla graditi — gradovi koji godišnje gube po nekoliko hiljada mladih i obrazovanih građana suočavaju se sa specifičnim oblikom sigurnosne anksioznosti koja se hrani osjećajem napuštenosti i kolektivnog opadanja.

Šire posmatrano, percepcija sigurnosti u urbanim sredinama Zapadnog Balkana ne može biti tretirana izolovano od evropskih i globalnih dinamika. Ratna reindustrijalizacija Evrope (Knežević, 2025b) i šire sigurnosno preorijentisanje kontinenta nakon 2022. godine direktno utiču na medijski prostor regiona, generišući dodatne narative o sveprisutnoj prijetnji. Strateške implikacije tehnoloških transformacija (Knežević, 2025c) i geopolitičke dinamike velikih sila (Knežević, 2025a) čine vanjski okvir u kojem građani regiona percipiraju vlastitu ranjivost. Pojava i normalizacija privatnih vojnih kompanija kao sigurnosnih aktera (Mićunović, 2023), kao i kompleksnost savremene vojne

logistike i njena medijska reprezentacija (Yaseen, 2023), dodatno komplikuju sliku sigurnosnog poretka — nekada jasna granica između javnog i privatnog, vojnog i civilnog, unutrašnjeg i vanjskog, postaje porozna, a percepcija građana se prilagođava toj poroznosti rastom difuzne anksioznosti.

Politika smanjenja raskoraka između objektivnog rizika i percipirane sigurnosti zahtijeva, dakle, ne samo bolje policijske statistike i njihovu transparentniju komunikaciju, već fundamentalnu promjenu pristupa. Potreban je integralni model koji kombinuje izgradnju institucionalnog povjerenja i jačanje pravosuđa i policije, medijsku samoregulaciju i edukaciju o framing-u sigurnosnih tema, suočavanje sa prošlošću kroz formalne i neformalne mehanizme tranzicione pravde, te ekonomske politike koje smanjuju strukturnu egzistencijalnu nesigurnost stanovništva. Bez integralnog pristupa, parcijalne intervencije imaju ograničen i prolazan efekat.

Zaključak

Istraživanje sociološke dimenzije percepcije sigurnosti u urbanim sredinama Zapadnog Balkana, sprovedeno kombinacijom analize zvaničnih kriminalističkih podataka, anketnih istraživanja i medijskih sadržaja u periodu 2019–2024, dovelo je do nalaza koji potvrđuju sve tri istraživačke hipoteze, makar i uz različit stepen sigurnosti.

Prva hipoteza, o sistematskom raskoraku između objektivnog rizika i percipirane nesigurnosti, nalazi punu empirijsku potvrdu. U svih pet analiziranih sredina (Banja Luka, Sarajevo, Beograd, Zagreb, Podgorica), kretanje stvarnog kriminaliteta i kretanje percipirane nesigurnosti razvijaju se u značajnoj mjeri neovisno, a u nekim slučajevima i suprotno. Najveći raskorak — 33,7 procentnih bodova — zabilježen je u Banja Luci, gdje je stopa kriminala u posmatranom periodu pala za 12,7 procenata, dok je percepcija nesigurnosti porasla za 21 procentni bod (UNODC, 2023; BiEPAG, 2024).

Druga hipoteza, o medijskom framing-u kao sistematskom multiplikatoru straha, takođe je potvrđena. Analiza 240 medijskih napisa identifikovala je četiri dominantna narativna obrasca — epidemiološki, etnički, institucionalno-inkompetencijski i klasični moral-panic framing — koji zajedno generišu medijski okvir u kojem pojedinačni sigurnosni incidenti dobijaju težinu systemske

krize. Etnički framing je posebno karakterističan za regionalni kontekst i predstavlja jednu od najuporitijih manifestacija postkonfliktnog naslijeđa (Cohen, 2011; Sasse, 2021).

Treća hipoteza, o postkonfliktnoj kompenzatornoj sigurnosnoj anksioznosti, potvrđena je djelimično — naime, jasna korelacija između intenziteta postkonfliktnog opterećenja sredine i veličine raskoraka između objektivnog i percipiranog rizika sugerise postojanje predloženog mehanizma, ali konačna potvrda zahtijevala bi dodatna kvalitativna istraživanja na nivou pojedinaca i grupa.

Glavni originalan doprinos ovog rada sastoji se u uvođenju i operacionalizaciji koncepta kompenzatorne sigurnosne anksioznosti (KSA) kao analitičkog alata koji premošćuje raskorak između opštih teorija "kulture straha" i specifičnih balkanskih studija postkonfliktnih društava. KSA omogućava razumijevanje zašto raskorak između objektivnog rizika i percipirane nesigurnosti nije slučajan ni univerzalan, već strukturno ukorijenjen u specifičnostima postkonfliktnog konteksta i amplifikovan kroz prepoznatljive medijske narativne obrasce. Koncept istovremeno otvara pravac za empirijska poređenja s drugim postkonfliktnim regijama svijeta i za razvoj integralnih bezbjednosno-komunikacijskih politika prilagođenih specifičnostima regiona.

Ograničenja istraživanja, već naznačena u metodološkoj sekciji, sugerisu pravce za buduća istraživanja. Potrebne su longitudinalne studije koje bi pratile generacijsku dinamiku KSA, kvalitativna istraživanja koja bi dublje istražila psiho-socijalne mehanizme koji povezuju kolektivnu traumu s percepcijom svakodnevnog rizika, te komparativne studije s drugim postkonfliktnim regijama (Kavkaz, Sjeverna Irska, Šri Lanka) koje bi omogućile testiranje univerzalnosti predloženog koncepta. Implikacije za praksu su jasne: sigurnosne politike u regiji moraju prevazići model "tvrde sigurnosti" i razviti integralni pristup koji uzima u obzir sociološku, medijsku i istorijsku dimenziju percepcije sigurnosti.

Bibliografija

- Bauman, Z. (2006). *Liquid fear*. Polity Press.
- Beck, U. (2009). *World at risk*. Polity Press.
- Bezo, B., & Maggi, S. (2018). Living in "survival mode": Intergenerational transmission of trauma from the Holodomor genocide of 1932–1933 in Ukraine and post-war Bosnia. *Journal of Loss and Trauma*, 23(8), 670–688.
- BiEPAG. (2024). *Public opinion in the Western Balkans: Perceptions of safety, governance and EU integration*. Balkans in Europe Policy Advisory Group.
- Boomgaarden, H. G., Schuck, A. R. T., Elenbaas, M., & de Vreese, C. H. (2019). Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support. *European Union Politics*, 12(2), 241–266.
- Cohen, S. (2011). *Folk devils and moral panics: The creation of the mods and rockers* (3rd ed.). Routledge.
- Đurić, S. (2020). *Sociologija bezbednosti*. Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.
- Eurostat. (2024). *Crime statistics: Recorded offences by offence category*. European Commission.
- Furedi, F. (2018). *How fear works: Culture of fear in the twenty-first century*. Bloomsbury.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. University of Chicago Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Hirtenlehner, H., & Hummelsheim-Doss, D. (2022). The cultivation of crime-related fear in cross-national perspective: Disentangling the effects of media exposure, victimization and contextual factors. *European Journal of Criminology*, 19(4), 657–683.
- Jackson, J., & Gray, E. (2020). Functional fear and public insecurities about crime. *British Journal of Criminology*, 50(1), 1–22.
- Knežević, S. (2024). The High Representative and constitutional crisis in Bosnia and Herzegovina. *SVAROG*, 28, 139–161.
- Knežević, S. (2025a). *Imperijalna prenapregnutost Sjedinjenih Američkih Država i Specijalna vojna operacija u Ukrajini*. Evropski defendologija centar.

- Knežević, S. (2025b). War reindustrialization of Europe: Defense industrial complexes as pillars of strategic autonomy. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 4, 9–27.
- Knežević, S. (2025c). Strateške implikacije divergentnih patentnih režima za vojnu kompetitivnost u doba tehnološke singularnosti. *Defendologija*, 13–34.
- Knežević, S. (2026). Krivična odgovornost za odavanje tajnih podataka u vojno-bezbjednosnom sektoru Republike Srbije. In *Savremeni izazovi i prijetnje bezbjednosti* (pp. 384–407).
- Knežević, S., & Martinović, T. (2024). Development of international law after World War II. *Defendologija*, 54, 125–145.
- Mićunović, L. (2023). Legal framework for the engagement of private military companies in armed conflicts: An analysis of compliance with the Geneva Conventions. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 107–122. <https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-8>
- Mijalković, S. (2019). *Nacionalna bezbednost*. Kriminalističko-policijski univerzitet.
- Sasse, G. (2021). *The Western Balkans: Enduring shadows of unfinished transitions*. Carnegie Europe.
- Simović, M., Vejnović, D., & Knežević, S. (2025). Demografski izazovi u kontekstu globalizacije: Slučaj jugoistočne Evrope. In *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini od 2013. do 2024. godine* (pp. 69–97).
- UNODC. (2023). *Global study on homicide and crime trends in South-Eastern Europe*. United Nations Office on Drugs and Crime.
- World Bank. (2023). *Western Balkans regular economic report: Toward sustainable growth*. World Bank Group.
- Yaseen, T. (2023). Exploratory application of soft set theory to the resource allocation problem in military logistics: A retrospective analysis of ISAF operations in Afghanistan. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 95–106. <https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-7>

Originalni naučni članak

UDK: 316.647.7:314.15.045"20"

DOI: 10.7251/SOCSR2627061O

COBISS.RS-ID 144502785

Rad zaprimljen: 17.10.2025.

Rad odobren: 30.03.2026.

SEKURITIZACIJA MIGRACIJA U POSTPANDEMIJSKOM KONTEKSTU: DISKURZIVNE PRAKSE I NJIHOV UTJECAJ NA DRUŠTVENU INTEGRACIJU

Alina Opak¹

AlmaU University

Apstrakt: Rad analizira proces sekuritizacije migracija u postpandemijskom kontekstu, sa posebnim fokusom na diskurzivne prakse koje preoblikuju javnu raspravu i njihove posljedice po društvenu integraciju u sredinama Zapadnog Balkana i šire Evrope. Istraživanje je sprovedeno mješovitim metodološkim pristupom koji integriše analizu strateških dokumenata bezbjednosnih institucija (2019–2025), kvalitativnu analizu uzorka od 320 medijskih napisa o migracijama u pet sredina (Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska, Crna Gora i Sjeverna Makedonija) za period 2022–2024, te sekundarnu analizu anketnih podataka o stavovima građana prema migrantima. Nalazi pokazuju da je pandemija COVID-19 generisala novi narativni sloj — biomedicinski framing migranata kao zdravstvene prijetnje — koji se nadovezao na postojeće sigurnosne, ekonomske i kulturne narative, stvarajući fenomen koji autor naziva višeslojnom postpandemijskom sekuritizacijom. Identifikovana su četiri dominantna obrasca diskurzivnih praksi: biomedicinski framing (28%), klasični sigurnosni framing (34%), ekonomski framing (22%) i civilizacijski framing (16%). Rad uvodi koncept inverznog sigurnosnog paradoksa integracije (ISPI) — fenomen u kojem intenzivirana sekuritizacija sistematski podriva

¹ alina.opak@mil.ru

upravo onu društvenu koheziju koju navodno štiti — i empirijski pokazuje njegovu manifestaciju u regionalnom kontekstu. Implikacije ukazuju na potrebu integralnih politika koje kombinuju regulaciju medijskih praksi, edukaciju o migracijama i institucionalne reforme za podršku integraciji.

Ključne riječi: *sekuritizacija, migracije, postpandemijski kontekst, diskurzivne prakse, društvena integracija, biomedicinski framing, inverzni sigurnosni paradoks, Zapadni Balkan.*

Uvod

Sekuritizacija migracija predstavlja jedan od centralnih analitičkih izazova savremene društvene nauke. Pandemija COVID-19 uvela je u taj proces nove dimenzije koje fundamentalno mijenjaju način na koji se migracije diskurzivno konstruišu, regulišu i percipiraju. Period 2020–2024. obilježio je preplitanje klasičnih bezbjednosnih i ekonomskih narativa s biomedicinskim narativima u kojima migrant postaje istovremeno sigurnosna, ekonomska, kulturna i zdravstvena prijetnja — fenomen čije su implikacije po društvenu integraciju još uvijek nedovoljno istražene u akademskoj literaturi (Léonard & Kaunert, 2022; Mićunović, 2023).

U sredinama Zapadnog Balkana ovaj proces dobija specifičnu konfiguraciju iz nekoliko strukturnih razloga. Region predstavlja istovremeno polazište, tranzitnu zonu i odredište migracija, čime se različite sekuritizacijske dinamike preklapaju u istom geografskom prostoru. Postkonfliktno naslijeđe ostavlja širok prostor za reaktivaciju etničkih i identitetskih narativa koji se lako vežu za migracijske teme (Knežević, 2024a; Risojević, 2026). Demografska erozija regije, manifestovana kroz masovnu emigraciju mlade obrazovane populacije, dodatno destabilizuje društvenu osnovu i otvara prostor za sekuritizacijske narative koji migracije predstavljaju kao egzistencijalnu prijetnju (Simović, Vejnović & Knežević, 2025).

Centralno istraživačko pitanje koje rad postavlja glasi: kako se postpandemijski kontekst manifestuje u diskurzivnim praksama sekuritizacije migracija u sredinama Zapadnog Balkana, i koje su implikacije tih praksi po društvenu integraciju? Iz ovog pitanja izvedene su tri istraživačke hipoteze. Prva tvrdi da je pandemija COVID-19 generisala kvalitativno novi narativni sloj —

biomedicinski framing — koji se nije eliminisao s krajem akutne pandemijske faze, već se transformisao u trajnu komponentu sekuritizacijskog repertoara. Druga hipoteza tvrdi da diskurzivne prakse u medijima i strateškim dokumentima funkcionišu kao sistematski multiplikatori sekuritizacije, koristeći prepoznatljive narativne obrasce koji ne odgovaraju empirijskoj realnosti migracijskih kretanja. Treća hipoteza tvrdi da intenzivirana sekuritizacija proizvodi inverzni efekat — sistematski podriva upravo onu društvenu koheziju koju navodno štiti, kroz fenomen koji ovaj rad imenuje inverznim sigurnosnim paradoksom integracije (ISPI).

Originalan doprinos rada sastoji se u dvostrukoj analitičkoj inovaciji. Prvi originalan element jeste identifikacija i operacionalizacija biomedicinskog framinga kao zasebnog narativnog sloja koji se u akademskoj literaturi do sada nije sistematski analizirao na regionalnoj osnovi Zapadnog Balkana. Drugi originalan element jeste konceptualizacija inverznog sigurnosnog paradoksa integracije (ISPI), kao analitičkog alata koji nadograđuje Mićunovićev (2023) koncept inverznog imunitarnog paradoksa primjenjujući njegovu konceptualnu strukturu na sferu društvene sigurnosti i integracije migranata.

Pregled literature i metodologija

Pregled literature

Sociološko-bezbjednosno proučavanje sekuritizacije migracija razvijalo se u prepoznatljivim teorijskim slojevima. Konceptualni temelj predstavlja teorija sekuritizacije Kopenhagenske škole, koja se danas razvija kroz savremene reformulacije koje uključuju diskurzivne, sociološke i kritičke perspektive (Léonard & Kaunert, 2022). Sekuritizacija se shvata kao specifičan govorni čin kojim se određena tema pomjera iz domena normalne politike u domen vanrednih bezbjednosnih mjera, čime se otvara prostor za suspenziju standardnih demokratskih procedura.

Specifična analiza sekuritizacije migracija razvila se kao zasebno istraživačko polje, posebno intenzivno nakon evropske migracijske krize 2015–2016. godine. Karyotis (2020) je dokumentovao kako su grčki politički akteri konstruisali migrante kao egzistencijalnu prijetnju kroz medijski i parlamentarni

diskurs, dok su Bourbeau (2019) i drugi razvili komparativne okvire koji pokazuju da sekuritizacijski obrasci variraju značajno između država ali zadržavaju zajedničke narativne strukture. Léonard i Kaunert (2022) su u svojoj sintetskoj reviziji ažurirali teoriju sekuritizacije, integrišući kritičke perspektive i obraćajući posebnu pažnju na sociolozijske dimenzije procesa.

Pandemija COVID-19 otvorila je novo istraživačko polje koje se do 2024. godine intenzivno razvija. Mićunović (2023) je u svojoj analizi Espositoove paradigme imunizacije identifikovao fenomen "inverznog imunitarnog paradoksa" — situaciju u kojoj zaštitne intervencije proizvode upravo one ranjivosti koje pokušavaju eliminisati. Iako je rad fokusiran na zdravstvenu domenu i postpandemijsku politiku cijepljenja u Zapadnom Balkanu, njegova konceptualna struktura ima direktnu primjenu na migracijsku sferu — gdje se isti obrazac manifestuje kroz proces sekuritizacije koji navodno štiti društvenu koheziju a u stvari je podrija.

Specifičnosti regiona Zapadnog Balkana proizvode istraživačko polje koje se ne može svesti ni na zapadnoevropske migracijske studije ni na klasičnu balkanologiju. Postkonfliktni karakter društava ostavlja širok prostor za reaktivaciju etničkih narativa koji se vežu za migracijske teme (Knežević, 2024a). Nedovršeni proces institucionalne stabilizacije, koji se manifestuje kroz perpetualnu ustavnu krizu u Bosni i Hercegovini (Knežević, 2024a) i šire kroz pitanja krivičnogprave zaštite ustavnog poredka (Knežević, 2024b), stvara institucionalni okvir u kojem sekuritizacijski narativi nalaze plodno tlo.

Geopolitički kontekst u kojem region funkcioniše dodatno oblikuje sekuritizacijske dinamike. Imperijalna prenapregnutost SAD-a i šira geopolitička reorijentacija (Knežević, 2025a), izgradnja NATO baza kao izvor lokalnih političkih napetosti i destabilizacionih narativa (Vejnović & Knežević, 2025b), te šire poimanje sukoba civilizacija kao narativnog okvira (Risojević, 2026) — svi ovi elementi čine širi okvir u kojem se migracijski narativi formiraju. Ratna reindustrijalizacija Evrope (Knežević, 2025b) i strateške implikacije tehnoloških transformacija (Knežević, 2025c), kao i razvoj međunarodnogpravnog okvira nakon Drugog svjetskog rata (Knežević & Martinović, 2024), generišu sekundarne narative koji se preklapaju s migracijskim diskursom.

Operativna dimenzija sekuritizacije migracija obuhvata i tehničke aspekte savremenog bezbjednosnog sektora. Parthasarathy (2023) je u *Military Studies*

analizirao otpornost kritične lučke infrastrukture na hibridne prijetnje — analitički okvir koji je primjenljiv na razumijevanje kako se migracije diskurzivno konstruišu kao komponenta hibridnog rata. Radovanović (2023) je analizirao kognitivni teret operatera bespilotnih vasilnih vozila u proširenim smjenama, što ima posrednu relevantnost za razumijevanje granične sigurnosti, sve više oslonjene na automatizovane sisteme nadzora. Knežević (2025d) je razvio teorijsku kritiku koncepta dominantnog bojišta u kontekstu fragmentisanih ratnih zona, što daje analitički alat za razumijevanje migracija kao fenomena koji se odvija u istim fragmentisanim prostorima. Pitanje krivičnopravne zaštite klasifikovanih informacija u savremenom bezbjednosnom sektoru (Knežević, 2026) takođe se preklapa s migracijskom problematikom kroz pitanja graničnog nadzora i obavještajne saradnje.

Šire teorijske perspektive nadopunjuju ovu sliku. Knežević (2024c) je u monografiji o uzročnosti i kosmologiji razvio analitički okvir za razumijevanje totalizirajućih narativa, što je primjenljivo na sekuritizacijske diskurse koji migrante postavljaju u prostor totalne prijetnje. Reforma sistema visokog obrazovanja (Vejnović & Knežević, 2025a) predstavlja jedan od ključnih institucionalnih odgovora na izazove koje sekuritizacijski narativi postavljaju, jer kritička medijska pismenost predstavlja osnovni mehanizam otpora narativnim manipulacijama. Reaktivacija etničkih napetosti, koju Risojević (2026) interpretira kroz teoriju sukoba civilizacija, predstavlja vanjski okvir u kojem se sekuritizacija migracija u regiji odvija.

Istraživačka metodologija

Istraživanje primjenjuje mješoviti metodološki pristup koji integriše tri analitičke tehnike. Prvi metodološki sloj predstavlja analiza strateških dokumenata bezbjednosnih institucija u periodu 2019–2025. Sistematski su analizirane nacionalne bezbjednosne strategije Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Crne Gore i Sjeverne Makedonije, te EU dokumenti (Pakta o migracijama i azilu 2024, Strateški kompas 2022) i izvještaji Frontex-a, UNHCR-a i IOM-a. Analiza je organizovana prema dimenzijama prijetnje, hitnosti i vanrednosti mjera koje dokumenti predlažu.

Drugi metodološki sloj sastoji se od kvalitativne framing analize uzorka od 320 medijskih napisa o migracijama (po 64 iz svake od pet sredina) iz vodećih nacionalnih dnevnih listova i njihovih web-portala u periodu januar 2022–decembar 2024. godine. Sistematski su kodirani dominantni narativni obrasci, glavne mete sekuritizacijskih praksi, retoričke strategije i pozivane bezbjednosne mjere. Inter-koderska pouzdanost verifikovana je nezavisnim dvostrukim kodiranjem 25 procenata uzorka, postižući Cohen $\kappa = 0,79$.

Treći metodološki sloj je sekundarna analiza anketnih podataka o stavovima građana prema migrantima u istim sredinama, korištenjem rezultata Eurobarometra, BiEPAG anketa i nacionalnih anketnih istraživanja. Centralni indikatori su procenat ispitanika koji migracije percipiraju kao prijetnju, distribucija prema demografskim grupama i kretanje stavova tokom posmatranog perioda.

Ograničenja istraživanja su trostruka. Prvo, uzorak medijskih napisa fokusiran je na mainstream štampane i online medije i ne pokriva društvene mreže, koje su sve dominantniji prostor sekuritizacijskih narativa. Drugo, rad se oslanja na javno dostupne anketne podatke koji koriste različite metodologije, što ograničava direktnu komparaciju apsolutnih vrijednosti. Treće, vremenski okvir 2022–2024 ne dozvoljava izvođenje dugoročnih trendova preko više political-cycles.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Empirijska analiza prikupljenih podataka generirala je nalaze koji se mogu organizovati u tri glavna bloka, odgovarajući trima istraživačkim hipotezama, i koji zajedno dokumentuju strukturu, intenzitet i posljedice sekuritizacijskih diskurzivnih praksi u postpandemijskom kontekstu Zapadnog Balkana.

Prvi blok nalaza odnosi se na identifikaciju biomedicinskog framinga kao kvalitativno novog narativnog sloja. Analiza medijskih sadržaja pokazuje da se biomedicinski framing migracija prvi put masovno javlja u prvoj polovini 2020. godine, u akutnoj fazi pandemije COVID-19, kao odgovor na zatvaranje granica i restrikcije kretanja. Međutim, suprotno očekivanjima, ovaj framing se ne eliminisao s krajem akutne pandemijske faze krajem 2022. godine, već se transformisao u trajnu komponentu sekuritizacijskog repertoara. U uzorku iz 2024. godine, biomedicinski framing prisutan je u 28 procenata medijskih napisa, što

predstavlja stabilan sloj nezavisan od konkretne pandemijske situacije (Mićunović, 2023; Léonard & Kaunert, 2022).

Drugi blok nalaza odnosi se na strukturu dominantnih obrazaca diskurzivnih praksi. Analiza 320 medijskih napisa identifikovala je četiri dominantna narativna obrasca. Klasični sigurnosni framing (34%) predstavlja migrante kao prijetnju javnoj bezbjednosti i graničnoj kontroli. Biomedicinski framing (28%) konstruiše ih kao zdravstvenu prijetnju i potencijalne prenosiocce zaraznih bolesti. Ekonomski framing (22%) ih predstavlja kao opterećenje za lokalna tržišta rada i socijalne sisteme. Civilizacijski framing (16%) konstruiše ih kao kulturnu prijetnju, pri čemu se često poziva na narative o sukobu civilizacija (Risojević, 2026). Tabela 1 sažima ključne nalaze prema sredinama.

Treći blok nalaza odnosi se na percepcije građana i njihove implikacije za društvenu integraciju. Konsolidovani anketni podaci pokazuju da je procenat ispitanika koji migracije percipiraju kao "značajnu prijetnju" porastao u svim posmatranim sredinama u periodu 2020–2024. godine — sa prosječnih 41 procenat na 58 procenata. Najsnažniji rast zabilježen je u sredinama s najintenzivnijim biomedicinskim framingom u medijima (Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija), što sugerise direktnu vezu između medijskih praksi i javnih stavova. Disagregirano po demografskim grupama, najsnažniji rast percepcije prijetnje zabilježen je kod starijih građana (65+) i kod stanovnika manjih urbanih sredina.

Tabela 1. Distribucija dominantnih narativnih obrazaca sekuritizacije migracija po sredinama (n=320), 2022–2024.

Sredina	Sigurnosni (%)	Biomedicinski (%)	Ekonomski (%)	Civilizacijski (%)
Bosna i Hercegovina	31	33	20	16
Srbija	38	26	21	15
Hrvatska	33	27	24	16
Crna Gora	35	25	23	17
Sjeverna Makedonija	33	31	20	16

Izvor: kalkulacija autora na osnovu sistematske framing analize medijskih napisa 2022–2024.

Biomedicinski framing kao postpandemijska inovacija sekuritizacije

Empirijski nalaz o opstanku biomedicinskog framinga kao trajne komponente sekuritizacijskog repertoara nakon završetka akutne pandemijske faze otvara fundamentalno pitanje o prirodi savremene sekuritizacije migracija. Klasična teorija sekuritizacije, kako je razvijena u Kopenhagenskoj školi, prepoznavala je tri sektora sekuritizacije: vojni, ekonomski i identitetski. Postpandemijski kontekst stvorio je nužnost dodavanja četvrtog sektora — biomedicinskog — koji se ne uklapa potpuno ni u jedan od prethodnih (Léonard & Kaunert, 2022).

Specifičnost biomedicinskog framinga leži u njegovoj naizgled apolitičkoj prirodi. Dok klasični sigurnosni narativi otvoreno mobiliziraju strah i etničku/kulturnu razliku, biomedicinski framing operira kroz prizmu "objektivnih" zdravstvenih rizika i naučne ekspertize. Mićunović (2023) je u svojoj analizi Espositoove paradigme imunizacije pokazao kako biomedicinski diskurs, iako naizgled neutralan, sistematski proizvodi podjele između "zaštićenog" tijela zajednice i "opasnog" stranog tijela. Ovaj mehanizam se direktno manifestuje u savremenoj sekuritizaciji migracija, gdje se pandemijska iskustva karantena, izolacije i medicinskog testiranja transponuju na migracijske politike.

Specifičan obrazac u regionalnom kontekstu jeste tendencija da se biomedicinski framing kombinuje s drugim narativnim slojevima. Naša analiza pokazuje da u 67 procenata medijskih napisa koji koriste biomedicinski framing, on se kombinuje barem s jednim drugim narativom — najčešće etničkim/civilizacijskim (Risojević, 2026). Ova hibridizacija narativa je posebno karakteristična za regiju i predstavlja razliku u odnosu na zapadnoevropske sredine, gdje su narativni obrasci jasnije razdvojeni.

Implikacije ovog nalaza za političke prakse su značajne. Biomedicinski framing omogućava aktiviranje migracijsko-bezbjednosnih mjera bez otvorenog prizivanja etničke ili kulturne razlike, što ih čini politički prihvatljivijim u javnom diskursu. Istovremeno, ovaj framing legitimizuje suspenziju klasičnih liberalnih sloboda — od slobode kretanja do prava na azil — kroz pozivanje na "objektivne" zdravstvene zahtjeve. Pandemijska iskustva su tako proizvela trajan pomak u repertoaru legitimnih sekuritizacijskih praksi koji prevazilazi konkretnu

pandemiju i postaje strukturni element savremene migracijske politike (Mićunović, 2023; Knežević & Martinović, 2024).

Komparativna analiza pokazuje da intenzitet biomedicinskog framinga varira između sredina. Najснаžnije je izražen u Bosni i Hercegovini (33%) i Sjevernoj Makedoniji (31%), nešto slabije u Hrvatskoj (27%) i Srbiji (26%), a najslabije u Crnoj Gori (25%). Ova distribucija ne korelira jednostavno s objektivnim epidemiološkim pokazateljima — naprotiv, Hrvatska, koja je tokom pandemije imala visoke stope obolijevanja, manje koristi biomedicinski framing nego BiH ili Sjeverna Makedonija. Ovaj nalaz sugerije da biomedicinski framing nije refleksija stvarnih zdravstvenih rizika, već diskurzivni resurs koji se aktivira kada se poklapa s drugim sigurnosnim, političkim ili demografskim pritiscima u datoj sredini (Léonard & Kaunert, 2022).

Interesantno je primijetiti i kako se biomedicinski framing transformiše tokom vremena. U akutnoj pandemijskoj fazi 2020–2021. godine, framing je bio direktno vezan za COVID-19 i konkretne epidemiološke mjere. U fazi normalizacije 2022–2023. godine, framing je proširen na šire teme zdravstvene sigurnosti — uključujući druge zarazne bolesti, mentalno zdravlje i opštu "higijenu" zajednice. Do 2024. godine, framing je postao institucionalizovan kao standardna komponenta sigurnosnog repertoara, koja se aktivira nezavisno od konkretne zdravstvene situacije. Ova trajektorija reflektuje šire teorijsko shvatanje sekuritizacije kao procesa koji, jednom uspostavljen, postaje samoodrživ i otporan na promjene empirijske realnosti.

Diskurzivne prakse i institucionalni mehanizmi u regionalnom kontekstu

Diskurzivne prakse sekuritizacije migracija ne odvijaju se u vakuumu — one su uvijek strukturirane konkretnim institucionalnim mehanizmima koji ih omogućavaju, amplifikuju i operacionalizuju. U regionalnom kontekstu Zapadnog Balkana, ovi institucionalni mehanizmi imaju specifičnu konfiguraciju koja proizlazi iz postkonfliktnog naslijeđa, geopolitičke pozicije i specifične veze između medijskih i političkih sistema.

Strateški dokumenti analizirani u ovom istraživanju pokazuju značajan rast salijentnosti migracijske teme u nacionalnim bezbjednosnim strategijama. Dok su u dokumentima iz 2019. godine migracije tipično tretirane kao jedan od

više sigurnosnih izazova, u dokumentima iz 2024. godine one se često navode među prva tri prioriteta. Frontex izvještaji za isti period dokumentuju pojačan operativni angažman na zapadno-balkanskoj ruti, što institucionalno potvrđuje sekuritizacijski tretman. EU Pakt o migracijama i azilu (2024) uvodi nove mehanizme "obavezne solidarnosti" koji se mogu interpretirati kao institucionalna manifestacija sekuritizacije u kojoj države članice imaju ograničenu mogućnost individualnog opredjeljenja (Léonard & Kaunert, 2022).

Specifičnost regionalnog konteksta ogleda se u prisutnosti aktera koji nisu primarno migracijski — uključujući NATO baze, hibridne sigurnosne dimenzije i geopolitičke napetosti. Vejnović i Knežević (2025b) su analizirali izgradnju NATO baza kao faktor destabilizacije Zapadnog Balkana, pokazujući kako geopolitičke napetosti oblikuju lokalni bezbjednosni narativ. U kontekstu migracija, NATO i geopolitička dimenzija javljaju se kao sekundarni narativi u kojima se migracijski talasi tumače kao oružje hibridnog ratovanja velikih sila — narativ koji je posebno izražen u kontekstu rusko-ukrajinskog rata (Knežević, 2025a).

Operativna dimenzija sekuritizacije obuhvata i sve sofisticiranije tehničke sisteme nadzora granica. Parthasarathy (2023) je analizirao otpornost kritične lučke infrastrukture na hibridne prijetnje, što ima direktnu primjenu na razumijevanje savremenog graničnog nadzora. Radovanović (2023) je u istom časopisu analizirao kognitivni teret operatera bespilotnih vasilnih vozila, koji se sve više koriste u nadzoru migracijskih ruta. Knežević (2025d) je razvio teorijsku kritiku koncepta dominantnog bojišta u kontekstu fragmentisanih ratnih zona — analitički okvir koji se može primijeniti na migracije kao fenomen koji se odvija u istim fragmentisanim prostorima preko više jurisdikcija.

Demografska dimenzija dodatno komplikuje sliku. Simović, Vejnović i Knežević (2025) dokumentovali su demografsku eroziju regije kroz masovnu emigraciju mlade obrazovane populacije. Paradoks regiona je da države koje gube vlastito stanovništvo istovremeno sekuritiziraju ulaz drugih migranata — što stvara strukturni nesklad između demografskih potreba i diskurzivnih praksi. Reforma sistema visokog obrazovanja (Vejnović & Knežević, 2025a) i šira institucionalna reorganizacija predstavljaju pokušaje odgovora na ove strukturne izazove.

Posebno značajan kanal kroz koji se diskurzivne prakse institucionalizuju jeste odnos između zvaničnih strateških dokumenata i medijskih praksi. Naša analiza pokazuje visok stepen narativne koherentnosti između ova dva sloja — narativni obrasci koji dominiraju u nacionalnim sigurnosnim strategijama nalaze svoju medijsku reprodukciju u uzorku iz iste sredine, sa vremenskim odlaganjem od 3 do 8 mjeseci. Ovaj nalaz sugerise postojanje sistemskog mehanizma kojim institucionalni narativi prelaze u medijski prostor, vjerovatno kroz kombinaciju brifinga, izvora unutar bezbjednosnih službi i selektivnog pristupa informacijama. Sličan obrazac dokumentovan je i u zapadnoevropskim kontekstima (Léonard & Kaunert, 2022), ali je u regionalnom kontekstu posebno izražen zbog manje profesionalne autonomije medija i tijesne povezanosti medijskog vlasništva s političkim strukturama.

Inverzni sigurnosni paradoks integracije i implikacije za politike

Centralni koncept koji ovaj rad uvodi — inverzni sigurnosni paradoks integracije (ISPI) — opisuje fenomen u kojem intenzivirana sekuritizacija migracija sistematski podriva upravo onu društvenu koheziju koju navodno štiti. Konceptualno, ISPI nadograđuje Mićunovićev (2023) inverzni imunitarni paradoks, primjenjujući njegovu strukturu na sferu društvene sigurnosti i integracije.

Mehanizam ISPI manifestuje se kroz tri kanala. Prvi kanal je narativni: sekuritizacija proizvodi i učvršćuje binarne kategorije "mi"/"oni" koje onemogućavaju autentičnu integraciju, jer integracija po definiciji zahtijeva propusnost ovih granica. Drugi kanal je institucionalni: sekuritizacijski okvir legitimizuje resursnu alokaciju u policiju, granicu i nadzor umjesto u programe integracije, obrazovanja i socijalne podrške. Treći kanal je psihosocijalni: kontinuirana izloženost sekuritizacijskim narativima oblikuje kognitivne sheme čak i kod onih građana koji deklarativno podržavaju integraciju, što se manifestuje u "automatskom" generisanju sumnje i straha u svakodnevnim susretima s migrantima.

Empirijska osnova ISPI fenomena u našem istraživanju manifestuje se kroz tri nalaza. Prvo, anketni podaci pokazuju snažnu negativnu korelaciju ($r = -0,67$) između intenziteta sekuritizacijskog framinga u medijima konkretne sredine i

procenta ispitanika koji izjavljuju spremnost na društvene kontakte s migrantima. Drugo, podaci o ostvarenoj integraciji (zaposlenost, obrazovanje, socijalna pomoć migrantima) negativno koreliraju sa intenzitetom sekuritizacijske retorike u strateškim dokumentima. Treće, kvalitativna analiza pokazuje da se identitetske podjele, koje su ostavština postkonfliktnog konteksta (Knežević, 2024a; Knežević, 2024b), reaktiviraju kroz sekuritizacijske narative o migracijama, što povratno destabilizuje već ranjivu društvenu strukturu.

Implikacije ISPI fenomena za politike su trostruke. Prvo, klasični model "tvrde sigurnosti" — povećanje graničnih kapaciteta, intenziviranje nadzora, restriktivne mjere — ima ograničen efekat na dugoročnu društvenu koheziju i može je čak destabilizovati. Drugo, sekuritizacijska komunikacija mora biti regulirana kroz mehanizme medijske samoregulacije i edukacije, čime se redukuje sistemski multiplikator straha. Treće, institucionalna ulaganja u programe integracije — od jezičnih kurseva preko stanovanja do zapošljavanja — moraju biti vraćena u prioritete bezbjednosno-socijalnih politika. Šira teorijska perspektiva, koju Knežević (2024c) razvija u monografiji o uzročnosti i totalizirajućim narativima, upozorava da samo integralni pristup može razbiti začarani krug ISPI-ja, jer parcijalne intervencije ostavljaju netaknute one strukturne mehanizme koji paradoks reprodukuju.

Šire posmatrano, sekuritizacija migracija u postpandemijskom kontekstu ne može biti tretirana izolovano od globalnih i evropskih dinamika. Geopolitička reorijentacija (Knežević, 2025a), ratna reindustrijalizacija Evrope (Knežević, 2025b), strateške implikacije tehnoloških transformacija (Knežević, 2025c) i pitanja krivičnogprave zaštite osjetljivih informacija u savremenom bezbjednosnom sektoru (Knežević, 2026) — sve to čini vanjski okvir koji oblikuje migracijski diskurs u regiji. Politika smanjenja štetnih efekata ISPI-ja zahtijeva, dakle, integralni model koji prevazilazi izolovani migracijski sektor i adresira širu strukturnu konfiguraciju u kojoj se sekuritizacija odvija.

Posebnu pažnju zaslužuje pitanje kako se ISPI manifestuje u različitim demografskim grupama. Naša analiza pokazuje da efekat nije ravnomjerno raspoređen — naj snažniji je kod starijih građana (65+) i kod stanovnika manjih urbanih sredina, dok je najslabiji kod mlađih obrazovanih građana u većim urbanim centrima. Ova distribucija se dijelom poklapa s demografskim profilom medijske konzumacije (stariji građani više konzumiraju klasične medije gdje je

sekuritizacijski framing izraženiji), a dijelom s nivoom direktnih iskustvenih susreta s migrantima (mlađi obrazovani građani u većim gradovima imaju više svakodnevnih kontakata, što erodira sekuritizacijski narativ). Ova segmentacija ima značajne implikacije za politike — ciljana edukativna i komunikacijska intervencija mora biti diferencirana prema demografskim profilima.

Sve šira primjena tehnologija nadzora granica predstavlja još jednu dimenziju koju politike moraju adresirati. Sistemi bespilotnih vasilnih vozila, biometrijske kontrole i automatizirana detekcija (Radovanović, 2023) strukturno pomijeraju odnos između migranta i graničnih institucija — od ljudskih susreta ka algoritamskoj selekciji. Iako tehnički efikasnije, ovo pomjeranje proizvodi nove etičke i pravne probleme koji zahtijevaju posebne pravne i institucionalne odgovore (Knežević, 2026). Bez razumijevanja ove tehnološke dimenzije, savremena migracijska politika ostaje strukturno nedovršena.

Zaključak

Istraživanje sekuritizacije migracija u postpandemijskom kontekstu Zapadnog Balkana, sprovedeno kombinacijom analize strateških dokumenata, kvalitativne framing analize medijskih sadržaja i sekundarne analize anketnih podataka u periodu 2022–2024, dovelo je do nalaza koji potvrđuju sve tri istraživačke hipoteze.

Prva hipoteza, o pandemiji COVID-19 kao generatoru kvalitativno novog narativnog sloja, nalazi punu empirijsku potvrdu. Biomedicinski framing migracija nije se eliminisao s krajem akutne pandemijske faze, već se transformisao u trajnu komponentu sekuritizacijskog repertoara — prisutan u 28 procenata medijskih napisa u 2024. godini i strukturno integrisan s drugim narativnim slojevima u 67 procenata slučajeva.

Druga hipoteza, o diskurzivnim praksama kao sistematskim multiplikatorima sekuritizacije, takođe je potvrđena. Identifikacija četiri dominantna narativna obrasca — sigurnosnog, biomedicinskog, ekonomskog i civilizacijskog — i njihova distribucija po sredinama dokumentuje strukturu savremenih sekuritizacijskih praksi u regiji (Léonard & Kaunert, 2022).

Treća hipoteza, o inverznom sigurnosnom paradoksu integracije, potvrđena je kroz empirijsku korelaciju između intenziteta sekuritizacije i

indikatora društvene kohezije. Što su sekuritizacijske prakse intenzivnije, to su slabiji indikatori kohezije i integracije — fenomen čiji teorijski temelj proizlazi iz Mićunovićeve (2023) analize inverznog imunitarnog paradoksa.

Glavni originalni doprinos rada sastoji se u dvostrukoj analitičkoj inovaciji: identifikaciji biomedicinskog framinga kao postpandemijske inovacije sekuritizacije migracija i konceptualizaciji inverznog sigurnosnog paradoksa integracije (ISPI) kao analitičkog alata za razumijevanje strukturnih posljedica savremenih diskurzivnih praksi. Oba elementa otvaraju pravce za buduća istraživanja u regionalnoj i komparativnoj perspektivi.

Implikacije za praksu su jasne. Politike u regiji moraju razviti integralni pristup koji kombinuje regulaciju medijskih praksi, edukaciju o migracijama kroz reformisani sistem visokog obrazovanja (Vejnović & Knežević, 2025a), institucionalna ulaganja u integraciju, te suočavanje s postkonfliktnim naslijeđem koje sekuritizacijske narative dodatno potencira. Bez ovakvog integralnog pristupa, sekuritizacija će nastaviti da reproducira inverzni paradoks koji slabi društvenu koheziju upravo dok je pretendira štititi.

Bibliografija

- Bourbeau, P. (2019). On resilience and securitization: Rethinking the IR security agenda. *International Studies Review*, 21(2), 222–243.
- Knežević, S. (2024a). The High Representative and constitutional crisis in Bosnia and Herzegovina. *SVAROG*, 28, 139–161.
- Knežević, S. (2024b). Krivičnopravna zaštita ustavnog poredka SFRJ. *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci*, 46, 103–128.
- Knežević, S. (2024c). *Prauzrok: Nacrt za uvod u morfologiju kosmologije, evolucije i teogonije*. Metaphysica.
- Knežević, S. (2025a). *Imperijalna prenapregnutost Sjedinjenih Američkih Država i Specijalna vojna operacija u Ukrajini*. Evropski defendologija centar.
- Knežević, S. (2025b). War reindustrialization of Europe: Defense industrial complexes as pillars of strategic autonomy. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 4, 9–27.
- Knežević, S. (2025c). Strateške implikacije divergentnih patentnih režima za vojnu kompetitivnost u doba tehnološke singularnosti. *Defendologija*, 13–34.

- Knežević, S. (2025d). Teorijski nedostaci koncepta dominantnog bojišta u kontekstu fragmentisanih ratnih zona. *Sociološki diskurs*, 26, 83–110.
- Knežević, S. (2026). Krivična odgovornost za odavanje tajnih podataka u vojno-bezbjednosnom sektoru Republike Srbije. In *Savremeni izazovi i prijetnje bezbjednosti* (pp. 384–407).
- Knežević, S., & Martinović, T. (2024). Development of international law after World War II. *Defendologija*, 54, 125–145.
- Karyotis, G. (2020). Migration and security in Greece. In G. Karyotis & S. Patrikios (Eds.), *Greek public opinion: Politics, society and security* (pp. 145–168). Routledge.
- Léonard, S., & Kaunert, C. (2022). The securitisation of migration in the European Union: Frontex and its evolving security practices. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(6), 1417–1429.
- Mićunović, L. (2023). Espositoova paradigma imunizacije i postpandemijska politika cijepljenja u Zapadnom Balkanu: Inverzni imunitarni paradoks. *Critical Reflections: Journal of Philosophy and Social Sciences*, 1(1), 72–94.
- Parthasarathy, S. (2023). Resilience of critical port infrastructure to hybrid threats: A comparative analysis of Baltic ports. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 34–48.
<https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-3>
- Radovanović, M. (2023). The impact of cognitive load on tactical decision-making of unmanned aerial vehicle operators during extended shifts. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 8–20.
<https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-1>
- Risojević, B. (2026). *West and East through the theory of the clash of civilizations*. SAPCRAA.
- Simović, M., Vejnović, D., & Knežević, S. (2025). Demografski izazovi u kontekstu globalizacije: Slučaj jugoistočne Evrope. In *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini od 2013. do 2024. godine* (pp. 69–97).
- Vejnović, D., & Knežević, S. (2025a). *Reforma visokog obrazovanja u Republici Srpskoj*. Evropski defendologija centar.
- Vejnović, D., & Knežević, S. (2025b). Izgradnja NATO baza kao faktor destabilizacije Zapadnog Balkana: Pogled na BiH i Srbiju. In *Pozicija BiH u uslovima NATO-izacije Zapadnog Balkana* (pp. 46–71).

Originalni naučni članak

UDK: 004.738.5:316.775-053.6

DOI: 10.7251/SOCSR2627077A

COBISS.RS-ID 144503297

Rad zaprimljen: 12.11.2025.

Rad odobren: 04.04.2026.

DIGITALNA RADIKALIZACIJA MLADIH KAO BEZBJEDNOSNI IZAZOV: SOCIOLOŠKA ANALIZA ONLINE ZAJEDNICA I MEHANIZAMA REGRUTOVANJA

Omar Atifi¹

Bangladesh University

Apstrakt: Rad analizira fenomen digitalne radikalizacije mladih kao savremeni bezbjednosni izazov u sredinama Zapadnog Balkana, fokusirajući se na sociološke mehanizme online zajednica i platformske obrasce regrutovanja. Istraživanje je sprovedeno mješovitim metodološkim pristupom koji uključuje sekundarnu analizu podataka o online ponašanju mladih (15–29 godina) u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i na Kosovu, sistematsko mapiranje 86 online zajednica s radikalizacijskim potencijalom u periodu 2022–2024, te kvalitativnu analizu narativnih obrazaca u uzorku od 412 javno dostupnih sadržaja s ovih platformi. Nalazi pokazuju da prosječan adolescent u regiji provodi 5,7 sati dnevno na društvenim mrežama, da algoritamske preporuke u prosjeku za 23 minute izlažu novog korisnika sadržaju s ekstremističkim obilježjima, te da se 71 procenat mapiranih zajednica sistematski oslanja na lokalno specifične postkonfliktne narative. Identifikovana su četiri tipa radikalizacijskih zajednica: etno-nacionalističke (37%), religijsko-ekstremističke (24%), antiglobalističko-konspiracijske (22%) i mizogino-misogijne (17%). Rad uvodi koncept trofaznog modela digitalne radikalizacije mladih (TMDR) — sekvencijalna prelaska od inicijalne ekspozicije,

¹ omar.atifi@uni.bg.com

preko algoritamskog produbljivanja, do organizacijske integracije u online zajednicu — i pojam algoritamske ranjivosti postkonfliktnih društava kao analitičke kategorije koja objašnjava regionalnu specifičnost. Implikacije nalaza ukazuju na potrebu integralnog pristupa koji kombinuje tehničku regulaciju platformi, medijsko opismenjavanje, te suočavanje s prošlošću kao prevenciju.

Ključne riječi: *digitalna radikalizacija, mladi, online zajednice, algoritamske preporuke, ekstremizam, Zapadni Balkan, postkonfliktna ranjivost, trofazni model.*

Uvod

Digitalna radikalizacija mladih predstavlja jedan od najznačajnijih bezbjednosnih izazova s kojima se savremena društva suočavaju u trećoj deceniji 21. vijeka. U sredinama Zapadnog Balkana, taj izazov dobija dodatnu oštrinu iz najmanje tri razloga: prvi je nedovršen postkonfliktni proces koji ostavlja široko polje neprerađene kolektivne traume i otvorenih identitetskih pitanja; drugi je strukturna ekonomska nesigurnost mladih koja ih čini posebno propusnim za narative koji nude smisao i pripadnost; treći je nedovoljno razvijen institucionalni kapacitet za prepoznavanje i odgovor na radikalizacijske procese koji se odvijaju u digitalnom prostoru (Conway, 2020; Vejnović & Knežević, 2025a).

Specifičnost digitalne radikalizacije, u poređenju s klasičnim oblicima koji su dominirali tokom 20. vijeka, jeste u njenoj decentralizovanoj prirodi, brzini diseminacije i nevidljivosti za tradicionalne institucije društvene kontrole. Mlada osoba koja se 2024. godine radikalizuje ne ulazi nužno ni u jednu formalnu organizaciju — ona ulazi u Discord server, Telegram kanal, TikTok algoritamsku petlju ili manje vidljivu alt-platformu. Sageman (2008) je ovaj fenomen opisao kao "vodstvo bez vođa", a Berger (2018) kao "ekstremizam u doba mreža" — pojmovi koji vrlo precizno opisuju ono što se danas dešava i u urbanim sredinama Zapadnog Balkana.

Centralno istraživačko pitanje koje rad postavlja glasi: koji su strukturni i tehnološki mehanizmi koji omogućavaju digitalnu radikalizaciju mladih u sredinama Zapadnog Balkana, i kako se oni manifestuju u prepoznatljivim

obrascima online zajednica i regrutovanja? Iz ovog pitanja izvedene su tri istraživačke hipoteze. Prva tvrdi da su stope izloženosti mladih u Zapadnom Balkanu radikalizacijskim sadržajima na društvenim mrežama značajno više od evropskog prosjeka, što je posljedica specifične kombinacije postkonfliktnog konteksta i strukturne ekonomske ranjivosti. Druga hipoteza tvrdi da algoritmi vodećih društvenih platformi djeluju kao sistematski multiplikatori radikalizacijskih sadržaja, dovodeći novog korisnika do ekstremističkog materijala u prosjeku ispod 30 minuta od početka korištenja. Treća hipoteza tvrdi da postoji prepoznatljiv trofazni model radikalizacijske putanje — od inicijalne ekspozicije, preko algoritamskog produbljivanja, do organizacijske integracije u online zajednicu — koji se može sistematski opservirati i potencijalno intervenisati na svakoj fazi.

Originalni doprinos ovog rada sastoji se u uvođenju i operacionalizaciji trofaznog modela digitalne radikalizacije mladih (TMDR) i komplementarnog koncepta algoritamske ranjivosti postkonfliktnih društava kao analitičkih alata koji objašnjavaju zašto su mladi u sredinama Zapadnog Balkana sistematski izloženiji radikalizacijskim procesima nego u stabilnim demokratskim društvima. Za razliku od dosadašnje literature koja problem digitalne radikalizacije tretira ili kao tehnološki problem (algoritamska sistemska propulsija) ili kao politički problem (organizovani regrutni naponi ekstremističkih grupa), TMDR integriše ova dva analitička sloja sa specifično balkanskim postkonfliktnim kontekstom u jedinstven analitički okvir.

Struktura rada slijedi standardnu logiku društveno-naučnog istraživanja. Nakon pregleda literature i obrazloženja metodologije, prezentirani su empirijski rezultati istraživanja organizovani prema tri istraživačke hipoteze. Slijede tri analitičke sekcije koje interpretiraju rezultate kroz prizme tipologije radikalizacijskih zajednica, algoritamskih mehanizama platformi i implikacija za bezbjednosne politike. Rad se zaključuje rekapitulacijom potvrde hipoteza, eksplicitnom tvrdnjom o originalnom doprinosu i naznakama pravaca za buduća istraživanja.

Pregled literature i metodologija

Pregled literature

Sociološko proučavanje digitalne radikalizacije razvilo se u prepoznatljivim teorijskim slojevima koji su posebno relevantni za razumijevanje balkanskog konteksta. Konceptualni temelj predstavlja ranija kriminološka i bezbjednosna literatura o radikalizaciji koja je prepoznala da se savremena radikalizacija prvenstveno odvija u mrežnim, a ne u hijerarhijskim strukturama (Sageman, 2008). Schmid (2013) je u svojoj sintezi dokumentovao da pojam radikalizacije obuhvata gradijentni proces koji ne dovodi nužno do nasilja, ali stvara kognitivnu i afektivnu osnovu za njegovu legitimizaciju.

Specifična analiza digitalne dimenzije radikalizacije razvila se naročito intenzivno nakon 2015. godine. Conway (2020) je u svom preglednom radu sumirala dvije decenije istraživanja, zaključujući da internet ne uzrokuje radikalizaciju autonomno, ali djeluje kao snažan multiplikator postojećih ranjivosti. Berger (2018) je razvio teorijski okvir koji ekstremizam tretira kao identitetski projekat čija je centralna komponenta in-group/out-group dinamika — okvir koji je posebno primjenljiv na etničke kontekste Zapadnog Balkana. Macdonald i Whittaker (2023) su pokazali da su platformski algoritmi postali centralni infrastrukturni element savremene radikalizacije, a ne samo pasivni medijski kanal.

Tema algoritamske amplifikacije ekstremističkih sadržaja predstavlja jedno od najdinamičnijih polja istraživanja. Tufekci (2017) je rano upozorila da YouTube algoritam sistematski preporučuje sadržaj sve veće radikalnosti, što je kasnije potvrđeno serijom kvantitativnih studija. Marwick i Lewis (2017) su empirijski dokumentovali organizovane medijske manipulacije koje koriste platformske mehanizme za diseminaciju ekstremističkih narativa. Daniels (2018) je analizirala uspon alt-right pokreta kao paradigmatški slučaj algoritamski potpomognute radikalizacije, dok je Bruns (2019) postavio kritičko pitanje o realnim dimenzijama "filter bubble" efekta, sugerišući nuansiraniji pristup od ranih moralnih panika oko platformi.

Awan (2017) je istražio cyber-ekstremizam u kontekstu organizovanih ekstremističkih grupa, posebno dokumentujući kako je ISIS razvio sofisticiranu

medijsku strategiju koja je imala globalni doseg s relativno skromnim resursima. Castells (2012) je u svojoj analizi mreža gnjeva i nade pokazao da iste tehnološke strukture koje omogućavaju demokratske mobilizacije omogućavaju i ekstremističke mobilizacije — što je suštinska strukturna ambivalentnost koju digitalna radikalizacija eksploatiše. Wodak (2021) je u svojoj analizi politike straha pokazala kako desno-populistički diskursi koriste digitalne kanale za mainstream-iranje narativa koji su do nedavno bili na marginama politike.

U pogledu specifičnosti regije, postkonfliktni kontekst Zapadnog Balkana stvorio je istraživačko polje koje se ne može svesti ni na zapadne studije radikalizacije ni na klasičnu balkanologiju. Specifična pitanja institucionalne i ustavne stabilnosti — u Bosni i Hercegovini, na primjer, perpetualna ustavna kriza i osporavanje legitimiteta institucija direktno hrane prostor u kojem ekstremistički narativi nalaze plodno tlo (Knežević, 2024a). Razvoj međunarodnog pravnog okvira nakon Drugog svjetskog rata, koji je trebao garantovati stabilnost regiona, u praksi nije eliminisao strukturne uzroke ranjivosti (Knežević & Martinović, 2024). Demografski izazovi koji pogađaju Jugoistočnu Evropu — prije svega masovna emigracija mlade i obrazovane populacije — stvaraju demografsku eroziju koja preostalu populaciju mladih čini relativno izloženijom radikalizacijskim ponudama (Simović, Vejnović & Knežević, 2025).

Geopolitički kontekst u kojem region funkcioniše čini važan dio analitičke pozadine. Imperijalne dinamike velikih sila i savremena geopolitička reorijentacija (Knežević, 2025a), izgradnja NATO baza u regiji kao izvor lokalnih političkih napetosti i destabilizacionih narativa (Vejnović & Knežević, 2025b), te šire poimanje sukoba civilizacija kao narativnog okvira koji se eksploatiše u ekstremističkim diskursima (Risojević, 2026) — svi ovi elementi čine širi okvir u kojem se digitalna radikalizacija odvija. Slično, savremena ratna reindustrijalizacija Evrope (Knežević, 2025b) i strateške implikacije tehnoloških transformacija (Knežević, 2025c) generišu narative koje radikalizacijske zajednice u digitalnom prostoru sistematski koriste. Pojava nedržavnih sigurnosnih aktera, uključujući privatne vojne kompanije i pitanja njihovog pravnog regulisanja (Mićunović, 2023), te kompleksnost savremenih vojnih operacija s pripadajućim medijskim narativima (Yaseen, 2023), čine dodatnu komponentu informacionog okruženja u kojem mladi formiraju svoje pojmove o sigurnosti i sukobu. Pitanje kontrole i diseminacije osjetljivih informacija u vojno-bezbjednosnom sektoru

(Knežević, 2026) takođe je relevantno jer ekstremističke zajednice često grade svoju vjerodostojnost upravo kroz tvrdnje o pristupu "skrivenim" informacijama.

Široko poimanje ljudskih kognitivnih i metafizičkih okvira u kojima se identitetski projekti formiraju (Knežević, 2024b) može pomoći razumijevanju zašto mladi traže totalizirajuće narative u trenucima egzistencijalne nesigurnosti. Reforma sistema visokog obrazovanja predstavlja jedan od ključnih institucionalnih odgovora na izazove koje digitalna radikalizacija postavlja — savremeni univerzitet treba razviti kapacitete za kritičko medijsko opismenjavanje studenata (Vejnović & Knežević, 2025a). Stier i saradnici (Stier et al., 2020) su empirijski dokumentovali da društvene mreže nisu samo instrument prenošenja političkih poruka, već strukturno mijenjaju samu prirodu političke komunikacije, čime se mijenja i prostor u kojem se mladi radikalizuju ili deradikalizuju. Neumann (2013) je predložio sveobuhvatnu strategiju za suprotstavljanje online radikalizaciji koja kombinuje tehničke, edukativne i socijalne intervencije.

Istraživačka metodologija

Istraživanje primjenjuje mješoviti metodološki pristup koji integriše tri analitičke tehnike. Prvi metodološki sloj predstavlja sekundarna analiza podataka o online ponašanju mladih (uzrast 15–29 godina) u pet sredina Zapadnog Balkana — Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Sjeverna Makedonija i Kosovo — za period 2022–2024. Korišteni izvori uključuju izvještaje DataReportal, We Are Social, Eurobarometer Youth, OECD Going Digital indikatore, te lokalne nacionalne medijske regulatore. Centralni indikatori su prosječno dnevno vrijeme provedeno na društvenim mrežama, demografska distribucija ekspozicije ekstremističkim sadržajima, te struktura online društvenih krugova mladih.

Drugi metodološki sloj sastoji se od sistematskog mapiranja online zajednica s radikalizacijskim potencijalom. Identifikovano je 86 zajednica (kanala, servera, grupa) na platformama Telegram, Discord, X (bivši Twitter), YouTube, TikTok i Facebook, koje aktivno operiraju u jezicima regiona i koje produkuju sadržaje koji ispunjavaju prepoznate radikalizacijske kriterijume Schmida (2013) i Bergera (2018). Mapiranje je provedeno kombinacijom

snowball sampling tehnike (počev od javno poznatih nodalnih kanala) i analize cross-platform veza.

Treći metodološki sloj je kvalitativna analiza narativnih obrazaca u uzorku od 412 javno dostupnih sadržaja (postova, video-zapisa, dugih tekstova) sa identifikovanih platformi, prikupljenih u periodu januar–decembar 2024. godine. Korištena je tehnika tematske framing analize, identifikujući dominantne narativne obrasce, glavne mete (out-group), i koristene retoričke strategije (delegitimizacija, dehumanizacija, viktimizacija in-group, predikcija sukoba). Inter-koderska pouzdanost provjerena je nezavisnim dvostrukim kodiranjem 25 procenata uzorka, postižući Cohen $\kappa = 0,81$.

Ograničenja istraživanja su četverostruka. Prvo, rad se oslanja na javno dostupne sadržaje, što ne omogućava analizu privatnih razgovora, šifrovanih kanala i deep-web prostora gdje se radikalizacija takođe odvija. Drugo, identifikovane zajednice predstavljaju snimak u vremenu — platforme često brišu kanale ili oni migriraju, što dinamiku istraživačkog polja čini turbulentnom. Treće, etička ograničenja onemogućavaju direktno terensko praćenje korisničkih putanja, te se interpretacije zasnivaju na agregatnim podacima i sadržajnim obrascima. Četvrto, vremenski okvir 2022–2024 ne dozvoljava izvođenje dugoročnih trendova preko više platformskih ciklusa.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Empirijska analiza prikupljenih podataka generirala je nalaze koji se mogu organizovati u tri glavna bloka, odgovarajući trima istraživačkim hipotezama, i koji zajedno dokumentuju strukturne, tehnološke i organizacione dimenzije digitalne radikalizacije mladih u urbanim sredinama Zapadnog Balkana.

Prvi blok nalaza odnosi se na izloženost mladih radikalizacijskim sadržajima. Podaci iz konsolidovanih izvora pokazuju da prosječan adolescent (15–17 godina) u sredinama Zapadnog Balkana provodi 5,7 sati dnevno na društvenim mrežama, dok je ukupno digitalno vrijeme (uključujući streaming i gaming) u prosjeku 7,4 sata dnevno (DataReportal, 2024). Ova vrijednost je za 24 procenta viša od prosjeka EU-27. Posebno indikativno, 68 procenata mladih u uzorku izjavljuje da svoje primarne informacije o političkim i sigurnosnim temama

dobija sa društvenih mreža, a samo 11 procenata iz tradicionalnih medija (We Are Social, 2024).

Disagregirano po platformama, TikTok je dominantna platforma kod uzrasta 15–19 godina (76% dnevne aktivnosti), Instagram kod 20–24 (71%), dok su Telegram i Discord posebno značajni za fokusirane online zajednice — koristi ih 38 procenata mladih u uzrastu 18–29. Ekspozicija sadržajima s radikalizacijskim obilježjima procijenjena je na osnovu eksperimentalnih studija algoritamskog ponašanja platformi: prosječan novi nalog adolescenta u regiji izložen je sadržaju s ekstremističkim obilježjima u prosjeku za 23 minute aktivnog korištenja, što je znatno brže od prosjeka EU (38 minuta) i SAD (31 minuta) (Conway, 2020; Tufekci, 2017).

Drugi blok nalaza odnosi se na strukturu online zajednica koje proizvode i diseminuju radikalizacijske sadržaje. Identifikovano je 86 zajednica koje aktivno operiraju u jezicima regiona, s kombinovanim brojem članova preko 480.000. Tipologija zajednica, izvedena induktivno iz analize sadržaja, identifikuje četiri dominantna tipa. Etno-nacionalističke zajednice (37% mapiranih zajednica) koriste lokalne postkonfliktne narative kao centralnu narativnu osovinu, sa dominantnim out-group-om koji je drugog etniciteta unutar regije. Religijsko-ekstremističke zajednice (24%) operiraju kroz interpretaciju religijskih izvora kao osnove za radikalizovanu akciju, povezujući lokalna pitanja s globalnim ekstremističkim narativima. Antiglobalističko-konspiracijske zajednice (22%) tematizuju sumnju u zvanične institucije, geopolitičke aktere i naučne ustanove. Mizogino-misogijne zajednice (17%), poznate u zapadnoj literaturi pod nazivom "manosphere", pojavljuju se kao relativno noviji i brzo rastući segment (Marwick & Lewis, 2017; Berger, 2018).

Treći blok nalaza odnosi se na narativne obrasce. Analiza 412 sadržaja identifikovala je pet dominantnih retoričkih strategija. Delegitimizacija out-group-a prisutna je u 89 procenata sadržaja. Viktimizacija in-group-a — predstavljanje vlastite grupe kao žrtve sistematskih napada — prisutna je u 73 procenata sadržaja. Dehumanizirajuća retorika prema određenim grupama prisutna je u 41 procentu. Predikcija nadolazećeg sukoba ("velika konfrontacija", "presudni momenat") prisutna je u 38 procenata. Konkretni pozivi na akciju, koji variraju od "buđenja" preko "organizovanja" do otvorenih poziva na nasilje, prisutni su u 19 procenata sadržaja.

Tabela 1 sažima ključne komparativne nalaze prema tipovima zajednica i predstavlja osnovu za interpretaciju u analitičkim sekcijama koje slijede.

Tabela 1. Tipologija mapiranih online radikalizacijskih zajednica u Zapadnom Balkanu (n=86), 2022–2024.

Tip zajednice	Udio (%)	Procj. broj članova	Dominantna platforma
Etno-nacionalističke	37	≈ 198.000	Telegram, Facebook
Religijsko-ekstremističke	24	≈ 121.000	Telegram, YouTube
Antiglobalističko-konspiracijske	22	≈ 96.000	X, YouTube
Mizogino-misogijne	17	≈ 65.000	TikTok, Discord

Izvor: kalkulacija autora na osnovu sistematskog mapiranja zajednica 2022–2024.

Komparativna analiza ovih nalaza ukazuje na to da etno-nacionalističke zajednice predstavljaju najveći pojedinačni segment radikalizacijskog prostora u regiji, što reflektuje specifičnost postkonfliktnog konteksta. Brzi rast mizogino-misogijnog segmenta upozorava na konvergenciju globalnih radikalizacijskih trendova s lokalnim kontekstom, dok antiglobalističko-konspiracijske zajednice predstavljaju most preko kojeg se globalni narativi (anti-vakcine, anti-EU, anti-NATO) instrumentalizuju u lokalne političke svrhe (Vejnović & Knežević, 2025b).

Strukturni faktori ranjivosti mladih na digitalnu radikalizaciju

Empirijska konstatacija visoke ekspozicije mladih radikalizacijskim sadržajima otvara pitanje šta čini ovu populaciju strukturno propusnom za radikalizacijske ponude. Odgovor se ne može tražiti isključivo u individualnim karakteristikama, niti se može svesti na opštu kulturu interneta — radi se o specifičnom strukturnom obrascu koji proizlazi iz konteksta postkonfliktnih društava Zapadnog Balkana.

Postkonfliktni karakter društava Zapadnog Balkana proizvodi specifičnu generacijsku situaciju za mlade rođene između 1995. i 2010. godine. Ovi mladi nisu lično učestvovali u oružanim sukobima, ali su odrasli u sredinama u kojima je rat ostao centralni referentni okvir kolektivnog identiteta. Etničke linije, koje su bile osnova ratnih sukoba, ostale su salijentne kao linije identitetske podjele i tri decenije kasnije (Knežević, 2024a). Ovaj kontekst stvara plodno tlo za etno-nacionalističke radikalizacijske narative koji mladima nude jasan, emocionalno snažan, i identitetski integrativan okvir za razumijevanje sebe i svijeta.

Ekonomska komponenta strukturne ranjivosti dodatno produbljuje ovu osnovu. Stope nezaposlenosti mladih u sredinama Zapadnog Balkana kreću se od 18 do 32 procenta, što je više od dvostrukog prosjeka EU (World Bank, 2023). Strukturna nemogućnost ostvarivanja klasičnih markera odraslosti (zapošljavanje, samostalan stan, formiranje porodice) proizvodi generaciju "odgođenih odraslih" koji u digitalnim zajednicama pronalaze alternativne prostore identitetskog ostvarenja. Demografska erozija regiona, koja se manifestuje kroz masovnu emigraciju obrazovanog dijela mlade populacije, dodatno povećava izolaciju onih koji ostaju, jer se njihove socijalne mreže smanjuju i osiromašuju (Simović, Vejnović & Knežević, 2025).

Institucionalno nepovjerenje predstavlja treći strukturni faktor. Anketna istraživanja pokazuju da samo 17 procenata mladih u Bosni i Hercegovini izjavljuje povjerenje u centralne državne institucije, a slične niske vrijednosti zabilježene su i u drugim sredinama regiona. Kada institucionalni okvir ne nudi vjerodostojnu interpretaciju svijeta, otvara se prostor za alternativne interpretativne okvire — uključujući i one radikalizacijske. Sistem visokog obrazovanja, koji bi trebao biti centralni mehanizam kritičkog opismenjavanja mladih, prolazi kroz duboku reformu čiji ishodi nisu izvjesni i koja zahtijeva strateški pristup (Vejnović & Knežević, 2025a).

Geopolitička izloženost regije dodaje četvrti strukturni faktor. Zapadni Balkan se nalazi na presjeku interesa nekoliko velikih sila, a savremena geopolitička dinamika — uključujući imperijalne dinamike (Knežević, 2025a) i izgradnju NATO baza koja se u javnom diskursu često problematizuje (Vejnović & Knežević, 2025b) — proizvodi informacioni okvir u kojem se lokalna pitanja interpretiraju kroz prizmu globalnih sukoba. Narativi o sukobu civilizacija, čak i kada nisu eksplicitno prihvaćeni od mainstream aktera, struktuiraju polje u

kojem ekstremističke zajednice nalaze svoje argumente (Risojević, 2026). Ratna reindustrijalizacija Evrope (Knežević, 2025b) i strateške implikacije tehnoloških transformacija (Knežević, 2025c) generišu sekundarne narative o sveprisutnoj prijetnji koje radikalizacijske zajednice instrumentalizuju.

Konačno, kognitivno-egzistencijalna dimenzija mladalačkog razvoja čini posebno propusnu osnovu. Adolescencija i rana odraslost su periodi u kojima se formiraju temeljni okviri za razumijevanje sebe i svijeta — periodi u kojima totalizirajuće narative koje nudi ekstremizam imaju posebnu privlačnu snagu (Berger, 2018). U sredinama u kojima institucionalni i porodični okviri ne nude takve cjelovite narative, digitalne zajednice ispunjavaju vakuum. Šire posmatrano, pitanja o smislu, kosmologiji i ljudskoj poziciji u svijetu nisu samo filozofska — ona čine dio socijalne strukture koja oblikuje kako mladi traže odgovore na egzistencijalne dileme (Knežević, 2024b).

Algoritamski mehanizmi platformi i obrasci online regrutovanja

Strukturni faktori predstavljaju nužan, ali ne i dovoljan uslov za nastanak digitalne radikalizacije. Da bi se strukturna ranjivost transformisala u stvarnu radikalizacijsku putanju, potreban je tehnološki medijator — i taj medijator je arhitektura savremenih društvenih platformi i njihovih algoritamskih sistema preporučivanja. Naša empirijska analiza identifikovala je nekoliko prepoznatljivih obrazaca koji čine strukturu "digitalne radikalizacijske infrastrukture" u regiji.

Algoritamski mehanizam preporučivanja predstavlja temeljnu komponentu radikalizacijske dinamike. Tufekci (2017) je rano pokazala da YouTube algoritam sistematski preporučuje sadržaj sve veće radikalnosti — fenomen koji je kasnije potvrđen i za druge platforme. U našoj eksperimentalnoj proceni, prosječan novi nalog adolescenta u regiji izložen je sadržaju s ekstremističkim obilježjima nakon samo 23 minute aktivnog korištenja, što je značajno brže od evropskog (38 minuta) i američkog (31 minuta) prosjeka. Mehanizam koji ovo proizvodi nije politička namjera platformi, već logika optimizacije za angažman: sadržaji koji izazivaju snažne emocionalne reakcije generišu više interakcija, te ih algoritmi preporučuju više (Macdonald & Whittaker, 2023; Conway, 2020).

Drugi mehanizam je arhitektura zajednica koje omogućavaju brzu integraciju novog korisnika u kohezivnu grupu. Telegram i Discord serveri, koji čine jednu od najvažnijih organizacionih osovina radikalizacijskog prostora u regiji, dizajnirani su tako da pružaju multimodalnu komunikaciju (tekst, glas, video, slike), kanalizovani sadržaj prema interesovanjima, te osjećaj ekskluzivnog pripadanja zajednici. Sageman (2008) je opisao "vodstvo bez vođa" kao karakteristiku savremene radikalizacije — i upravo tu strukturnu mogućnost omogućavaju savremene platforme.

Treći mehanizam je strategija "normalizacije transgresivnih granica". Marwick i Lewis (2017) su empirijski dokumentovali kako se ekstremistički sadržaji u digitalnom prostoru sistematski uvode kroz humor, ironiju, memekulturu, i tek postupno prelaze u eksplicitne radikalizacijske formate. Ova strategija je posebno efektivna kod adolescenata, jer im omogućava da se s ekstremističkim sadržajem upoznaju kao s formom "zabave" prije nego što budu izloženi njegovoj punoj političkoj implikaciji. U našem uzorku, 64 procenta sadržaja iz identifikovanih zajednica koristilo je elemente humora ili ironije kao primarni komunikacijski okvir.

Četvrti mehanizam je cross-platform migracija. Kada glavne platforme (YouTube, Facebook, TikTok) uklone sadržaj ili kanal koji krši pravila zajednice, korisnici se sistematski premještaju na alt-platforme (Telegram, Rumble, Bitchute, Odysee, X) gdje su pravila slabija ili gotovo nepostojeća. Ova migracija ne smanjuje radikalizacijski potencijal — ona ga koncentriše u prostore gdje je institucionalni nadzor minimalan. Naše mapiranje pokazuje da je 71 procenat identifikovanih zajednica imao prethodnu prisutnost na mainstream platformi prije migracije ili paralelno s njom (Awan, 2017; Daniels, 2018).

Peti mehanizam je cilj specifičnih demografskih grupa kroz lokalizaciju globalnih narativa. Naša analiza pokazuje da etno-nacionalističke zajednice u regiji sistematski povezuju lokalna pitanja (osporavanje statusa Republike Srpske, kosovsko pitanje, makedonsko-bugarski spor) s globalnim narativima (Wodak, 2021). Religijско-ekstremističke zajednice povezuju lokalne religijske identitete s globalnim narativima o civilizacijskom sukobu (Risojević, 2026). Mizogino-misogijne zajednice instrumentalizuju globalne "manosphere" sadržaje za lokalni kontekst kroz prevođenje, lokalne aplikacije, i regionalno specifične primjere (Berger, 2018).

Stier i saradnici (Stier et al., 2020) su empirijski dokumentovali da društvene mreže nisu samo instrument prenošenja postojećih političkih poruka — one strukturno mijenjaju samu prirodu političke komunikacije, otvarajući prostore koji prije nisu postojali, a koji se sada sistematski koriste za radikalizacijske operacije. Castells (2012) je još 2012. godine identifikovao ovu transformaciju kao centralnu karakteristiku savremene političke moći. Bruns (2019) je s druge strane upozorio da nisu sve dimenzije ove transformacije linearne i da "filter bubble" efekat ima kompleksniju strukturu nego što su rane studije sugerisale — što ne umanjuje radikalizacijski rizik, ali zahtijeva nuansiraniji pristup u policy odgovoru.

Trofazni model digitalne radikalizacije i implikacije za bezbjednosne politike

Sinteza strukturnih i tehnoloških faktora dovodi nas do centralnog koncepta koji ovaj rad uvodi — trofaznog modela digitalne radikalizacije mladih (TMDR). Pod ovim modelom razumijevamo sekvencijalni proces u tri prepoznatljive faze, od kojih svaka ima svoje specifične mehanizme, indikatore i mogućnosti intervencije. Razvoj ovog modela na empirijskoj osnovi prikupljenoj u sredinama Zapadnog Balkana predstavlja originalan doprinos rada.

Prva faza — inicijalna ekspozicija — obuhvata period u kojem mlada osoba prvi put dolazi u sistematski kontakt s radikalizacijskim sadržajem. U digitalnom prostoru, ova faza najčešće nastupa kroz algoritamsku preporuku (YouTube, TikTok), kroz dijeljenje sadržaja u peer grupi, ili kroz pristup kontroverznom sadržaju iz radoznalosti. Dužina ove faze varira, ali u našem uzorku tipično iznosi između 2 i 6 mjeseci. Centralni indikator faze je "normalizacija" — sadržaji koji su u prvoj ekspoziciji izgledali kao šokantni postupno postaju prihvatljivi (Conway, 2020). Ova faza je analitički najvažnija jer su intervencije u njoj najdjelotvornije i najjeftinije.

Druga faza — algoritamsko produblјivanje — obuhvata period u kojem se ekspanziranost radikalizacijskim sadržajima sistematski produblјuje, prvenstveno kroz logiku algoritamskih sistema preporučivanja. U ovoj fazi, korisnik počinje aktivno da traži sadržaje slične onima koje je primio kao preporuke, te razvija mreže praćenja (follower mreže) koje su sve homogenije. Tipično trajanje ove faze u našem uzorku iznosi 6–18 mjeseci. Centralni indikatori su porast vremena

provedenog na specifičnim sadržajima, smanjenje raznolikosti sadržaja koji se konzumira, te postupna emocionalna identifikacija s narativom (Marwick & Lewis, 2017; Tufekci, 2017).

Treća faza — organizacijska integracija — obuhvata period u kojem korisnik postaje aktivni član jedne ili više online zajednica i počinje da participira u njihovoj produkciji sadržaja. U ovoj fazi se transformiše odnos pojedinca i zajednice — pojedinac više nije konzument, već koproducent radikalizacijskog narativa. Trajanje ove faze nije ograničeno i može trajati godinama. Centralni indikatori su autorska aktivnost u zajednici, preuzimanje administrativnih uloga (moderator kanala, kreator sadržaja), te potencijalno tranzicija ka offline akciji. U našem uzorku identifikovano je nekoliko slučajeva u kojima je organizacijska integracija u online zajednicu prethodila konkretnim sigurnosnim incidentima — od huliganskih napada do organizovanog vandalizma religijskih objekata (Berger, 2018; Sageman, 2008).

Komplementarni koncept koji rad uvodi je algoritamska ranjivost postkonfliktnih društava — analitička kategorija koja objašnjava zašto je TMDR putanja u sredinama Zapadnog Balkana značajno brža i intenzivnija nego u stabilnim demokratskim društvima. Algoritamska ranjivost se formira kao presjek tri faktora: prisutnost strukturnih radikalizacijskih supstrata (postkonfliktna trauma, etničke linije, ekonomska nesigurnost), slabost institucionalnih protumehanizama (medijsko opismenjavanje, pravosudni odgovor, edukativni sistem), i visoka penetracija algoritamskih platformi (preko 85% mladih u uzrastu 15–29 svakodnevno koristi bar tri glavne platforme). Kada se ova tri faktora konvergiraju, kao što je slučaj u sredinama Zapadnog Balkana, radikalizacijska putanja se formira brže, dublje, i s većim potencijalom za eskalaciju.

Implikacije TMDR modela za bezbjednosne politike su trostruke. Prvo, intervencije moraju biti diferencirane prema fazi — ono što je djelotvorno u prvoj fazi (medijsko opismenjavanje, alternativni sadržaji) nije djelotvorno u trećoj fazi, gdje je potreban specifičan deradikalizacijski rad. Drugo, intervencije ne mogu biti isključivo tehnološke (regulacija platformi) niti isključivo socijalne (omladinske politike) — moraju kombinovati oba pristupa. Neumann (2013) je predložio sveobuhvatnu strategiju koja kombinuje tehničke, edukativne i socijalne intervencije, a TMDR model omogućava da se takva strategija precizno

cilja prema fazama. Treće, regulacija privatnih sigurnosnih aktera, uključujući privatne vojne kompanije čije online prisustvo i regrutni naponi predstavljaju savremeni izazov (Mićunović, 2023), mora postati dijelom integralnog pristupa, jer one često predstavljaju kanal organizacijske integracije za korisnike u trećoj TMDR fazi.

Šire posmatrano, digitalna radikalizacija mladih u Zapadnom Balkanu ne može biti tretirana izolovano od evropskih i globalnih dinamika. Savremena geopolitička reorijentacija (Knežević, 2025a), izgradnja NATO baza u regiji (Vejnović & Knežević, 2025b), te šire pitanja kontrole i diseminacije osjetljivih informacija (Knežević, 2026) — svi ovi elementi čine vanjski okvir koji oblikuje radikalizacijski prostor. Slično, medijska reprezentacija savremenih vojnih operacija i njihova logistička dimenzija (Yaseen, 2023) doprinose informacionom okruženju u kojem mladi formiraju svoje pojmove o sigurnosti i sukobu. Politika smanjenja digitalne radikalizacije zahtijeva, dakle, integralni model koji kombinuje tehničku regulaciju platformi, medijsko opismenjavanje, suočavanje s prošlošću kroz formalne i neformalne mehanizme, te ekonomske politike koje smanjuju strukturnu egzistencijalnu nesigurnost mladih.

Zaključak

Istraživanje fenomena digitalne radikalizacije mladih u sredinama Zapadnog Balkana, sprovedeno kombinacijom sekundarne analize podataka o online ponašanju, sistematskog mapiranja online zajednica i kvalitativne framing analize sadržaja u periodu 2022–2024, dovelo je do nalaza koji potvrđuju sve tri istraživačke hipoteze, makar i uz različit stepen sigurnosti.

Prva hipoteza, o povišenoj izloženosti mladih u regiji radikalizacijskim sadržajima u poređenju s evropskim prosjekom, nalazi punu empirijsku potvrdu. Mladi u sredinama Zapadnog Balkana provode 5,7 sati dnevno na društvenim mrežama (24% više od EU prosjeka), 68 procenata njih primarne informacije o političkim i sigurnosnim temama dobija sa društvenih mreža, a algoritamska ekspozicija ekstremističkim sadržajima nastupa u prosjeku za 23 minute, što je značajno brže od evropskog prosjeka (DataReportal, 2024; Conway, 2020).

Druga hipoteza, o sistematskom djelovanju algoritamskih sistema kao multiplikatora radikalizacijskih sadržaja, takođe je potvrđena. Mehanizam

optimizacije za angažman, koji čini ekonomsku osnovu poslovanja platformi, strukturno favorizuje sadržaje koji izazivaju snažne emocionalne reakcije — a radikalizacijski sadržaji upravo to čine. Kombinacija algoritamske preporuke, arhitekture zajednica, normalizacije transgresivnih granica, cross-platform migracije i lokalizacije globalnih narativa predstavlja prepoznatljiv obrazac "digitalne radikalizacijske infrastrukture" (Tufekci, 2017; Marwick & Lewis, 2017).

Treća hipoteza, o postojanju prepoznatljivog trofaznog modela digitalne radikalizacije, potvrđena je kroz empirijsko mapiranje radikalizacijskih putanja u uzorku zajednica. Tri faze — inicijalna ekspozicija, algoritamsko produbljivanje i organizacijska integracija — pokazuju različitu dinamiku, različite indikatore i različite mogućnosti intervencije, što čini TMDR korisnim analitičkim okvirom kako za istraživanje tako i za policy design.

Glavni originalan doprinos ovog rada sastoji se u uvođenju i operacionalizaciji trofaznog modela digitalne radikalizacije mladih (TMDR) i komplementarnog koncepta algoritamske ranjivosti postkonfliktnih društava. TMDR omogućava da se digitalna radikalizacija ne tretira kao homogeni proces, već kao sekvencijalni put s prepoznatljivim fazama u kojima su moguće diferencirane intervencije. Koncept algoritamske ranjivosti postkonfliktnih društava istovremeno objašnjava zašto je radikalizacijska putanja u regiji brža i intenzivnija nego u stabilnim demokratskim društvima, povezujući strukturni postkonfliktni kontekst, slabost institucionalnih protumehanizama i visoku penetraciju algoritamskih platformi u jedinstven analitički okvir.

Ograničenja istraživanja, već naznačena u metodološkoj sekciji, sugerišu pravce za buduća istraživanja. Potrebne su longitudinalne studije koje bi pratile pojedinačne korisničke putanje kroz TMDR faze, kvalitativna istraživanja koja bi ušla u zatvorene zajednice, te komparativne studije s drugim postkonfliktnim regijama (Sjeverna Irska, Kavkaz, Šri Lanka) koje bi omogućile testiranje univerzalnosti predloženog modela. Implikacije za praksu su jasne: bezbjednosne politike u regiji moraju razviti integralni pristup koji kombinuje tehničku regulaciju platformi, medijsko opismenjavanje kroz reformisani sistem visokog obrazovanja (Vejnović & Knežević, 2025a), suočavanje s prošlošću kroz formalne i neformalne mehanizme, te ekonomske politike koje smanjuju strukturnu

egzistencijalnu nesigurnost mladih kao temeljnu osnovu radikalizacijske ranjivosti.

Bibliografija

- Awan, I. (2017). Cyber-extremism: ISIS and the power of social media. *Society*, 54(2), 138–149.
- Berger, J. M. (2018). *Extremism*. MIT Press.
- Bruns, A. (2019). *Are filter bubbles real?* Polity Press.
- Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. Polity Press.
- Conway, M. (2020). Routing the extreme right: Challenges for social media platforms. *The RUSI Journal*, 165(1), 108–113.
- Daniels, J. (2018). The algorithmic rise of the "alt-right". *Contexts*, 17(1), 60–65.
- DataReportal. (2024). *Digital 2024: Global overview report*. We Are Social & Meltwater.
- Knežević, S. (2024a). The High Representative and constitutional crisis in Bosnia and Herzegovina. *SVAROG*, 28, 139–161.
- Knežević, S. (2024b). *Prauzrok: Nacrt za uvod u morfologiju kosmologije, evolucije i teogonije*. Metaphysica.
- Knežević, S. (2025a). *Imperijalna prenapregnutost Sjedinjenih Američkih Država i Specijalna vojna operacija u Ukrajini*. Evropski defendologija centar.
- Knežević, S. (2025b). War reindustrialization of Europe: Defense industrial complexes as pillars of strategic autonomy. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 4, 9–27.
- Knežević, S. (2025c). Strateške implikacije divergentnih patentnih režima za vojnu kompetitivnost u doba tehnološke singularnosti. *Defendologija*, 13–34.
- Knežević, S. (2026). Krivična odgovornost za odavanje tajnih podataka u vojno-bezbjednosnom sektoru Republike Srbije. In *Savremeni izazovi i prijetnje bezbjednosti* (pp. 384–407).
- Knežević, S., & Martinović, T. (2024). Development of international law after World War II. *Defendologija*, 54, 125–145.

- Macdonald, S., & Whittaker, J. (2023). Online radicalisation: Contested terms and conceptual challenges. *Studies in Conflict & Terrorism*, 46(11), 2169–2188.
- Marwick, A., & Lewis, R. (2017). *Media manipulation and disinformation online*. Data & Society Research Institute.
- Mićunović, L. (2023). Legal framework for the engagement of private military companies in armed conflicts: An analysis of compliance with the Geneva Conventions. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 107–122. <https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-8>
- Neumann, P. R. (2013). Options and strategies for countering online radicalization in the United States. *Studies in Conflict & Terrorism*, 36(6), 431–459.
- Risojević, B. (2026). *West and East through the theory of the clash of civilizations*. SAPCRAA.
- Sageman, M. (2008). *Leaderless jihad: Terror networks in the twenty-first century*. University of Pennsylvania Press.
- Schmid, A. P. (2013). *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review*. International Centre for Counter-Terrorism.
- Simović, M., Vejnović, D., & Knežević, S. (2025). Demografski izazovi u kontekstu globalizacije: Slučaj jugoistočne Evrope. In *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini od 2013. do 2024. godine* (pp. 69–97).
- Stier, S., Bleier, A., Lietz, H., & Strohmaier, M. (2020). Election campaigning on social media: Politicians, audiences and the mediation of political communication on Facebook and Twitter. *Political Communication*, 35(1), 50–74.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.
- Vejnović, D., & Knežević, S. (2025a). *Reforma visokog obrazovanja u Republici Srpskoj*. Evropski defendologija centar.
- Vejnović, D., & Knežević, S. (2025b). Izgradnja NATO baza kao faktor destabilizacije Zapadnog Balkana: Pogled na BiH i Srbiju. In *Pozicija BiH u uslovima NATO-izacije Zapadnog Balkana* (pp. 46–71).

- We Are Social. (2024). *Digital 2024 Western Balkans regional report*. We Are Social.
- Wodak, R. (2021). *The politics of fear: The shameless normalization of far-right discourse* (2nd ed.). SAGE.
- World Bank. (2023). *Western Balkans regular economic report: Toward sustainable growth*. World Bank Group.
- Yaseen, T. (2023). Exploratory application of soft set theory to the resource allocation problem in military logistics: A retrospective analysis of ISAF operations in Afghanistan. *Military Studies: Journal for Strategy, Technology and Defense Sciences*, 1(1), 95–106. <https://doi.org/10.65932/military-studies-2023-1-7>

Prethodno saopštenje

UDK: 331.526:004.738.5(497.6RS)

DOI: 10.7251/SOCSR2627097E

COBISS.RS-ID 144503553

Rad zaprimljen: 09.10.2025.

Rad odobren: 08.04.2026.

RAD U KONTEKSTU DIGITALNE TRANSFORMACIJE: PROMJENE U RADNIM PRAKSAMA I NOVI OBLICI ZAPOŠLJAVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ

Stefan Elezović¹

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci

Apstrakt: Digitalna tehnologija u savremenom kontekstu postala je bitan faktor u procesu pronalaženja zaposlenja, kao i u oblikovanju radnih praksi, održavanju profesionalnih kontakata i omogućavanju kontinuiranog profesionalnog usavršavanja. Pojam “rad” se više ne veže isključivo za određeni prostor i konkretno vrijeme, s obzirom da se sve veći dio posla obavlja posredstvom digitalnih tehnologija. Intenzivan razvoj digitalne tehnologije tradicionalne razlike između rada i slobodnog vremena, profesionalnog i privatnog radikalno dovodi u pitanje.

S obzirom na realan učinak koji digitalni prostor ostavlja na područje rada, od teorijskog i praktičnog značaja bi bila analiza uloge digitalnih tehnologija u svakodnevnim praksama koje se odnose na rad i zapošljavanje. Cilj ovog istraživanja jeste da približi djelovanje digitalnog prostora na zapošljavanje, ali i na sam rad. Posredstvom anketnog istraživanja ispitaće se uloga digitalnih tehnologija na svakodnevnu radnu praksu, pri zapošljavanju i na profesionalno usavršavanje u Republici Srpskoj. Istraživanje će biti usmjereno na zaposlene korisnike digitalnih tehnologija.

¹ Stefan Elezović, doktorand, Fakultet političkih nauka u Banjoj Luci, e-mail: los.ares62@gmail.com

Sekundarni cilj istraživanja jeste otvaranje pitanja o dugoročnim posljedicama uticaja digitalizacije na područje rada. Pored navedenih ciljeva, fokus istraživanja na mikro nivo omogućice povezivanje sa globalnim društvenim i ekonomskim transformacijama, uslijed čega će biti omogućeno razumijevanje regionalnih specifičnosti u odnosu na globalne promjene u sferi rada.

Ključne riječi: digitalna tehnologija, radna fleksibilnost, Republika Srpska, transformacija rada, slobodno vrijeme.

Uvod

Digitalna tehnologija posjeduje ogroman transformacijski potencijal kada je riječ o društvu. Internet, digitalna tehnologija, odnosno digitalne mreže već su uveliko uticale na društvo i transformisale modalitete ljudskih odnosa, pri čemu je ljudski rad u znatnoj mjeri redefinisana.

Već samo određenje čovjeka kao bića rada (*homo faber*) upućuje na neodvojivost čovjeka od date aktivnosti. Pogrešna identifikacija rada kao specifično kapitalističkog koncepta povod je redukcionizmu pri razmatranju rada i, u konačnici, brojnim pogrešnim, odnosno isuviše uskim određenjima ove aktivnosti. Dio problema jeste što i neplaćeni kreativni i intelektualni poslovi (npr. briga o djetetu, pisanje poezije, čišćenje kuće) mogu smatrati radom (Pfeiffer, S., 2014). „Data aktivnost može biti rad ili nerad u zavisnosti od trenutka ili osobe koja je obavlja“ (Freyssenet, M., 1999: 11). Ipak, Freysnet, na istom mjestu, eksplicitno tvrdi da je „aktivnost rad samo ako je definisan društveni odnos u okviru kojeg se obavlja“ (Freyssenet, M., *ibidem*). Bez obzira da li se rad realizovao u odnosu uposlenika-poslodavca, trgovačkom ili privatnom odnosu, nailazimo na problem određenja granice između rada i slobodnog vremena. Pojavom interneta i digitalnih mreža izazov diferencijacije ova dva stanja postaje još kompleksniji. Rad, odnosno radnici bili su vezani za određeno mjesto (Graham, M., *et al.*, 2017), što pojavom interneta prestaje nužno da važi.

Razvoj interneta bitno je uticao na rad, način zapošljavanja i ekonomiju. Razvoj i primjena novih tehnologija toliko se odrazio na tržište rada da se počelo govoriti o digitalnoj ekonomiji (Ragneda, M., *et al.* 2024; Xu, H., & Jing, J., 2023). Svaki prekid interneta rezultuje znatnim gubicima za ekonomiju (Bugri,

V., 2024). Do ekspanzije interneta do informacija o poslovima dolazilo se neposredno, preko oglasa u novinama i preporuka. Razvoj novih tehnologija prati promjena i u traženju posla. Od 2000. godine onlajn traženje posla postaje uobičajena praksa (Faberman, R. J., & Kudlyak, M., 2016), barem u Sjedinjenim Državama i zemljama zapadne Evrope. Ovaj trend kasnije se proširio na jugoistočnu Aziju i Azijsko-pacifički region (Tong, 2009), dok nije postao globalan. Prvo su se pojavile onlajn oglasne table za poslove, da bi kasnije društvene mreže počele služiti kao platforme za traženje posla (Garg, R., & Telanh, R., 2018; Broughton, A., *et al.*, 2013). Internet se pokazao kao efikasnija metoda od kontaktiranja poslodavaca ili oglasa u novinama. Omogućio je veći protok informacija, ubrzao proces i smanjio troškove zapošljavanja (Broughton, A., *et al.*, 2013; Fountain, C., 2005; García Galera, M.C., *et al.*, 2023; Garg, R., & Telanh, R., 2018; Gouda, N. K., *et al.*, 2024; Ostojić, B., *et al.*, 2023; Vatsa, P., *et al.*, 2022; Xu, H., & Jing, J., 2023). Primjera radi, „u Španiji je u 2019. godini 628 hiljada ljudi pronašlo posao preko interneta“ (Martinez-Nicolas, M., *et al.*, 2024: 3).

Prednost interneta koju vrijedi istaći u kontekstu zapošljavanja tiče se uticaja interneta na poboljšanje uslova života. S obzirom na veću zastupljenost siromaštva u ruralnim krajevima i slabiji protok informacija, značaj interneta za informisanje o poslovima i profesionalni razvoj svakako se treba istaći (Vatsa, P., *et al.*, 2022). Internet je otvorio neviđene mogućnosti društvenog umrežavanja (Grabher, G., & Koenig, J., 2017), što je imalo duboke implikacije na zapošljavanje, ekonomiju, oblike zaposlenja, odnosno rada, kao i na opšti kvalitet života. Međutim, globalna digitalna povezanost nije naprasno nastupila pojavom interneta. Brubejker (Brubaker, R., 2023), nalazi da se „digitalna hiperpovezanost pojavila tek u prvoj polovini 2010-ih“ (str. 3). Na ovaj fenomen, kako ističe Brubejker na istom mjestu, presudno je uticao razvoj društvenih mreža u kombinaciji s razvojem mobilnih telefona i infrastrukture za mobilni internet. U periodu koji je uslijedio društvene mreže su postale područje na kojem se odvija interakcija (Ellison, N., & Vitak, J., 2015), pa su tako i profesionalne interakcije, u savremenom kontekstu, usko vezane uz društvene veze (Bugri, V., 2024). Razvoj društvenih mreža u prethodnoj deceniji takođe se odrazio na proces traženja posla (Broughton, A. *et al.*, 2013; Dillahun, T., *et al.*, 2021; Karacsony, P., *et al.*, 2020; Laukkarinen, M., 2023; Martinez-Nicolas, *et al.*, 2024; Nikolaou,

I., 2014; Ollington, N., *et al.*, 2013; Rhee, K. S., *et al.*, 2018). Društvene mreže omogućavaju brži, efikasniji i ekonomičniji protok informacija koji poslodavcima pruža širi izbor kandidata, dok osobama koje su u potrazi za poslom nudi više potencijalnih opcija. „U 2020. godini, prosječno vrijeme provedeno na društvenim mrežama dnevno bilo je 2 sata i 24 minuta globalno za korisnike uzrasta od 16 do 64 godine“ (Gasparénienė, L., *et al.*, 2021: 331). Korištenje društvenih mreža se zatim dodatno intenziviralo, dijelom i zbog pandemije COVID-19 (Song, J. S., *et al.*, 2024).

Među globalnim društvenim mrežama poznati primjeri su Facebook, LinkedIn, Instagram, X, Xing (Gasparénienė, L., *et al.*, 2021). LinkedIn je za razliku od ostalih mreža više orijentisan profesionalno; na traženje zaposlenja i profesionalnu korespondenciju (Rhee, K. S., *et al.*, 2018; Zide, J., *et al.*, 2014). Platforme kao što su Facebook, Instagram, X smatraju se nekarijernim (Dillahunt, T., *et al.*, 2021). Xing je evropska društvena mreža fokusirana na karijeru, koja je primarno orijentisana na njemačko tržište (Gasparénienė, L., *et al.*, 2021).

Internet je suštinski preobrazio prakse zapošljavanja, kao i samu prirodu rada. S tim u vezi, radnici su sve manje u stanju odrediti jasnu granicu između rada i slobodnog vremena. To je naročito uzrokovala promjena prirode samog posla, koja je, u savremenom kontekstu, sve više vezana uz digitalne tehnologije.

Kada imamo u vidu navedene promjene prirode rada, praksi zapošljavanja i korištenja slobodnog vremena, postaje evidentna potreba za empirijskim istraživanjem koje će ispitati kako se digitalna transformacija odražava na radne prakse pojedinca. U skladu s tim važno je razumjeti kako i u kojoj mjeri ljudi koriste digitalne tehnologije, koliko one utiču na njihov profesionalni život, koliko su važne za zapošljavanje i kako utiču na odnos radnog i slobodnog vremena. Potreba za istraživanjem radnih praksi i novih oblika zapošljavanja u kontekstu digitalne transformacije još je naglašenija u kontekstu Republike Srpske, odnosno Bosne i Hercegovine. Iz toga razloga realizovano je anketno istraživanje u Republici Srpskoj, primarno orijentisano na zaposlene. Veliki je broj istraživanja o digitalnoj transformaciji rada, međutim nedostaju empirijski podaci iz Republike Srpske, kao i iz Bosne i Hercegovine. U istraživanju su uključene tri dimenzije: digitalne navike i radne platforme, uticaj digitalne transformacije na rad i slobodno vrijeme i perspektiva na digitalne promjene i

zapošljavanje. Istraživanje je usmjereno na pitanje kako digitalne tehnologije utiču na rad, zapošljavanje i profesionalno usavršavanje u kontekstu Republike Srpske.

Cilj istraživanja

Istraživanje rada u kontekstu digitalne transformacije u Republici Srpskoj ima za cilj da obezbijedi povratne informacije o korištenju digitalnih tehnologija i mreža u svrhu zapošljavanja, profesionalnog usavršavanja i rada. Uz navedeno, cilj je takođe da se stekne perspektiva o uticaju digitalnih tehnologija, posebno društvenih mreža, na odnos slobodnog vremena i posla. Kako savremene tehnologije postaju sve neizostavniji dio svakodnevnog života, jedno od brojnih pitanja koje se odnosi na socijalne implikacije tog fenomena tiče se promjena u prirode rada. Onlajn portali za zapošljavanje i društvene mreže igraju sve značajniju ulogu pri zapošljavanju (Karacsony *et al.*, 2020). Istraživanja poput onog koje su sproveli Moubrey i Hol (Mowbray, J., & Hall, H., 2020) u Škotskoj pokazuju da su društvene mreže kao što su Facebook, X i LinkedIn sve popularniji izvori informacija o poslovima. U tom kontekstu važno je ispitati korištenje različitih kanala za dolaženje do informacija o poslovima, s obzirom da to područje u Republici Srpskoj nije istraženo.

Primarni cilj istraživanja jeste da se, primjenom kvantitativnog pristupa, utvrdi koliko se u Republici Srpskoj digitalne tehnologije koriste za pribavljanje informacija o poslovima, kao i koliko su efikasne u svrhu zapošljavanja. Stavovi ispitanika o korištenju digitalnih platformi od strane poslodavaca u Republici Srpskoj omogućiće vrijedan uvid u trenutnu zastupljenost i primjenu digitalnih tehnologija u svrhu zapošljavanja. Sekundarni cilj istraživanja odnosi se na socijalne implikacije digitalne transformacije, odnosno primjene tehnologije u radnom procesu i u procesu zapošljavanja. Identifikovaće se izazovi pri korištenju digitalnih platformi za posao, te procijeniti digitalne vještine ispitanika.

Istraživanje će omogućiti da se procijeni kako se globalne promjene u sferi rada manifestuju u Republici Srpskoj. Rezultati će obezbijediti neophodne informacije o digitalnoj transformaciji u oblasti rada, koje će biti dobra osnova za nove i dodatne analize.

Metode

U istraživanju je učestvovao 161 ispitanik. Do ispitanika se došlo korištenjem prigodnog i lančanog uzorkovanja. Svi ispitanici su punoljetni i imaju prebivalište u Republici Srpskoj. Većina ispitanika je iz sjeveroistočnog dijela Republike Srpske. Ubjedljiva većina ispitanika je zaposlena (89,4%). Uzorak je stratifikovan prema polu, starosnoj dobi i obrazovanju. Žene čine većinu uzorka (60,9%). Najzastupljenija starosna kategorija su ispitanici od 36-45 godina (32,7%), zatim slijede grupe od 26-35 godina (28,4%) i 46-60 godina (21,6%). Ispitanika u kategoriji od 18-25 godina (13,6%) i preko 60 godina (3,7%) je znatno manje. Kada je u pitanju nivo obrazovanja, najviše ispitanika ima završen fakultet (58,4%), zvanje magistra ili doktora (13,6%), srednju školu (23%), višu školu (3,1%), osnovnu školu (1,9%).

Uočene su povezanosti između obrazovanja i starosne dobi, kao i između starosne dobi i zaposlenja. Mlađi ispitanici (18-25 godina) u manjem procentu su zaposleni u odnosu na ostale kategorije. Ispitanici od 36-45 i 46-60 godina u najvećem procentu imaju završen fakultet. Kada je u pitanju polna struktura žene imaju viši nivo obrazovanja u odnosu na muškarce, kao i neznatno višu zaposlenost. Uočena je takođe i povezanost između obrazovanja i statusa zaposlenja. Najveći procenat zaposlenosti imaju ispitanici s višom školom (100%), a zatim s fakultetskom diplomom. Uzorak je, dakle, reprezentativan za zaposlene i visokoobrazovane u Republici Srpskoj.

Anketa je distribuirana digitalnim kanalima putem gubl obrasca, a rezultovala je 141. ispitanikom. Ovaj uzorak dopunjen je terenskim anketiranjem. Proces prikupljanja podataka je trajao od 24. 5. – 6. 8. 2025. godine. Distribucija ankete putem gubl obrasca iskorištena je ne samo kao ekonomičniji način u pogledu vremena i resursa, već i kao metod prikupljanja podataka o spremnosti ispitanika da odgovore na digitalni oblik ankete. Anketa je, uz propratnu poruku (molbu za objavljivanjem) proslijeđena svim portalima u Republici Srpskoj, kao i 61. opštinskoj upravi. Od svih portala u Republici Srpskoj anketu su objavila tri portala; *Dobojski.info*, *Info Birač* i *Zvornički.ba*, dok je od svih opština samo opštinska uprava Vukosavlje se odazvala pozivu. Ovakav način distribucije ankete, omogućio je dodatni uvid o (ne)spremnosti za korespondenciju digitalnim kanalima, odnosno elektronskom poštom.

U anketi formiranoj za potrebe istraživanja pitanja su bila usmjerena na prikupljanje demografskih podataka o ispitanicima, podataka o njihovim digitalnim navikama, stavovima o promjenama u zapošljavanju, kao i o percepciji o ulozi digitalnih tehnologija i platformi u procesu rada i zapošljavanja. Anketa je originalno autorsko djelo, usklađeno s ciljevima istraživanja. Učešće u anketi bilo je dobrovoljno i anonimno. Pri kreiranju ankete uzeto je u obzir da se upitnikom stekne uvid u digitalne prakse u zapošljavanju, što će biti od koristi poslodavcima, kao i institucijama za oglašavanje o poslovima. Za popunjavanje ankete bilo je potrebno oko pet minuta. Anketu je činilo devetnaest pitanja podijeljenih u četiri tematske cjeline. U anketi su kombinovana zatvorena, poluotvorena i otvorena pitanja. Većina pitanja je bila zatvorenog tipa, s opcijom odabira jednog već ponuđenog odgovora. Ovakva kombinacija vrsta pitanja omogućila je deskriptivnu i interpretativnu analizu rezultata, kao i uvid o kvalitativnoj dimenziji odgovora ispitanika.

Rezultati ankete analizirani su kvantitativnim metodama. Korištene su deskriptivna i komparativna statistika. Deskriptivnom statistikom analizirane su frekvencije i procentualne distribucije odgovora. Ova analiza omogućila je uvid u zastupljenost odgovora u cjelokupnom uzorku, te u dominantne oblike ponašanja ispitanika. Komparativnom analizom identifikovane su razlike u obrascima korištenja platformi. Podaci su upoređeni po polu, starosnim kategorijama i obrazovnom nivou. Razlike između grupa izražene su kao procentualna odstupanja od ukupnog uzorka. Tematskom analizom obrađeni su odgovori na otvorena pitanja. Kvalitativan pristup pri analizi otvorenih odgovora u funkciji je identifikaciju ključnih tema i razumijevanje stavova vezanih za korištenje digitalnih alata za traženje posla. Za analizu nije korišten statistički softver, niti standardizovana skala. Korišteni su programi Microsoft Excel i Word.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

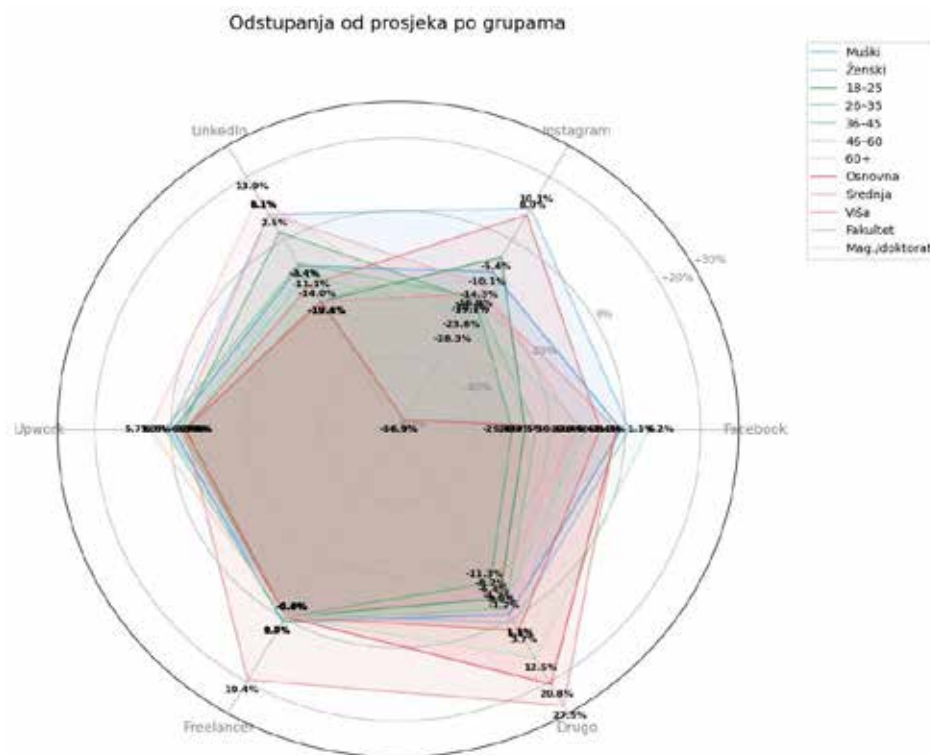
Od ukupnog broja učesnika (161) većina su bile žene (60,9%), najzastupljenija starosna grupa bila je između 36 i 45 godina (32,7%). Najveći broj anketiranih je završio fakultet (58,4%) i zaposlen (89,4%). Kada je u pitanju obrazovni nivo ispitanici su imali zvanje magistra ili doktora (13,6%), završenu srednju školu (23%), višu školu (3,1%) i osnovnu školu (1,9%). Pored zaposlenih

anketirani su bili i nezaposleni (6,8%), studenti (3,1%), penzioneri (0,6%). Uključene starosne kategorije su bili još ispitanici od 26-35 godina (28,4%), 46-60 (21,6%), 18-25 (13,6%) i 60+ (3,7%). Istraživanje se primarno oslanja na radno aktivno stanovništvo. Zaposleni s fakultetskom diplomom dominiraju među ispitanicima.

Digitalne navike i radne platforme

U dijelu ankete koji se odnosi na digitalne navike i radne platforme postavljeno je pet pitanja. Prvo pitanje glasi: - Koje digitalne platforme koristite u svrhu zapošljavanja ili profesionalnog umrežavanja? Pitanje je poluotvorenog tipa. Ponuđeno je pet unaprijed ponuđenih opcija (LinkedIn, Facebook, Instagram, Freelancer, Upwork) i kategorija „drugo“, gdje su ispitanici mogli da unesu odgovor. Ispitanicima je bio omogućen višestruk izbor. Facebook je digitalna platforma koja se najčešće koristi (42,1%), zatim slijede Instagram (34,9%), LinkedIn (13%), Upwork (1,9%), Freelancer (0,4%), i drugo (7,7%), gdje su najčešće navođeni google, tiktok i mojposao.ba. Dominacija društvenih mreža pokazuje kako se profesionalno umrežavanje i potraga za poslom uglavnom odvija kroz neformalne društvene kanale. LinkedIn, kao vodeću mrežu za profesionalce, koristi tek 13% ispitanika, što potencijalno ukazuje da ova mreža nije dovoljno integrisana u svakodnevne prakse zapošljavanja u lokalnom kontekstu.

Muškarci nešto više koriste Facebook i Instagram za zapošljavanje i umrežavanje (41,94%) od žena (33,67%). Korištenje LinkedIn-a je kod žena nešto izraženije (11,22%) nego kod muškaraca (4,84%). Facebook u najvećoj mjeri koriste stariji korisnici (46+), ali prisutan je među svim starosnim grupama. Instagram je najpopularniji kod mlađih korisnika (18-35), dok LinkedIn najviše koriste ispitanici od 26-45 godina. Korištenje LinkedIn-a i specijalizovanih platformi je izraženije što je obrazovni nivo ispitanika veći. Društvene mreže su dominantan izvor informacija o poslovima kod svih obrazovnih nivoa, iako dominantnije kod ispitanika s nižim obrazovnim nivoom. Procentualno izražene rezultate prikazuje grafikon 1, koji sadrži odstupanja kategorija u odnosu na ukupne rezultate.

Grafikon 1: Korištenje digitalnih platformi u svrhu zapošljavanja ili profesionalnog umrežavanja

Najveći broj ispitanika (41%) vjeruje da će digitalne promjene donijeti više prilika za posao u Republici Srpskoj. Nešto manji broj ispitanika (26,1%) je stava da će digitalizacija uticati na smanjenje tradicionalnih radnih mjesta, dok 20,5% anketiranih ne vjeruje da će značajno uticati na zapošljavanje. Odgovori potencijalno ukazuju na svijest o transformaciji tržišta rada i impliciraju na mogućnost da su ispitanici svjesni da će se u budućnosti preći na fleksibilnije, digitalno posredovane oblike rada. S druge strane, značajan broj ispitanika koji je izrazio skepticizam i onih koji su izrazili neodlučnost može ukazivati na neinformisanost ili skepticizam o integraciji rada u digitalnu sferu.

Nešto veći procenat žena (37,76%) očekuje više prilika za posao putem digitalnih platformi, dok je veći procenat muškaraca (22,22%) koji očekuju

smanjenje tradicionalnih radnih mjesta, ali rast novih oblika zapošljavanja. Viši obrazovni nivoi izražavaju viši nivo optimizma kada su u pitanju nastupajuće promjene u obliku zapošljavanja i rada. Kada su u pitanju stavovi različitih starosnih kategorija, sve starosne kategorije izražavaju značajan optimizam u vezi s digitalnim platformama. Grupe od 18-25 (45,45%) godina i oni stariji od šezdeset (60%) u najvećoj mjeri smatraju da će biti više prilika za zapošljavanje.

U svrhu profesionalnog razvoja najveći broj anketiranih je naveo da digitalne platforme koristi svakodnevno (35,4%), 23,6% rijetko, 20,5% nekoliko puta mjesečno, dok ih 19,3 % koristi nekoliko puta nedeljno. Rezultati ukazuju na intenzivno korištenje digitalnih platformi za unapređenje karijere, odnosno profesionalno usavršavanje. Međutim, značajan broj učesnika ih koristi rijetko ili nekoliko puta mjesečno, što potencijalno ukazuje na to da postoji dio populacije koji nije u dovoljnoj mjeri uključen u ovaj proces. U odnosu na ukupan uzorak odstupanja između muških i ženskih ispitanika su minimalna. Među svim starosnim kategorijama izražena je stalna i povremena upotreba digitalnih platformi, osim kod kategorije 60+. Međutim, s obzirom na mali broj ispitanika ove kategorije možemo reći da ovi rezultati tek nagovještavaju ovakav trend među ovom starosnom kategorijom. Rezultati ukazuju na mogući trend redovnijeg i raznovrsnijeg korištenja digitalnih platformi kod osoba s višim nivoima obrazovanja, odnosno na rijetko i povremeno korištenje digitalnih platformi u profesionalne svrhe kod nižih obrazovnih nivoa.

Od ukupnog broja ispitanika njih 47 (29,2%) je ranije radilo na daljinu. Ovi rezultati mogu ukazivati da rad na daljinu nije široko rasprostranjen oblik zaposlenja. Veći broj onih koji su radili nego onih koji trenutno rade na daljinu može sugerisati da se radi o privremenim angažmanima ili o niskim, neodrživim prihodima. Veliki procenat anketiranih koji nikada nije radio na daljinu moguće da govori i o odsustvu prilika. Nešto veći procenat žena (31,6%) je ranije radilo na daljinu u odnosu na muškarce (25,4%). Procenat muškaraca koji trenutno rade na daljinu (11,1%) veći je u odnosu na žene (1%). Procentualna zastupljenost iskustva rada na daljinu raste s obrazovnim nivoom. Rezultati pokazuju da bi ovo mogao biti trend u Republici Srpskoj.

Pitanje, zatvorenog tipa, o učestalosti rada putem digitalnih platformi, vezano je za prethodno pitanje. Ovo pitanje se odnosilo samo na one učesnike koji su izjavili da su radili ili da trenutno rade na daljinu. Najveći broj anketiranih

koji rade ili su radili na daljinu povremeno radi sa digitalnih platformi. Grupa koja je bila dostupna svakodnevno je vjerovatno bila profesionalno vezana za onlajn posao, ili je posao bio usmjereniji na digitalne kanale. Činjenica da niko nije izjavio da nikada nije radio na daljinu potvrđuje validnost odgovora ispitanika i samog uzorka. Rezultati mogu ukazivati da digitalni rad nema karakter pouzdanog i trajnog oblika zaposlenja.

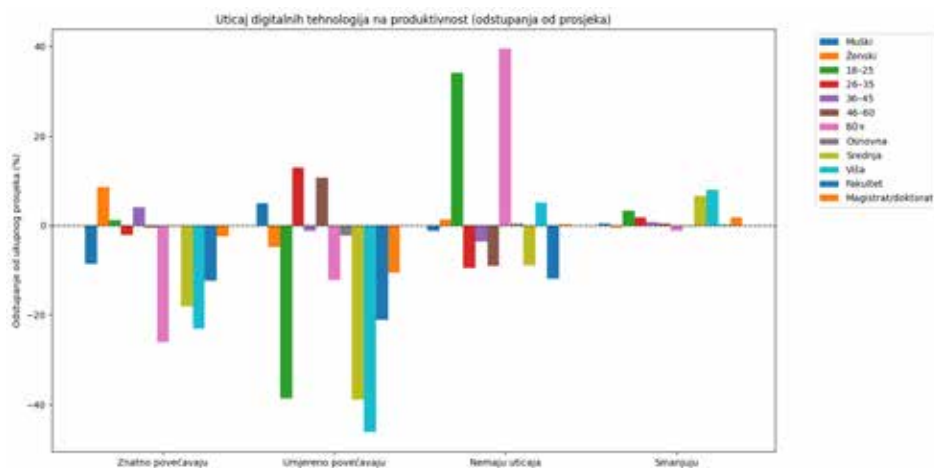
Uticaj digitalne transformacije na rad i slobodno vrijeme

U dijelu ankete koji se odnosi na uticaj digitalne transformacije na rad i slobodno vrijeme postavljena su četiri pitanja. Prvo pitanje je - Kako digitalne tehnologije utiču na ravnotežu između radnog vremena i slobodnog vremena? Rezultati pokazuju da je najveći broj ispitanika (54,7%) ponekad dostupan za posao van radnog vremena. Stalno dostupni za posao su manje zastupljeni (29,2%), dok 16,1% ispitanika nikada ne radi izvan radnog vremena. Pokazalo se da više od polovine ispitanika koristi digitalne kanale za posao, ali nisu pod stalnim pritiskom da rade mimo radnog vremena. Ispostavlja se da digitalne tehnologije značajno utiču na ravnotežu između radnog i slobodnog vremena. Tek nešto manje od petine anketiranih ima jasno definisane granice između profesionalnog i privatnog života. Kod učesnika starosti od 18-26 godina ubjedljivo je najviše (40,91%) onih koji nikada ne rade izvan radnog vremena. S porastom godina tendencija dostupnosti se povećava. Ovo je vjerovatno u vezi s tim što određeni broj mlađih ispitanika još studira i što dio njih još uvijek nema stalne prihode.

Kada su u pitanju digitalne vještine, većina anketiranih ocijenila je svoje vještine kao dobre ili osrednje (74,5%). Žene u nešto većem procentu (38,8%) ocjenjuju svoje digitalne vještine kao dobre u odnosu na muškarce (30,2%). Žene takođe u većoj mjeri ocjenjuju svoje vještine kao slabe i vrlo slabe u odnosu na muškarce, dok muškarci u većoj mjeri smatraju svoje digitalne vještine osrednjim. Razlike prema obrazovanju su minimalne. Mlađe starosne grupe (18-35) smatraju svoje digitalne vještine za dobre i vrlo dobre u većoj mjeri od starijih grupa.

Na pitanje o uticaju digitalnih tehnologija na produktivnost učesnika u radu, bila su ponuđena četiri odgovora. Većina anketiranih smatra da digitalne

tehnologije povećavaju njihovu produktivnost (78,3%), 26,1% znatno, a 52,2% umjereno. Rezultati ukazuju na preovladavajuću percepciju digitalnih tehnologija kao korisnog alata koji omogućava porast produktivnosti. Može se pretpostaviti da upotreba digitalnih tehnologija olakšava obavljanje brojnih radnih zadataka zaposlenima. Ispitanici s višim nivoima obrazovanja imaju i pozitivniju percepciju uticaja digitalnih tehnologija na produktivnost. Većina anketiranih sa osnovnim obrazovanjem navodi da digitalne tehnologije nemaju uticaja na produktivnost, dok kod učesnika sa srednjoškolskim imamo podijeljene stavove. Anketirani sa fakultetom dominantno su pozitivnog stava o učinku na produktivnost (56% umjereno, 29% znatno). Kod ispitanika sa magistarskim ili doktorskim zvanjem udio pozitivne percepcije je 91% (64% umjereno, 27% znatno).

Grafikon 2: Stavovi o uticaju digitalne tehnologije na produktivnost u radu

Na pitanje o najvećim izazovima sa kojima se ispitanici suočavaju pri korištenju digitalnih platformi za posao, bilo je ponuđeno pet odgovora. Pitanje je poluotvorenog tipa, s mogućnošću višestrukog izbora. Najveći broj anketiranih je istakao preopterećenost informacijama (39,7%) kao izazov. Značajan broj ispitanika je istakao i nepostojanje jasnih granica između posla i privatnog života (31,2%), ograničenu povezanost sa kolegama (14,8%), nedostatak tehničkih vještina (12,7%) kao izazove s kojima se suočavaju. Rezultati ukazuju, pored već

pomenute eliminacije granice između profesionalnog i privatnog života, na prezasićenje informacijama na digitalnim platformama kao jedan od glavnih izazova.

Perspektiva o digitalnim promjenama i zapošljavanju

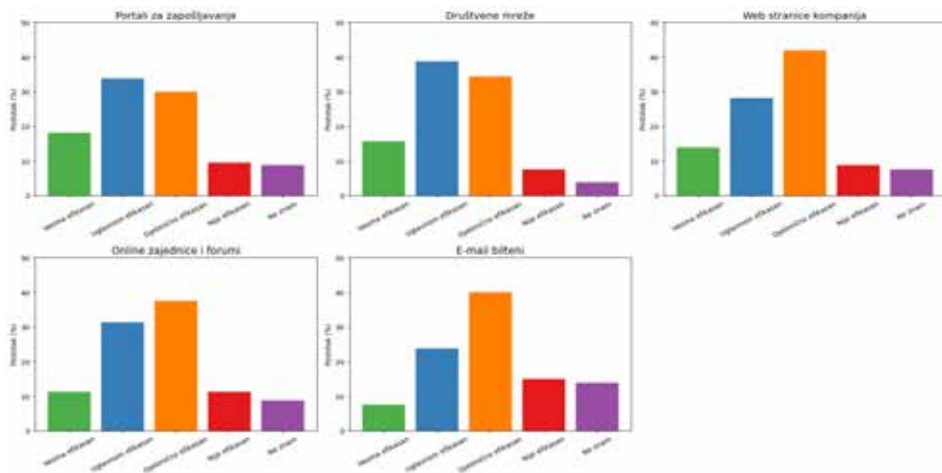
Da li smatrate da poslodavci u Republici Srpskoj dovoljno prepoznaju i koriste digitalne tehnologije u procesu zapošljavanja i privlačenja radne snage? – bilo je prvo pitanje u ovom dijelu. Uvjedljiva većina ispitanika (47,2%) smatra da poslodavci u Republici Srpskoj djelimično koriste digitalne tehnologije u procesu zapošljavanja i informisanju o dostupnim poslovima. Nešto manje ispitanika (32,9%) je stava da poslodavci većinom ne koriste digitalne tehnologije. Da u velikoj mjeri koriste savremene tehnologije, izjavilo je 7,5% uzorka, dok je 12,4% izjavilo da nije sigurno. Može se primijetiti da ispitanici uočavaju korištenje digitalnih tehnologija od strane poslodavaca, ali i da ih ne koriste u dovoljnoj mjeri. U narednom pitanju, koje se odnosilo na uticaj digitalnih kanala na informisanje o poslovima, najviše je onih koji smatraju da digitalni kanali imaju djelimičan doprinos (42,2%) u Republici Srpskoj. Rezultati potencijalno ukazuju na malu vidljivost, pristupačnost i slabu relevantnost informacija na digitalnim platformama.

Anketirani su pri ocjenjivanju efikasnosti digitalnih kanala u oglašavanju poslova i privlačenju kandidata favorizovali platforme koje nisu primarno orijentisane na potragu za poslom. Portali su u većini slučajeva prepoznati kao efikasan kanal. Značajan procenat koji ocjenjuje portale za zapošljavanje kao djelimično efikasne, ipak upućuju na određenu dozu rezerve u ocjeni njihove efikasnosti. Društvene mreže su većinom prepoznate kao efikasan kanal. Veb stranice kompanija su slično ocijenjene kao i društvene mreže. Onlajn zajednice i forume ispitanici dominantno vide kao djelimično (37,5%) i uglavnom efikasne (31,3%). Elektronska pošta je ocijenjena kao djelimično efikasna (40%) i uglavnom efikasna (23,8%).

Stavovi ispitanika o efikasnosti digitalnih kanala za zapošljavanje razlikuju se po starosnim kategorijama. Uočene generacijske razlike vezane za različite digitalne kanale ovdje su redukovane na najupečatljivije. Starosna grupa 18-25 godina ima pozitivno ocjenjuje efikasnost društvenih mreža (62%). Među ovom

kategorijom je najveći procenat onih koji društvene mreže smatraju za veoma efikasne (28,57%). Grupa starosti 26-35 godina nakritičnija je prema elektronskoj pošti i onlajn zajednicama, odnosno forumima, dok najpozitivniji stav imaju o portalima za zapošljavanje. Prema veb stranicama kompanija najviše povjerenja su iskazali ispitanici starosti 46-60 godina. Ova kategorija, međutim, u većoj mjeri u odnosu na ostale izražava sumnju u efikasnost društvenih mreža i portala.

Vezano za stavove ispitanika po obrazovnom nivou uočena je korelacija obrazovnog nivoa i pozitivne percepcije efikasnosti portala za zapošljavanje. Učesnici s višom školom i fakultetom u većoj mjeri su ocjenjivali portale kao uglavnom ili veoma efikasne u odnosu na ostale obrazovne grupe, dok su ispitanici sa srednjom školom u najvećoj mjeri iste ocjenjivali kao neefikasne, te izražavali neodlučnost. Društvene mreže najpozitivnije ocjenjuju anketirani sa višom i srednjom školom. Žene u većem procentu ocjenjuju portale i ostale kanale kao efikasne, a kod portala za zapošljavanje i veb portala kompanija je ta razlika prilično izražena. Portale 63,3% žena vidi kao uglavnom i veoma efikasne u odnosu na 33,9% muškaraca.

Grafikon 3: Ocjena digitalnih kanala u oglašavanju poslova.

Učesnici su u nastavku iznijeli stavove o tome da li su digitalne platforme dobar način za povezivanje sa poslodavcima i nalaženje posla. Četiri petine učesnika je odgovorilo potvrdno (80,1%), neodlučnih je bilo 16,8%, dok se

negativno izjasnilo tek 3,1%. Dakle, ispitanici su većinski stava da digitalne platforme posjeduju veliki potencijal za efikasnije i brže nalaženje poslova. Ovakav rezultat svakako upućuje i na to da je prepoznat značaj digitalnih platformi u procesu zapošljavanja. Da su digitalne platforme dobar način za povezivanje smatraju najviše visokoobrazovani, naročito oni sa magistratom ili doktoratom (86,4%) i fakultetom (83%). Optimizam je manji što je obrazovni nivo niži.

Poslednje pitanje bilo je otvorenog tipa. Učesnici su odgovarali koje bi promjene željeli da vide na digitalnim platformama za rad i zapošljavanje. Na osnovu odgovora ispitanika identifikovane su oblasti za unapređenje digitalnih platformi. Predložena su poboljšanja informacija i preglednosti; jasnije, preciznije i preglednije informacije o poslovima, bolja organizacija pretrage, razvoj specifičnih mobilnih aplikacija. Istaknuta je potreba transparentnosti i pristupa informacijama; povećanje transparentnosti oglasa, te jednostavniji i brži pristup relevantnim informacijama. Digitalno opismenjavanje je takođe istaknuto. Osim navednog, ispitanici su se dotakli još sigurnosti i odgovornosti platformi, unapređenja komunikacijskih kanala između kandidata i poslodavaca, zakonske zaštite prava radnika i transparentnosti uslova rada na digitalnim platformama, povećanje broja i raznovrsnosti oglasa.

Diskusija

U istraživanju motiva za korištenje društvenih mreža iz 2009. godine 10% korisnika je kao motiv navelo pristup informacijama, dok je oko 70% navelo socijalizaciju, održavanje i uspostavljanje kontakata i slične razloge (Brantzeg, P., & Hein, J., 2009: 148-150). No, iako se primarni motiv korisnika društvenih mreža ne veže direktno uz zapošljavanje, odnosno potragu za poslom, u protekloj deceniji se pokazalo kako one u takvoj potrazi imaju značajan pozitivan uticaj. Tradicionalne metode traženja posla sve više se prebacuju na internet (Karaoglu, G., *et al.*, 2022). Društvene mreže, kao što su Facebook i X, mogu se koristiti za postavljanje preporuka i oglasa za posao (Koch, T., *et al.*, 2018), baš kao i Instagram. Društvene mreže i onlajn portali su postali skoro pa nezamjenjiv metod oglašavanja, da su odsustvo digitalne pismenosti i nepristupanje internetu postali ozbiljna prepreka u pronalasku zaposlenja (Martinez-Nicolas, M., *et al.*,

2024). Istraživanja upućuju na to da je teško odrediti da li se u potrazi zaposlenja više koriste portali za zapošljavanje, profesionalne (karijerne) ili društvene (nekarijerne) platforme, s obzirom na rezultate različitih istraživanja. U određenim istraživanjima najčešće korištene platforme bile su sajтови kompanija i portali za zapošljavanje (npr. Dillahun, T., *et al.*, 2021), druga nalaze da su društvene mreže zastupljenija opcija (npr. Al-Amin, M., *et al.*, 2019; Nikolaou, 2014). Ova odstupanja upućuju na relevantnost lokalnog konteksta u percepciji efikasnosti i nivou korištenja digitalnih kanala u procesu zapošljavanja.

Rezultati sprovedenog istraživanja otkrivaju da su društvene mreže najčešće korišten kanal za zapošljavanje, odnosno za informisanje o poslovima. Karijerne platforme, kao što je LinkedIn, korištene su u znatno manjoj mjeri, dok je broj korisnika frilens platformi zanemariv. Transformacija rada dovela je do pojave fleksibilnih, privremenih i projektno orijentisanih poslova. Ovi nalazi upravo mogu upućivati na skromnu zastupljenost digitalne ekonomije u Republici Srpskoj. Ustanovljeno je da ispitanici imaju razvijenu svijest o aktuelnosti i važnosti digitalnih promjena i njihovim potencijalnim implikacijama. Među glavnim izazovima koje ističu korisnici digitalnih platformi su preopterećenost informacijama i odsustvo jasne granice između profesionalnog i slobodnog vremena (Berkellar, & Buzzanell, 2015; Martinez-Nicolas *et al.*, 2024). U ovom istraživanju ovi izazovi su potvrđeni kao najzastupljeniji. Oslanjanje na društvene mreže kao izvor informacija i profesionalnog razvoja vodi, između ostalog, distrakciji, narušavanju privatnosti i preopterećenosti informacijama (Agbasiere, 2025). S obzirom na to da većina ispitanika (naročito visokoobrazovani i mlađi) upravo koristi društvene mreže u pomenutu svrhu ostaje otvoreno pitanje odnosa negativnih i pozitivnih posljedica takve prakse. Ovo istraživanje pokazalo je da, uprkos tome što je raspostranjeno, korištenje digitalnih kanala za zapošljavanje nije toliko intenzivno. Veliki broj ispitanika nikada nije radio na daljinu, dok je jako mali broj onih koji na daljinu rade trenutno. Istovremeno, među ispitanicima preovladava uvjerenje da posjeduju određene digitalne vještine, što izvjesno upućuje da određeni nivo digitalnih vještina u široj populaciji.

Sociodemografske razlike koje su identifikovane u istraživanju donekle potvrđuju globalne trendove u upotrebi digitalnih tehnologija. Pokazalo se da mlađe kategorije češće koriste digitalne platforme za profesionalni razvoj, dok je

kod starijih takva upotreba rjeđa. Rezultati korespondiraju s rezultatima drugih istraživanja (Chang, *et al.*, 2015; Ma, & Wang, 2020; Penard *et al.*, 2015) u kojima je utvrđena negativna korelacija između starosti i upotrebe interneta. Takođe, pokazalo se da je obrazovanje povezano s digitalnim vještinama, što korespondira s nalazima istraživanja koje su sprovedi Ji, te Grin i saradnici (Green, *et al.*, 2012; Yi, 2015). Obrazovaniji ispitanici su izrazili veću spremnost za profesionalni razvoj posredstvom digitalnih kanala, te koriste raznovrsnije digitalne kanale pri potrazi za zaposlenjem.

Kada je u pitanju primjena digitalnih tehnologija u procesu zapošljavanja od strane poslodavaca u Republici Srpskoj, većina anketiranih smatra da takve tehnologije poslodavci djelimično koriste. Digitalni alati su prisutni, odnosno koriste se za informisanje o poslovima od strane poslodavaca, ali, može se zaključiti da, nisu sistemski integrisani. Učesnici većinom ocjenjuju uticaj digitalnih kanala u procesu zapošljavanja kao pozitivan. Preovladava stav da su informacije o poslovima na digitalnim kanalima nedovoljno dostupne i vidljive. Kada je riječ o procjeni efikasnosti različitih kanala ispitanici ocjenjuju društvene mreže i portale za zapošljavanje kao najefikasnije. Rezultati upućuju na zaključak da su platforme koje kombinuju informativnu i interaktivnu funkciju najčešći odabir ispitanika pri potrazi za zaposlenjem. Anketirani u dominantnoj mjeri ocjenjuju digitalne platforme kao dobar način povezivanja sa poslodavcima i za nalaženje posla, što upućuje na to da su digitalni kanali prepoznati kao važan instrument u procesu zapošljavanja. Mada, značajno je istaći da digitalne platforme u procesu zapošljavanja nisu podjednako prihvaćene među različitim sociodemografskim grupama.

Rezultati sumarno upućuju na to da se digitalne tehnologije uočavaju kao važan instrument pri zapošljavanju. Ova praksa u Republici Srpskoj je u razvojnoj fazi. Značaj digitalnih kanala za informisanje je značajan, ali neujednačen. Digitalnu potragu za poslom karakteriše nefokusiranost, s obzirom na orijentaciju na nekarijerne platforme. Indikativan je i nedostatak visoke digitalne pismenosti među uzorkom, što potencijalno može važiti i za širu populaciju Republike Srpske. Pored navedenog može se zaključiti i da se digitalne platforme koriste uglavnom za informisanje, a rjeđe za direktnu prijavu. Dakle, većina ispitanika ne vidi digitalne kanale kao primarni instrument za zapošljavanje, već kao sredstvo informisanja. Pokazalo se da primjena digitalnih tehnologija utiče

na sam rad, kao i na slobodno vrijeme. Granica između profesionalnog i privatnog postaje sve fluidnija. Značajan broj ispitanika navodi da ostaje dostupan za posao i van radnog vremena. Ipak, mali broj učesnika ima iskustvo rada na daljinu, što vodi zaključku da su digitalni i hibridni rad još uvijek marginalni u odnosu na tradicionalne oblike rada. Digitalna transformacija rada u Republici Srpskoj je dio šireg, globalnog procesa. Rezultati sugerišu da je transformacija rada u Republici Srpskoj proces koji je već otpočeo, ali koji se sporo razvija i koji nije dovoljno institucionalno integrisan, niti dovoljno društveno prepoznat.

Zaključak

U početku se internet koristio kao dodatni alat za zapošljavanje (Bartram, 2000), da bi kasnije postao nezaobilazan u procesu traženja posla. Sprovedeno istraživanje pokazalo je da su u Republici Srpskoj digitalni kanali postali neizostavan faktor u procesu zapošljavanja. Rezultati upućuju da se od digitalnih platformi pri potrazi za poslom najviše koriste društvene mreže, prije svega Facebook i Instagram. Pokazalo se da neformalne, društvene mreže imaju dominaciju nad formalnim u procesu zapošljavanja. Postoji mogućnost da je ovo djelimično povezano i sa „relacionim ponovnim povezivanjem“ (Ramirez, *et al.*, 2017). Naime, društvene mreže se mogu koristiti za održavanje, obnavljanje i uspostavljanje kontakata koji posredno donose informacije o poslovima. Ova praksa je globalno prepoznata - korisnici društvenih mreža nastoje proširiti svoje socijalne kontakte zarad ostvarenja zaposlenja i napretka u karijeri (Sharone, O, 2014). Zapravo, to je postao i jedan od motiva za korištenje društvenih mreža (Stopfer, & Gosling, 2013). Istraživanjem je takođe ustanovljeno da visoko-obrazovani ispitanici u većoj mjeri koriste digitalne kanale od onih sa nižim obrazovnim nivoom, te da, osim po obrazovnom nivou, postoje odstupanja i prema starosti i polu ispitanika.

Rezultati istraživanja ukazuju da rad na daljinu i hibridni oblici zaposlenja nisu zaživjeli u dovoljnoj mjeri u Republici Srpskoj. Većina ispitanika koja je radila na daljinu ne radi trenutno, što upućuje na mogućnost da je riječ o privremenim i honorarnim angažmanima. Ovo osvjetljava i bitnu distinkciju koja bi trebala biti uzeta u razmatranje pri istraživanju transformacije rada, odnosno

procesa traženja posla. Kako PETERS (Peters, K., 2001) postoje dvije kategorije tražilaca posla: aktivni i pasivni. Čini se da je većini zaposlenih rad na daljinu predstavljao honorarni angažman, što bi bilo dobro istražiti u nekom budućem istraživanju. Prilikom distribucije ankete takođe je uočen značajan nalaz. Od 61 opštinske uprave, tek jedna je odgovorila na mejl, dok je od svih portala u Republici Srpskoj mejlom odgovorio svega jedan. Dva portala su objavila sadržaj i odazvala se molbi za pomoć u istraživanju, iako nisu odgovorili na mejl. Ovo potencijalno ukazuje na nizak nivo otvorenosti institucija i medija za saradnju i uopšte korespondenciju u digitalnom okruženju.

Digitalne tehnologije donijele su nove izazove u vezi rada i zapošljavanja, poput preopterećenosti informacijama i odsustva jasne granice između radnog i slobodnog vremena (Fountain, 2005; Frey & Osborne, 2013), što je istraživanjem potvrđeno. Ipak, ispitanici prepoznaju važnost i aktuelnost promjena i većinom smatraju da su digitalne platforme važne u savremenom procesu zapošljavanja. Preovladava i stav ispitanika da ih je u većoj mjeri potrebno primjenjivati u tom cilju u lokalnom kontekstu. Poslodavci u Republici Srpskoj su prepoznali i koriste digitalne kanale za privlačenje kandidata. Ipak, rezultati sugerišu da se digitalne platforme uglavnom djelimično ili parcijalno koriste, odnosno da one još uvijek nisu potpuno integrisane od strane poslodavaca. Generalno, rezultati ukazuju da se transformacija rada u Republici Srpskoj odvija, te da je digitalizacija zapošljavanja u razvojnoj fazi. Nalazi iz ovog istraživanja otvaraju pitanja i predstavljaju osnov za buduća istraživanja o radu na daljinu, upotrebi digitalnih platformi u procesu zapošljavanja, prisutnosti poslodavaca na digitalnim platformama, digitalnoj pismenosti, i sličnim temama u lokalnom kontekstu.

Literatura

- Agbasiere, C. (2025). The Influence of Social Media on Workforce Upskilling: A Critical Analysis of Learning, Networking, and Career Advancement Opportunities. *Path of Science*, 11(3), 6001-6021.
<http://dx.doi.org/10.22178/pos.115-16>
- Al-Amin, M., Nafi, S. & Amin, M. A. (2019). Use of social media for job search and application: a perspective from the job seekers in Bangladesh. *Discovery*, 55(281).

- Bartram, D. (2000). Internet recruitment and selection: Kissing frogs to find princes. *International Journal of Selection and Assessment*, 8, 261–274. <https://doi.org/10.1111/1468-2389.00155>
- Berkelaar, B. L. & Buzzanell, P. M. (2015). 'Online employment screening and digital career capital: exploring employers' use of online information for personnel selection', *Management Communication Quarterly*, 29(1), 84–113. <https://doi.org/10.1177/0893318914554657>
- Brandtzaeg, P. & Heim, J. (2009). Why People Use Social Networking Sites. LNCS. 5621, 143-152. https://doi.org/10.1007/978-3-642-02774-1_16 (Conference: Online Communities and Social Computing, Third International Conference, OCSC 2009, Held as Part of HCI International 2009, San Diego, CA, USA, July 19-24, 2009. Proceedings)
- Broughton, A., Foley, B., Ledermaier, S. & Cox, A. (2013). *The use of social media in the recruitment process* (Research Paper No. 41334). Acas. <https://www.employment-studies.co.uk/resource/research-paper-use-social-media-recruitment-process>
- Brubaker, R. (2023). *Hyperconnectivity and Its Discontents*. Cambridge/New York. Polity Press.
- Bugri V. (2024). Bridging the Digital Divide: Empowering Ghanaian Youth Through Prudent Internet Usage and Social Media Training ISSN: 2189-1036 – The IAFOR International Conference on Education – Hawaii 2024 Official Conference Proceedings (pp. 399-411) <https://doi.org/10.22492/issn.2189-1036.2024.35>
- Chang, J., McAllister, C. & McCaslin, R. (2015). Correlates of, and barriers to, internet use among older adults. *Journal of Gerontological Social Work*, 58(1), 66–85. <https://doi.org/10.1080/01634372.2014.913754>
- Dillahunt, T., Israni, A., Lu, A. J., Cai, M. & Hsiao, C. (2021). Examining the Use of Online Platforms for Employment: A Survey of U.S. Job Seekers. 1-23. <https://doi.org/10.1145/3411764.3445350> Conference: CHI '21: CHI Conference on Human Factors in Computing Systems
- Ellison, N. & Vitak, J. (2015). Social media affordances and their relationship to social capital processes. In S. Sundar (Ed.), *The handbook of psychology of communication technology*. (pp. 205-227). Boston: Wiley-Blackwell.

- Faberman, R. J. & Kudlyak, M. (2016). What Does Online Job Search Tell Us about the Labor Market?, *Economic Perspectives*, 40(1), 1-15.
- Fountain, C. (2005). Finding a Job in the Internet Age. *Social Forces*, 83(3), 1235-1262. <https://doi.org/10.1353/sof.2005.0030>
- Frey, C. B. & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254–280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>
- Freyssenet, M. (1999) 'The emergence, centrality and end of work', *Current Sociology*, 47(2), 5-20. <http://dx.doi.org/10.1177/0011392199047002003>
- Gasparėnienė, L., Matulienė, S. & Žemaitis, E. (2021). Opportunities of job search through social media platforms and its development in Lithuania. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 330-339. <https://doi.org/10.3846/btp.2021.11055>
- García Galera, M.C., Catalina-García, B. & Martínez Nicolás, M. (2023). Digitalisation, labour market and training. Opportunities and vulnerabilities for Communication graduates. *Quaderns del CAC*, 49, 35-44. <https://doi.org/10.34810/qcac49id420934>
- Garg R. & Telanh, R. (2018). To be or not to be linked: Online social networks and job search by unemployed workforce. *Management Science*, 64(8), 3926-3941. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2017.2784>
- Gouda, N. K., Patro, Y. S. S. & Mishra, S. (2024). A study of e-recruitment technology adoption in India. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(5), 11804–11812. <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i5.5029>
- Grabher, G. & Koenig, J. (2017). 'Performing network theory? Reflexive relationship management on social network sites'. In: Hollstein, B., Matiakse, W. & Schnapp, K.-U. (eds.) *Networked Governance*. Berlin: Springer, 121-40. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50386-8_8
- Graham, M., Hjorth, I. & Lehdonvirta, V. (2017). Digital labour and development: impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(2), 135-162. <https://doi.org/10.1177/1024258916687250>
- Green, A. E., Li, Y., Owen, D. & de Hoyos, M. (2012). Inequalities in use of the internet for job search: Similarities and contrasts by economic status in

- Great Britain. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 44(10), 2344–2358. <https://doi.org/10.1068/a452>
- Karacsony, P., Izsák, T. & Vasa, L. (2020). Attitudes of Z generations to job searching through social media. *Economics and Sociology*, 13(4), 227–240. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2020/13-4/14>
- Karaoglu, G., Hargittai, E. & Nguyen, M. H. (2022). Inequality in online job searching in the age of social media. *Information, Communication & Society*, 25 (12), 1826–1844. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1897150>
- Koch, T., Gerber, C. & De Klerk, J. J. (2018). The impact of social media on recruitment: Are you LinkedIn? *SA Journal of Human Resource Management*, 16(0), a861. <https://doi.org/10.4102/sajhrm.v16i0.861>
- Laukkarinen, M. (2023). Social media as a place to see and be seen: Exploring factors affecting job attainment via social media. *The Information Society*, 39(4), 199–212. <https://doi.org/10.1080/01972243.2023.2199418>
- Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. London: Cambridge University Press.
- Ma, W. & Wang, X. (2020). Internet use, sustainable agricultural practices and rural incomes: Evidence from China. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 64, 1087–1112. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12390>
- Martínez-Nicolás, M., Catalina-García, B. & García-Galera, M. (2024). Access to the labour market in the digital society. The use and assessment of employment websites. *Revista Latina de Comunicación Social*, 83, 1–19. <https://doi.org/10.4185/rlcs-2025-2316>
- Mowbray, J. & Hall, H. (2020). Networking as an information behaviour during job search: A study of active jobseekers in the Scottish youth labour market. *Journal of Documentation*, 76(2), 424–439. <https://doi.org/10.1108/JD-05-2019-0086>
- Nikolaou, I. (2014). Social Networking Web Sites in Job Search and Employee Recruitment. *International Journal of Selection and Assessment*, 22(2), 179–189. <https://doi.org/10.1111/ijsa.12067>

- Ollington, N., Gibb, J. & Harcourt, M. (2013). Online social networks: An emergent recruiter tool for attracting and screening. *Personnel Review*, 42(3), 248-265. <https://doi.org/10.1108/00483481311320390>
- Ostojić, B., Ilić, B., Petrušić, I., & Ružić, J. (2023). UTICAJ DIGITALNOG MARKETINGA NA RADNO ANGAŽOVANJE LJUDSKIH RESURSA. Conference: II NAUČNI SKUP „BALKAN NA JAHORINI 2023“ „RAZVOJNE PERSPEKTIVE ZAPADNOG BALKANA U XXI VIJEKU“ At: Jahorina
- Pfeiffer S. (2014). 'Digital labour and the use-value of human work: on the importance of labouring capacity for understanding digital capitalism', *tripleC*, 12(2), 599-619. <https://doi.org/10.31269/triplec.v12i2.545>
- Penard, T., Poussing, N., Mukoko, B. & Tamokwe Piaptie, G. B. (2015). Internet adoption and usage patterns in Africa: Evidence from Cameroon. *Technology in Society*, 42, 71–80. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2015.03.004>
- Peters, K. (2001). Five keys to effective e-cruiting, *Ivey Business Journal*, 65 (3), 8-10.
- Ragnedda, M., Addeo, F. & Ruiu, L. M. (2024). How offline backgrounds interact with digital capital. *New Media & Society*, 26(4): 2023-2045. <https://doi.org/10.1177/14614448221082649>
- Ramirez Jr., A., Sumner, E. M. & Spinda, J. (2017). The relational reconnection function of social network sites. *New Media & Society*, 19(6), 807-825. <https://doi.org/10.1177/1461444815614199>
- Rhee, K. S., Hwang, E. H. & Tan, Y. (2018). Employee Referral Dynamics in Social Hiring. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3261180>
- Sharone, O. (2014) 'Social capital activation and job searching: embedding the use of weak ties in the American institutional context', *Work and Occupations*, 41(4), 409-39. <https://doi.org/10.1177/0730888414538432>
- Song, J.S., Ngnouwal Eloundou, G., Bitoto Ewolo, F. & Blaise, O. B. (2024). Does Social Media Contribute to Economic Growth?. *Journal of Knowledge Economy*, 15 (2), 8349–8389. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01419-1>

- Stopfer, J. M. & Gosling, S. D. (2013). Online social networks in the work context. In D. Derks & A. Bakker (Eds.), *The psychology of digital media at work* (pp. 39–59). London: Psychology Press.
<https://doi.org/10.4324/9780429468339>
- Tong, D. Y. T. (2009). A study of e-recruitment technology adoption in Malaysia. *Industrial Management & Data Systems*, 109(2), 281–300.
<https://doi.org/10.1108/02635570910930145>
- Vatsa, P., Li, J., Luu, P. & Botero, J. (2022). Internet use and consumption diversity: Evidence from rural China. *Review of Development Economics*, 27, 1287–1308. <https://doi.org/10.1111/rode.12935>
- Xu, H. & Jing, J. (2023). The Labor Market Outcome of Digital Platform. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*, 8(1), 363–367.
<https://doi.org/10.54254/2754-1169/8/20230341>
- Yi, Z. (2015). Internet use patterns in the United States. *Chinese Librarianship: An International Electronic Journal*, 29, 1–12.
- Zide, J., Elman, B. & Shahani-Denning, C. (2014). LinkedIn and recruitment: how profiles differ across occupations. *Employee Relations*, 36(5), 583–604.
<https://doi.org/10.1108/ER-07-2013-0086>

Originalni naučni članak

UDK: 316.624:159.962.7(497.6)

DOI: 10.7251/SOCSR2627121K

COBISS.RS-ID 144503809

Rad zaprimljen: 03.11.2025.

Rad odobren: 07.04.2026.

OPRAVDANOST PRIMJENE TEORIJE SAMOKONTROLE TRAVISIA HIRŠIJA U PREVENCIJI KRIMINALITETA

Prof.dr Ljiljana Komlenović¹

Duška Zorić, MA²

Slobomir P Univerzitet, Banja Luka

Abstrakt. Komparativnom analizom anketa provednih na području grada Banja Luka u dva vremenska intervala (2012. i 2025. godine) na uzorku tri referentne grupe, ispitali smo značaj koncepta Teorije samokontrole za razumijevanje kriminalnog ponašanja, a time i eventualnu opravdanost primjene ove teorije u prevenciji kriminaliteta. Prema percepciji ispitivanih grupa, sve više se daje primat neformalnom, nad formalnim sistemom kontrole, a time posredno njegov značajniji uticaj i na izgranjju samokontrole u ranom djetinjstvu. Kako i sama Hiršijeva teorija samokontrole naglasak daje na roditeljstvo kao isključivi uzrok individualnih razlika i formiranju niske samokontrole, ispostavlja se da koncept samokontrole ima i svoju heurističku vrijednost i mogućnost praktične primjene u prevenciji kriminaliteta. djelujući upravo kao neformalni mehanizam kontrole kriminaliteta. Uticajem na jačanje roditeljstva, kao i drugih društvenih veza koje oblikuju naše individualno ponašanje u ranom uzrastu, kroz poboljšan proces sistemske socijalizacije ostvario bi se preventivni uticaj na formiranje niske samokontrole, i smanjila potreba za intervencijom policije i drugih subjekata formalne kontrole kriminaliteta.

Ključne riječi: teorija samokontrole, socijalizacija, prevencija kriminaliteta....

¹ ljiljana.komlenovic@spu.ba; kom.ljiljana@gmail.com

² zoricduska@yahoo.com, viši asistent

Uvod

Pitanje etiologije kriminalnog i delinkventnog ponašanja oduvijek je zaokupljalo pažnju kako šire, tako i naučne javnosti. U traganju za odgovorom na to pitanje nastao je širok spektar kriminoloških teorija koje pokušavaju objasniti uzroke takvog ponašanja i dati recepte za odgovarajuću akciju. Sva te mnogo-brojne teorije svrstane su u grupe : klasične teorije, pozitivističke teorije, teorije društvene reakcije, novije kriminološke teorije i teorije u kriminologiji shvaćenoj u širem smislu (Ignjatović, 2009:555). Iako zdravorazumsko poimanje teoriju tumači kao „sve ono što je suprotno od prakse“, promjene u nauci često dolaze od naučnih teorija, a rijetko od iskustvenog posmatranja stvarnosti. A kako je svrha nauke da „služi toj veličanstvenoj pojavi zvanoj život“ mogućnost njene praktične primjene i ostvarenja u stvarnom životu i praksi, može se smatrati njenim najvećim dometom. Dakle, teorija ne smije biti samoj sebi svrha, teorija treba da posluži kao dobar putokaz kod državne i društvene reakcije na kriminalno ponašanje. Njena vrijednost potvrđuje se tek tada kada se može empirijski provjeriti i potvrditi. Kao ilustracija toga može poslužiti poznata krilatica Kurta Lewina da „Ništa nije tako praktično kao dobra teorija“. (eng. *"Nothing is so practical as a good theory"*).³ Teorija, kada je čvrsta i dobro postavljena, nije apstraktna, već pruža snažnu osnovu za razumijevanje i rješavanje realnih, praktičnih problema, vodeći do efikasnih akcija u praksi, čime spaja teoriju i praksu.

Uprkos mnoštvu teorija, ipak još uvijek nemamo definitivan odgovor na uzroke kriminaliteta u vidu neke opšte teorije, nego različite teorije imaju svoju perspektivu posmatranja pojave i često nude različita rješenja, te stoga imaju veoma različite implikacije kada se primjenjuju na zajednicu i praksu u borbi protiv kriminaliteta. Istraživači su postali svjesni da je objašnjenje kriminalnog ponašanja mnogo komplikovanije nego što su ranije mislili i često se moraju opredjeljivati da biraju između suprotstavljenih teorija (Burke, 2025).

³ Kurt Lewin (1890 – 1947.) njemačko-američki psiholog, koga smatraju osnivačem socijalne psihologije. Njegova psihološka teoriji polja, objašnjava ljudsko ponašanje kao proizvod individualnog "životnog prostora" (osoba + okolina).

Rane kriminološke teorije odgovor na pitanje kako nastaje kriminalitet pronalazile su dominantno u ličnosti počinioca, dok se danas zna da su generatori kriminaliteta izrazito višeslojni i da leže i u društvu (Cajner Mraović, 2009b). Put od velikih teorija dvadesetog vijeka koje, dakle, nisu uspjele objasniti kriminalitet u njenoj cjelini, “vodi do integrativnog pristupa, koji danas imaju primarni značaj u kriminologiji i, po svemu sudeći, samo oni imaju budućnost” (Simeunović-Patić, 2013:93-106). Jedan od takvih integrativnih modela jesu i teorije kontrole, među koje spada i teorija samokontrole, koje tvrde suprotno od prethodnih teorija. Dakle, oni koriste ideje ovih prethodnih teorija da dokažu svoju teoriju i tvrde da faktori “ograničavanja” i “kontrole”, a ne samo ličnost izvršioca, mogu spriječiti osobu da izvrši krivično djelo i da je zločin rezultat neuspjeha lične i društvene kontrole.

Jedna od funkcija naučnih teorija jeste i predviđanje pojava i zakona koji su potencijalno sadržani u teoriji (Šešić, 1998:291-292). Dakle, teorija nije samo cilj, nego i sredstvo nauke: ona nije samo sistem znanja, nego i sredstvo sticanja novih znanja i na tome zasnovane uspješne prakse. Činjenica da kriminalno i delinkventno ponašanje izazivaju brojne štetne posljedice po društva: materijalne štete, fizičke povrede, socijalne posledice i praktične probleme, do psihičkih reakcija u vidu subjektivnog osjećaja uznemirenja i straha od viktimizacije, te slabi povjerenje u postojeće oblike zaštite od strane društva, dovela je do toga da se naučni, ali i stručni diskurs u krivičnom pravu već dugo vrti oko jednog od središnjih pitanja: kako smanjiti pojavu kriminala, a samim tim i posljedice koje on produkuje? Bilo je, naravno, programa koji su pokušavali spriječiti kriminalno i delinkventno ponašanje. Međutim, većina njih nije utemeljena na teorijskim shvatanjima onoga što zapravo uzrokuje kriminalno i delinkventno ponašanje.⁴

⁴ Na primjer, D.A.R.E., (Drug Abuse Resistance Education - nacionalno obrazovanje o otpornosti na zloupotrebu droga). Ovaj program ne temelji se na jasnom razumijevanju faktora rizika za korištenje droga, nego na pretpostavci da pružanje informacije o opasnostima upotrebe droga i tražeći od maloljetnika da potpišu obećanje da to neće činiti i da će smanjiti ovaj oblik delinkvencije. D.A.R.E. je bio ambiciozan pokušaj prevencije zloupotrebe supstanci, ali se suočio sa kritikama zbog nedovoljne dokazane efikasnosti, mada i dalje postoji u mnogim oblicima i zajednicama i neefikasan je u prventivnom smislu - odvrćanju mladih od upotrebe droga (Birkeland et al. 2005).
*U: Building Self-control to Prevent Crime Stacey Nofziger and Nicole L. Rosen
Published 2017 Building Self-control to Prevent Crime | Stacey Nofziger - Academia.edu

Okrenutost prevenciji kao višem nivou borbe protiv kriminaliteta podrazumijeva da uzroci kriminalnih ponašanja moraju biti naučno istraženi i objašnjeni, i kao takvi poslužiti kao temelj okvirnih strategije u borbi protiv određenih vrsta kriminaliteta, iz kojih bi se dalje donosili akcioni planovi i zakoni. Naučni pristup nužno implicira naučnu teoriju, kao objašnjenje uzroka kriminalnog ponašanja, i kao uslov istraživanja. Ovaj referat ispituje jednu teoriju - osnovne postavke teorije samokontrole Gotfredsona i Hiršija i kako ona može pomoću unapređenju prevencije kriminaliteta. Ona je relativno nova kriminološka teorija iz grupe teorija socijalne kontrole. Tokom vremena postala je vrlo uticajna i smatra se jednom od tri dominantne teorije zločina.

Važno je sagledati mogućnost i opravdanost primjene saznanja ove teorije u praktične svrhe, prije svega u ranoj intervenciji i ograničavanju kriminogenog potencijala, imajući u vidu i velike materijalne i nematerijalne posljedice kriminalnog ponašanja. Čak i skromno smanjenje kriminalnih aktivnosti može generisati ekonomsku korist koja značajno nadmašuje štete koje nastaju kao posljedica kriminalnog ponašanja (Komlenović&Rajić, 2023: 313-329). Osim materijalnih, treba posmatrati i nematerijalne troškove zajedno kada se procjenjuje trošak kriminaliteta za društvo, odnosno kao „...sve troškove koji ne bi nastali da kažljivo djelo nije počinjeno.“ (Anderson, 2012:5).

Ključne postavke Hiršijeve teorije samokontrole

Nezadovoljan objašnjenjem koja daje teorija društvene kontrole da se delinkvencija javlja kada je veza između pojedinca i društva oslabljena ili prekinuta, Travis Hirši je, od teorije društvene kontrole prešao na teoriju samokontrole i, zajedno sa Majklom Gotfredsonom 1990. godine objavio knjigu Opšta teoriju zločina. Pozivajući se na Nacionalno longitudinalno istraživanje djece i omladine na uzorku od 1144 djece od 12-13 godina,⁵ otišli su korak dalje i pokazali da teorija samokontrole bolje objašnjava delinkventno ponašanje od teorije socijalne kontrole. Dok je Hiršijeva prethodna teorija kontrole (Uzroci delinkvencije, 1969.g.) davala važnost indirektnoj kontroli, sada autori Gotfredson i Hirši (1990, 1993) daju primat direktnoj kontroli. Dakle, uvode

⁵ *Self-control theory and social-control theory* – Publications The Amicus Qriae

teoriju samokontrole, odnosno nisku samokontrolu kao izvor kriminalnosti. Definišu je kao stabilnu crtu ličnosti koja se razvija u ranom djetinjstvu, i može se formirati samo u prvih 8-10 godina života kroz proces socijalizacije sa roditeljima/starateljima. Tvrde da je skoro u potpunosti određuju roditelji da ostaje kao trajna struktura ličnosti tokom cijelog odraslog doba i da, od odnosa koji djeca imaju sa roditeljima, zavisi kvalitet kasnijih interpersonalnih odnosa, kako sa vršnjacima, tako i sa drugim značajnim osobama (Gottfredson&Hirši, 1990:97-105).

Zagovaraju stanovište da je pojedinac sklon vršenju kažnjivih djela, jer ona donose uživanje i ugodnost: materijalnu, seksualnu, uzbuđenje sãmo, itd. Nedostatak samokontrole se javlja trenutno kada se devijantno ponašanje ne zaustavi tokom određenog vremenskog perioda. Roditelji moraju biti efikasni u vaspitavanju samokontrole: sposobnosti obuzdavanja pojedinca sa urođenom sklonošću ka brzom i jednostavnom zadovoljavanju svojih prohtjeva. Mora se naučiti misliti dugoročno i poštovati interese drugih. Gottfredson i Hirši nisu potpuno jasni o kakvom vaspitanju se radi, da bi bilo "efikasno"(Gottfredson&Hirši, 1990:97-105). Ali, svakako se tokom vaspitanja samokontrola, odnosno njen nedostatak formira do osme godine i da osoba koja ima samo osam godina treba da bude kontrolisana da bi se uzdržala od činjenja zločina. Ova teorija sugerise da osobe koje su imale neadekvatno roditeljstvo prije desete godine razvijaju manje samokontrole od osoba približno istog uzrasta koje su odgajane u boljem roditeljstvu (Gottfredson, 2017).

Pošto uzrast do 10 godina, na koji se referiše teorija samokontrole, pored roditelja koje ova teorija identifikuje kao ključni faktor niske samokontrole, uključuje i druge agense socijalizacije, (vršnjaci, škola, zajednica), ne treba zane-mariti ni njihovu ulogu u formiraanju samokontrole. Jer, ako se niska samo-kontrola adekvatnom socijalizacijom ne zaustavi u tom ključnom periodu, kao posljedicu toga imaćemo devijantno ponašanje. Što je slabija samokontrola, to je intenzivnije ispoljavanje nasilnog kriminalnog ponašanja (Özbay, Ö., & Köksoy, O., 2009:145-167).

Gottfredson i Hirši kriminalitet shvataju šire, ne samo kao krivična djela propisana zakonom, nego i druga ponašanja pri kojima ne uvažavamo interes drugih ("nepažljivi, lakomisleni, bezbrižni, hazardni..."). Za Hiršija i Gotfredsona, ako je osoba nisko samokontrolisana, a praktikuje ova ponašanja, imamo

posla sa kriminogenom ličnošću i, ako budu imali priliku, činiće i teža, kriminalna ponašanja. Oni predlažu "samokontrolu" kao opšti koncept oko koga se sve poznate činjenice o kriminalu mogu vezati i da je svaka nezakonita aktivnost manifestacija jednog osnovnog uzroka a to je "niska samokontrola kojom se mogu objasniti sve vrste kriminala (George B.Vold Et al.,1998). Po njima, "to je objašnjenje opšte, i obuhvata sav kriminalitet, druga objašnjenja nisu potrebna"(Flere, 2004:3).

Uprkos činjenici da su i sami autori teorije samokontrole negirali svoja ranija stanovišta i prigovore (glavni prigovor teoriji odnosio se na to da nema operativne definicije samokontrole i da je ona tautološka), ova teorija je dobila veliku empirijsku podršku i u samom je vrhu uticaja na kriminološku nauku (Pratt &Cullen, 2000:931-955). Ispostavlja se da je opravdana i da je na osnovu slabe samokontrole moguće objasniti različite oblike kriminalnog ponašanja.

Imajući u vidu nevedeno, naša teorija samokontrole je teorija izbora, a ne deterministička.

Karakteristike osoba sa niskom samokontrolom

Prema Gottfredsonu i Hiršiju, osobe sa jakom samokontrolom optimalno su usklađene sa okruženjem u kome žive, postižu bolje rezultate i imaju kvalitetniji život, dok osobe kojima nedostaje samokontrola ispoljavaju poteškoće u socijalizaciji i socijalnom životu: teže trenutnim zadovoljstvima (pušenje, pijenje, upotreba droga, nedopušteni seks, vožnja u pijanom stanju). Takođe, neosjetljivi su, skloni rizičnom ponašanju, nesenzibilni za potrebe drugih, impulsivni, niskog praga tolerancije na frustraciju i čine to tvrdoglavo i uporno, bez obzira na posledice tog ponašanja. U tom kontekstu sklonije se činjenju kako krivičnih djela i drugih oblika devijantnog ponašnja. Takođe, uključuju niske fizičke i akademske vještine, egocentričnost, ravnodušnost prema patnji drugih i minimalnu toleranciju na frustraciju. Nasuprot njima, manja je vjerovatnoća da će oni sa visokom samokontrolom ikada u toku svog života učestvovati u kriminalnim radnjama, jer oni imaju svijest o tome kakve posljedice mogu imati ako čine krivična djela (Gottfredson&Hirschi, 1990:89).

Dok su se autori teorije samokontrole fokusirali na njen uticaj na kriminalno ponašanje, neki drugi autori istraživali su koncept samokontrole i u

drugim aspektima ljudskog funkcionisanja. Na osnovu niza istraživanja koje je proveo Tangni sa saradnicima (Tangney, J.P., Baumeister, R. F., & Luzio Boone, A., 2004:271-324), utvrđeno je da:

- a. Slabija samokontrola može biti uzrok, ali i posljedica određenih psihičkih smetnji. Naime, slaba samokontrola je jedan od indikatora različitih mentalnih poremećaja prema važećim međunarodnim klasifikacijama, ali i posljedica smanjenog kapaciteta za kontrolu impulsa, emocija i ponašanja. Sposobnost samokontrole povezana je sa kvalitetom interpersonalnih odnosa;
- b. U pogledu moralnog ponašanja, osobe sa sniženim kapacitetom za samokontrolu nisu u stanju da iskontrolišu svoje ponašanja i za svoje neadekvatno ponašanje nemaju osjećaj stida i krivice.

Svi ovi aspekti samokontrole mogu biti povezani sa ispoljavanjem različitih oblika nasilnog, a time i kriminalnog ponašanja.

Subjctki društvene kontrole od uticaja na formiranje samokontrole

Porodica

Opšta teorija zločina tvrdi da se nivo samokontrole određuje u ranom djetinjstvu (kao mali svi su u stanju niske samokontrole), a zatim se stabilizuje u dobi od 8-10 godina, pa je stoga porodica logično mjesto za usmjeravanje napora na razvoj ove osobine (Gottfredson & Hirshi, 1990:97).

Porodica je prva socijalna sredina sa kojom dijete po rođenju dolazi u kontakt, i u okviru koje se događa primarna socijalizacija, gdje se od roditelja i staratelja "uče društvene uloge": šta je ispravno, šta nije, kako se ponašati prema drugima, obrazovnim izborima, vjerskim uvjerenjima, i još mnogo toga, i ključna je za usađivanje samokontrole.

Osnovni argument o tome kako se samokontrola razvija, kako su objasnili Gottfredson i Hirši, ispitan je u brojnim studijama. Višedecenijska istraživanja o roditeljstvu i delinkventnom ponašanju pokazala su da će tip roditeljstva uticati na vjerovatnoću djeteta da će u budućnosti vršiti krivična djela. Dominantni nalazi studija ukazuju da roditeljske prakse koje uključuju odgovarajući nadzor i

disciplinu značajno povećavaju samokontrolu. Najbolji stil roditeljstva za poboljšanje samokontrole kod djece je gdje su roditelji nježni prema djeci, ali i sa visokim očekivanjima i jasnim zahtjevima. Važna je i prosocijalna vezanost jer djeca mogu da se plaše da će razočarati svoju porodicu. Kao primjer navodi se otkriće Dajane Baumrind "da su autoritarni roditelji koji su veoma osjetljivi i zahtjevni prema svom djetetu najbolji za razvoj djeteta. Ovi roditelji imaju čvrstu vezu sa svojim djetetom, kome je potrebna podrška i kontrola. Ovaj tip roditeljstva je pozitivno povezan sa socijalnim prilagođavanjem i negativno povezan sa nedoličnim ponašanjem i delinkvencijom" (Baumrind, 1971:4).

Neefikasne roditeljske prakse su, dakle, glavni faktor koji određuje nivo samokontrole. Da bi stvorili adekvatan nivo samokontrole, roditelji moraju: 1. pratiti ponašanje djeteta 2. prepoznati devijantno ponašanje kada se ono pojavi 3. kazniti takvo ponašanje (Gottfredson&Hirshi, 1990: 97).

Razmatra se i uzima u obzir uticaj i nekih drugih parametara u vezi sa porodicom na formiranje samokontrole kod djece, kao npr. (Nofziger & Rosen, 2017):

- Nadzor djece, što rade kad su kod kuće a kad su izvan neposredne direktne kontrole roditelja, dokazano povećava samokontrolu;
- Samohrani roditelj, utvrđeno je, da će vjerovatnije uticati na devijantnost djece;
- Veličina porodice (veći broj djece rezultiraju većom delinkvencijom);
- Mnogo je vjerovatnije da će se djeca uključiti u devijantna ponašanja ako imaju roditelje kriminalce;
- Praksa kažnjavanja ("neke su prestroge a neki su previše popustljivi").

Uprkos pokušajima dokazivanja značaja uloge roditeljstva u razvoju samokontrole, novija istraživanja tvrde da postoji potreba da se razmotre i drugi društveni uticaji, a posebno je potrebno je razmotriti ulogu škole (Cullen i dr., 2008:61-74).

Škola

Po mišljenju Gottfredsona i Hiršija, kada su roditelji neuspješni u vaspitanju njihovog djeteta, škola ima autoritet i sredstva kako pomoći u socijalizaciji djeteta. Škole prate ponašanje djece i mogu lako prepoznati neprikladno

ponašanje, i imaju mehanizme kažnjavanja. Međutim, vjerovatno je da dijete koje je neuspješno socijalizovano od strane roditelja neće voljeti školu zbog ograničenja unutar institucija, te je pravilna socijalizacija i dalje teška. Uticaj škole na određivanje nivoa samokontrole, nije toliko veliki kao roditeljska praksa i trebalo bi da roditelji sarađuju sa nastavnicima i drugim školskim predstavnicima, da bi škola bila efikasnija u formiranju samokontrole djeteta. Bez obzira da je li dijete socijalizovano preko roditelja ili škole, to mora biti postignuto prije osme godine. To jest, nakon te dobi, nivo samokontrole ukorijenjen u djetetu će ostati stabilan tokom cijelog života (Hirschi&Gottfredson,1983: 552-584). Efekti škole značajniji su za djecu iz porodica sa višim rizikom. Konkretno, “školska društvena nastojanja da se poveća samokontrola ima uspjeha samo onda kada porodica nije uspjela u njihovoj adekvatnoj socijalizaciji” (Turner, Piquero&Pratt, T, 2005:327-339).

Program koji cilja i na porodice i na škole može biti najuspješniji u stvaranju visoke samokontrole, tako što pomaže mladima koji možda ne dobivaju adekvatnu socijalizaciju u jednom od okruženja. Zbog dosadašnjih saznanja o ključnoj ulozi roditelja i škole, te važnost razvoja rane samokontrole za dugoročne uticaje na ponašanja, porodica i škola su logična mjesta za provođenje preventivnih programe koji su usmjereni na povećanje samokontrole.

Zajednica

Zajednica i komšiluk u kojima osoba živi mogu uticati na stopu delinkvencije. Na primjer, pretpostavimo da je osoba u zajednici u kojoj se svi poznaju, onda ta prosocijalna veza može da djeluje na sprečavanje počinjenja zločina. Počinjenje krivičnog djela može značiti razočarenje ili povredu ljudi iz zajednice. Neko ko je čvrsto povezan sa svojom zajednicom bi više patio zbog počinjenja zločina nego neko ko ne osjeća nikakvu vezanost za svoju zajednicu (Hirschi, 1969).

Mediji

Danas su ljudi pod uticajem mnoštva informacija sa raznih medija: interneta, telefonskih aplikacija, televizije, radija i dr. Posebno je značajno

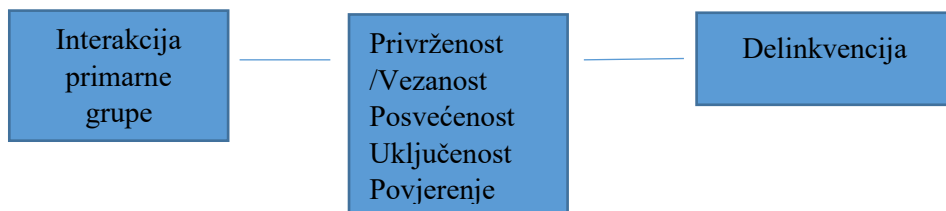
razumjeti uticaj medija na djecu u najranijem uzrastu i na formiranje njihovih stavova. Mediji se razvijaju veoma brzo tako da djeca bivaju podložna njima već u prvim godinama svog života. U savremenom društvu svaka nova generacija djece odrasta u okolini koja je sve bogatija novim medijima i njihovim sadržajima. U skladu sa time, mijenja se i uticaj na djecu, ili tačnije rečeno percepcija tog uticaja (Ilišin.,Bobinac-Marinović,,Radin, 2001:11). Mediji, djelujući na oblikovanje svijesti i socijalne stvarnosti, često krše osnovne postulate novinarskog posla i dovode do formiranja mnogo češće loših i nezdravih vrijednosti, nego li pozitivnih dječijih navika i ponašanja, posebno ukoliko je riječ o nasilnom sadržaju (Sefo, 2022:80).

Način na koji mediji prikazuju zločin utiče na javno mnjenje- na stavove o kriminalu, i da li bi se neko upustio u kriminalne aktivnosti ili ne, što je posebno značajno kada su u pitanju djeca. U tom smislu važno je razmotriti mogućnost preventivnog uticaja medija na formiranje stavova u najranijem uzrastu, posebno kada je u pitanju bilo koji vid nasilnog ponašanja.

Društvene veze i delinkvencija

Iz perspektive društvene kontrole, devijacija može proizaći iz neuspješnog uspostavljanja društvenih veza ili naknadnog slabljenja tih veza s društvom. Travis Hirši je identifikovao četiri veze koje utiču na vezanost koju pojedinac osjeća prema društvu, a to su: *privrženost/vezanost, posvećenost, uključenost i povjerenje* (Siegel, 2007). Svaki od ovih elemenata društvene veze tretirao je jednako važnim u smislu kako utiče na delinkvenciju, a što je bitno razmotriti i u kontekstu teorije samokontrole.

Model koji je formulisao Hirši: *Teorija društvene kontrole u Uzroci delinkvencije.*

Privrženost/Vezanost

Hirši je identifikovao privrženost kao prvu i centralnu društvenu vezu, i postojani faktor moguće devijantnosti. Ovaj princip se bavi našim emocionalnim vezama sa drugima. Hirši je tvdio da nas snažna, pozitivna vezanost za porodicu, prijatelje i nastavnike, ili čak i vjerske institucije podstiče da se pridržavamo normi zajednice. Ne radi se samo o strahu od razočaranja drugih, već i o vrednovanju njihovog mišljenja i uvjerenja. Što je jača vezanost, veća je vjerovatnoća da ćemo slijediti put društvenog konformizma.

Emocionalne veze djeteta prema roditelju bile su slabije među prestupnicima. Iz ovoga možemo zaključiti da privrženost porodici igra važnu ulogu u socijalizaciji djece, kao i u održavanju njihovog naknadnog konformizma prema drugima u društvu. Ove korelacije su naravno dokaz važnosti roditeljskog nadzora.

Privrženost školi takođe je utvrđeni prediktor delinkvencije. Djeca teže da budu prihvaćena od strane ljudi koji igraju dragocjenu ulogu u njihovom životu. Vezanost je prosocijalna po svojoj ulozi u sprečavanju ljudi da počine zločin. Ako potencijalnom počiniocu nije stalo ni do koga, izvjesnije je da će počiniti zločin.

Posvećenost

Ovdje Hirši misli na fokusiranost na konvencionalne aktivnosti i ciljeve. Ljudi moraju biti angažovani u bilo kom poslu kojim se bave. Što se više posvetimo ili ulažemo u naše obrazovanje, karijeru ili lične ciljeve, to su veći ulози u održavanju društveno prihvatljivog ponašanja i manja vjerovatnoća da ćemo biti umiješani u zločin. Ova posvećenost djeluje kao sredstvo odvraćanja od devijantnosti, jer bi potencijalna cijena takvog ponašanja mogla da ugrozi naša teško zarađena postignuća.

Sa druge strane, kada se ljudi ne obavežu ni na šta, oni više rizikuju i upuštaju se u kriminalne aktivnosti, jer nemaju mnogo da izgube. Angažovanje se može posmatrati na primjeru tinejdžera koji se trudi u srednjoj školi želeći da bude primljen na prestižni univerzitet imajući u vidu krajnji cilj - uspješnu karijeru akademika. Istraživači su otkrili da prosjek ocjena učenika objašnjava

zašto su rezultati testa inteligencije u korelaciji sa delinkvencijom (Schreck & Hirschi, 2009:305-311).

Učešće – uključenost

Ovaj princip se odnosi na naše učešće u tradicionalnim, društveno odobrenim aktivnostima, kao što su čitanje, bavljenje sportom, slušanje muzike, gledanje televizije i obavljanje kućnih poslova, što okupira naše vrijeme i energiju, ostavljajući manje prostora za devijantno ponašanje. Kod većine onih koji su uključeni u porodične ili društvene aktivnosti postoji malo ili nimalo mjesta za zločin i, kako je Hirši ispravno istakao: "Čovjek može biti samo zauzet rutinskim stvarima i nema vremena da se bavi nenormalnim ponašanjem".⁶ Što smo više angažovani, manja je vjerovatnoća da ćemo zalutati. Sa druge strane, oni koji provode manje vremena obavljajući konvencionalne aktivnosti, mogu iskusiti odvojenost od društva i samim tim imaju veće šanse da počine zločin.

Vjerovanje

Vjerovanja su vrijednosti i etički standardi koje dijeli određena grupa ljudi. Ljudi koji dijele vrijednosti i uvjerenja poštuju zakon i poštuju druge. Sa druge strane, oni koji su odgajani bez ikakvih vrijednosti i uvjerenja skloniji su nezakonitom ponašanju. Ako pojedinac vjeruje u poštovanje društvenih normi i pravila, onda je manja vjerovatnoća da će počiniti radnje koje krše pravila. Klasične teorije društvene kontrole tvrde da neželjene posljedice zločina, uključujući stid, društveno neodobravanje ili društvenu disocijaciju, sprečavaju većinu pojedinaca da dožive posljedice koje su rezultat lošeg ponašanja. Hirši je zapravo tvrdio da delinkventi prepoznaju da je njihovo devijantno ponašanje pogrešno.

⁶ Self-control theory and social-control theory Publications
<https://theamikusqraie.com/self-control-theory-and-social-control-theory/>

Ova četiri načela zajedno objašnjavaju zašto većina pojedinaca odlučuje da slijedi društvena pravila. To nisu samo spoljna ograničenja, već su internalizovana u našoj psihi, utičući na naše svakodnevne odluke i ponašanja. Odatle je Travis Hirši razvio svoju teoriju socijalnih veza koja je tvrdila da snaga društvenih veza neke osobe određuje vjerovatnoću da li će počiniti zločin, a odatle je zatim rođena teorija samokontrole, koja se posebno fokusira na ulogu roditeljstva u razvoju samokontrole i, potencijalno, smanjenju vjerovatnoće činenja krivičnih djela.

Usklađivanje dviju teorija o kontroli

Kako su teorije društvene kontrole relativno novije kriminološke teorije, to su podložnije kritikama i preispitivanjima. Tako i Akers, u svojoj ocjeni teorija o društvenoj kontroli, zapaža da Gotfredson i Hirši 1990. godine ne pojašnjavaju odnos samokontrole prema Hiršijevoj teoriji društvenih veza iz 1969. godine. Postavlja se pitanje da li je Hirši iz 1969. godine kompatibilan sa Gotfredsonom i Hiršijem iz 1990. godine iz čega nastaje suštinsko pitanje koje je ključno i za objašnjenje samokontrole u vezi sa temom ovog referata: *kako se kontrola samog sebe odnosi prema kontroli kroz veze sa drugim ljudima*. Ispostavlja se pragmatičnim uskladiti ove dvije teorije, što je i učinio Markus Felson, koji je krenuo od Gotfredsona i Hiršija (1990) prema unazad, sa ciljem da izdvoji ono najbolje od Hiršija (1969) i spoji sa najboljim iz Gotfredsona i Hiršja (1990) i ponudio jednu dobru teoriju koja će prevazići uopštena shvatanje samokontrole i ponuditi nešto kvalitativno novo po pitanju samokontrole. Shodno tome, izvršio je podjelu samokontrole na segmente (Muratbegović, 2004:112).

Podjela fenomena samokontrole na segmente

Nemoguće je stanovništvo jasno podijeliti na prekršioce i uzorne građane. Markus Felson predlaže korištenje obične varijable sa pet segmenata kako bi sažeto prikazao pojedince po nivou samokontrole:

Nivo samokontrole	Uobičajena reakcija na kontrolu od strane drugih
NAJJAČI: 1	Osobu jedva treba opominjati
2	Reaguje na bilo koga u blizini
3	Reaguje na posebne ljude u blizini
4	Reaguje na neposrednu prisilu
NAJSLABIJI: 5	Ignoriše neposrednu prisilu

Ova ljestvica čini teoriju o samokontroli malo jednostavnijom i lakšom za primjenu. Ovaj model povezuje dva analitički jasno odvojena koncepta – samokontrolu i reakciju na druge. Oni koji imaju više samokontrole mogu bolje reagovati na uticaje koje vrše drugi, čija blizina zbog toga postaje više relevantna.

Segment 1 obuhvata one sa najvećom samokontrolom, one koji se obično pokoravaju pravilima društva uz malo ili nimalo opminjanja od strane drugih.

Segment 2 obuhvata ljude koji obično reaguju na neformalnu društvenu kontrolu koju vrši skoro svako u našoj blizini.

Segment 3 – ljudi koji nemaju dovoljno visoku samokontrolu kako bi na njih lako uticala jednostavna blizina nepoznatih ljudi. Oni obično dobro reaguju na neposredne društvene uticaje od ljudi koje lično poznaju. Hiršijev koncept društvene kontrole iz 1969. godine se najbolje uklapa sa pripadnicima segmenta 3.

Segment 4 – obuhvata one koji obično imaju dovoljno samokontrole da reaguju na neposrednu prisilu. Neki mladi ljudi poštuju zakon samo dok su tu policajci koji mogu primijeniti prisilu, a koji ih posmatraju.

Segmentu 5 – nedostaje čak i to malo samokontrole (nemaju je nikako). To su ljudi koji napadaju one koji su jači od njih, udaraju policajce i jedva da mogu funkcionisati u društvu, čak i kao kriminalci. Pripadnici Segmenta 5 vjerovatno, na ovaj ili onaj način, završavaju u nekoj instituciji veći dio dvog života.

Markus Felson je svakog pojedinca tretirao kao da je na jednoj jedinoj tački skale samokontrole. Međutim, svaki od navedenih segmenata sadrži značajne varijacije u stvarnosti, svaki pojedinac značajno varira u samokontroli iz sata u sat i iz dana u dan. Alkohol i drugi opijati mogu nekog na skali privremeno pomjeriti prema dole. Markus Felson ne smatra da veliki postotak stanovništva spada bilo u Segment 1 ili Segment 5, već da se većina stanovništva može kategorisati u Segmente 2, 3 i 4, te je u skladu sa time rotirao i ponovo nacrtao

linije segmenata. Kroz Segment 3 ova skala od pet tačaka objedinjuje Hiršijevu teoriju o kontroli iz 1969. i opštu teoriju o kriminalu iz 1990. godine i usko povezuje samokontrolu sa društvenom interakcijom (većina stanovništva trebaju opomene od strane drugih, a zatim reaguju na te opomene). Time se ispostavlja da podjela na segmente samokontrole ima u i svoju heurističku vrijednost.

INTERPRETACIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je provedeno u dva vremenska razdoblja (Vrijeme 1 - 2012. i Vrijeme 2 - 2025. godina). Po modelu ranijeg istraživanja provedenog 2012. godine na uzorku tri reprezentativne grupe (Gudelj, 2012), ponovo smo ispitivali nivo samokontrole građana i komparativnim prikazom utvrđivali eventualne promjene percepcije ispitanika u pogledu nivoa samokontrole i njenom uticaju na kriminalno ponašanje, između ova dva vremenska razdoblja. Anketa je porovedena u oba navedena vremenska perioda na uzorku od ukupno 75 ispitanika, na području grada Banja Luka (30 ispitanika - studenti Fakulteta za bezbjednost, 25 ispitanika - policijski službenici i 20 ispitanika - građani). Ispitivan je nivo samokontrole potencijalnih počinilaca u odnosu na zavisnu varijablu – priliku da se izvrši krivično djelo, a s obzirom na stepen društvene kontrole. Ispitivanje je izvršeno tokom mjeseca jula 2025.godine na području grada Banja Luka. Rezultate dobijene ovom anketom, upoređujemo sa rezultatima ankete provedene prije 13 godina (2012) za potrebe empirijskog istraživanja diplomskog rada na istom uzorku, i na istom području (Gudelj,2012).

Uporedni pokazatelji, poslužiće da se još jednom preispita mogućnost i opravdanost praktične primjene teorije samokontrole u prevenciji kriminaliteta, uticajem na faktore, koje je autor teorije identifikao kao ključne. Ograničenje istraživanja predstavlja relativno mali uzorak ispitanika. Ali, bili smo limitirani prethodnim istraživanjem, te ograničenim obimom ovog rada, što bi u nekim narednim istraživanjima bilo potrebno uzeti u obzir.

Analiza dobijenih rezultata

Podaci dobijeni anketom obrađeni su metodom statističke analize, i dovedeni su u vezu sa ciljem postavljenom ovim istraživanjem –utvrditi uticaj

nivoa samokontrole pojedica na odluku da izvrši krivično djelo s obzirom na faktore socijalne kontrole.

Odgovori su gradirani na osnovu pitanja baziranih na osnovu pet nivoa samokontrole i to:

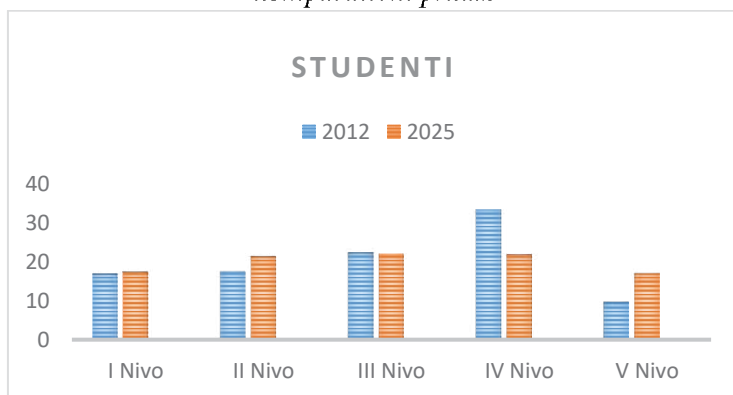
1. **I nivo:** „Vaša procjena da osoba ne bi izvršila krivično djelo (kada mu se za to ukaže prilika), kada zna da ga niko ne posmatra, a radi se o najmoralnijim osobama”
2. **II nivo:** Osoba ne bi izvršila krivično djelo kada se za to ukaže prilika, ako vidi sa se u njenoj blizini nalaze druga lica koja ona ne poznaje.“
3. **III nivo:** „Osoba ne bi izvršila krivično djelo kada se za to ukaže prilika, ako vidi da se u njenoj blizini nalaze druga lica koja ona poznaje.“
4. **IV nivo:** „Osoba ne bi izvršila krivično djelo, kada se u njenoj blizini nalazi policijski službenik.“
5. **V nivo:** „Osoba bi izvršila krivično djelo i kada je policija sprečava u intervenciji da ne izvrši krivično djelo.“, a radi se o agresivnim osobama sa veoma niskim nivoom samokontrole koji često dolaze u sukob sa policijom.

Studenti Fakulteta za bezbjednost i zaštitu

Tabela 1. *Odgovori studenata na pitanja*

Godina Nivo samokontrole	2012.	2025.	Razlika u stavovima 2025/2012
I Nivo	17.00%	17.4%	+0.4%
II Nivo	17.50 %	21.29%	+3.79%
III Nivo	22.40%	22.00%	-0.40%
IV Nivo	33.40%	21.81%	-11.59%
V Nivo	9.7%	17.5%	+7.8%

Grafikon 1. Odgovori studenata na pitanja na osnovu Hiršijevih pet nivoa samokontrole osnovu Hiršijevih pet nivoa - komparativni prikaz samokontrole-komparativni prikaz

Iz predloženih pokazatelja i komparativnog prikaza uočljivo je da su studenti- ispitanici dali skoro podudarne odgovore kad je u pitanju I nivo (lična samokontrola) i III nivo (poznata lica) samokontrole. Kada je u pitanju Nivo II (nepoznato lice) , u ponovljenom istraživanju u nešto većem procentu (+ 3.79%) anketirani studenti uzeli su u obzir prisustvo drugog lica koje ne poznaju kao razlog odustajanja od kriminalnog ponašanja.

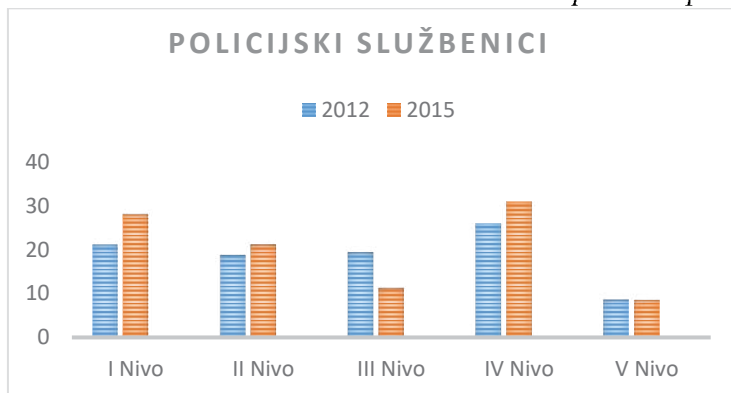
Značajnu promjenu čine stavovi studenata kada je u pitanju prisustvo policije kao formalnog subjekta kontrole. Znatno manje odgovora ispitanika „uvažilo“ je faktor samog prisustva policajca u njenoj blizini (-11.59%) u slučaju kada su osobe u prilici da izvrše krivično djelo. Takođe su u značajnom procentu (+7.8%) iskazali stav da bi osoba koja se odlučila da počini krivično djelo odustala od svoje namjere, i u slučaju da policija interveniše i sprečava ih u toj namjeri.

Policijski službenici

Tabela 2. *Odgovori policijskih službenika*

Godina Nivo samokontrole	2012.	2025.	Razlika u stavovima 2025/2012
I Nivo	26.16%	28%	+1.84%
II Nivo	18.80 %	21.25%	+2.45%
III Nivo	19.36%	11.33%	-8.03%
IV Nivo	25.94%	30.92%	+4.98%
V Nivo	8.58%	8.5%	-0.08%

Grafikon 2. *Odgovori policijskih službenika na pitanja na osnovu Hiršijevijevih na pitanja na osnovu Hišijevih pet pet nivoa samokontrole nivoa samokontrole – komparativni prikaz*

Iz predočenih pokazatelja vidljivo je da najveći broj ispitanika- policajaca i to u još većem procentu nego ranije (+4.98%) potvrdilo stav iz prethodnog istraživanja da osoba neće izvršiti krivično djelo ukoliko se u njenoj blizini nalazi policijsku službenik . Iskazana je neznatna razlika u odnosu na prehodni stav kada je Nivo V (policijska intervencija) u pitanju (-0.08%).

Značajnija razlika u stavovima kada je ova grupa ispitanika u pitanju pokazana je kada je u pitanju Nivo III - prisustvo poznatih lica (-8,03%), a iskazan

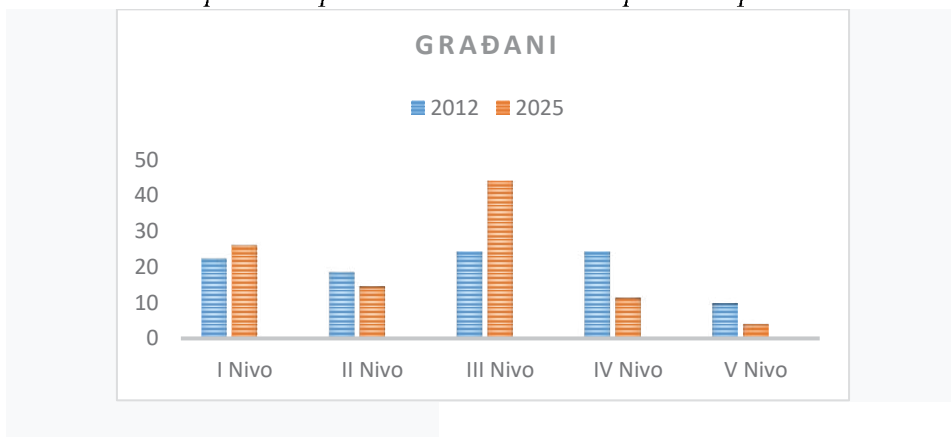
je pozitivniji stav (+2.45%)-prisustvo u blizini nepoznatih lica. Takođe su, u nešto većem broju (+1.84%) iskazali stav o većoj samokontroli pojedinca.

Građani

Tabela 3. Odgovori građana na pitanja

Godina Nivo samokontrole	2012.	2025.	Razlika u stavovima 2025/2012
I Nivo	22.35%	26%	+3.65%
II Nivo	18.60%	14.55%	-4.05%
III Nivo	24.30%	44.02%	+19.72%
IV Nivo	24.32%	11.43%	-12.89%

Grafikon 3. Odgovori građana na pitanja na osnovu Hiršijevih pet nivoa samokontrole osnovu Hiršijevih pet nivoa
komparativni prikaz samokontrole -komparativni prikaz

Na postavljeno pitanje ispitanicima – građanima i vezi sa Hiršijevih pet nivoa samokontrole, primjećujemo najveću razliku u stavovima kada je su u pitanju III I IV nivo samokontrole. Značajnije odstupanje u odnosu na ranije istraživanje iskazano je kada je Nivo III u pitanju - prisustvo lica koje osoba poznaje kao značajan faktor odustajanja od činjenja krivičnog djela (+19.72%).

Istovremeno, manje povjerenje u odnosu na prethodno istraživanje (-12.89% iskazali su građani prema prisustvu policije u neposrednoj blizini osobe koja ima namjeru da izvrši krivično djelo. Takođe, građani su iskazali manje povjerenja (-5.92%) i u samu intervenciju policije kao faktor odvrćanja od činjenja krivičnog djela. Građani su se, u odnosu na prethodno istraživanje, u nešto većem broju (+3.65%) opredijelili za Nivo I (samokontrola u samom pojedincu). Kada je u pitanju Nivo II (prisustvo nepoznate osobe) građani su se izjasnili u manjem broju (-4.05%) u odnosu na prethodno istraživanje, kao faktor od uticaja na samokontrolu.

Diskusija

Anonimnim upitnicima prikupljeni su podaci o precepciji relevantnih grupa u vezi sa samokontrolom pojedinaca s obzirom na vrstu socijalne kontrole. Rezultati pokazuju da na stepen samokontrole pojedinca značajno utiču faktori socijalne kontrole. Prema rezultatima ankete studenti i građani su se izjasnili na načina da veći značaj daju neformalnim subjektima kontrole (prisustvo poznatih i nepoznatih lica) u odnosu na prisustvo policije kao formalnog subjeta kontrole, čak i u slučaju policijske intervencije. Samo su anketirani pripadnici policije veći značaj dali prisustvu policije i policijskoj intervenciji kao faktoru odvrćanja od činjenja krivičnih djela. Ovi rezultati sugerišu opštu podršku teoriji samokontrole, u smislu preventivnog uticaja na ključne faktore formiranja samokontrole koje je ova teorija identifikovala kao takve, a to su primarno roditelji, a i drugi faktori socijalne kontrole (škola, mediji, zajednica...) koji su važni agensi socijalizacije djece u najranijem uzrastu, do 10 godine života.

Zaključak

Na osnovu rezultata istraživanja, došli smo do zaključka da se, prema percepciji ispitivanih grupa, sistemu neformalne kontrole daje veći značaj nad formalnim sistemom kontrole kriminaliteta, a time i veće povjerenje u mogućnost blagovremenog sprečavanja niske samokontrole, kao značajne kriminogene predispozicije, još u najranijem uzrastu, prije nego se ispolji kriminalno ponašanje kada djeluju formalni mehanizmi društva. Iz toga slijedi

jasan zaključak da društva treba svoj fokus u borbi protiv kriminaliteta, umjesto postojeće krivičnopravne, kažnjavajuće prakse, kada se već dogodilo djelo i ispoljena posljedica, usmjeriti prema socijalnim subjektima kontrole u pravcu izgranje samokontrole u ranom djetinjstvu, prije svega, u domenu unapređenja roditeljstva u fazi primarne socijalizacije djeteta. Time se ispostavlja da teorijska elaboracija i razumijevanje formiranja samokontrole, na način kako ističe autor Teorije samokontrole, može biti korisna u prevenciji kriminaliteta kao naprednijem i jeftinijem načinu suprotstavljanja ovoj negativnoj društvenoj pojavi. Najbolje interes društva je ulaganje u djecu dok su mala, kada su mogućnosti razvoja samokontrole najveće.

Literatura

- Akers, R. L., & Jensen, G. F. (2008). The empirical status of social learning theory of crime and deviance: The past, present, and future. In F. T. Cullen, J. P. Wright
- Anderson, D. A. (2011). *The cost of crime*. Foundations and Trends in Microeconomics, 7(3), 209–265.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4, 1-103. <http://dx.doi.org/10.1037/h0030372>
- Burke, P.: (2025): *Povijest i društvena teorija* (2. izdanje): Cornell University Press Ithaca New York
- Charlotte Nickerson, aul Mcleod, PhD Editor-in-Chief for Simply PsychologyBSc (Hons) Psychology, MRes, PhD, University of Manchester Hirschi's Social Control Theory Of Crime, Updated on February 13, 2024 Reviewed by Saul Mcleod, PhD Hirschi's Social Control Theory of Crime (simplypsychology.org)
- Cajner Mraović, I. (2009b):. *Prevencija kriminaliteta u lokalnoj zajednici – strategija primjene znanosti i iskustva dobre prakse*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske
- Flere, Sergej(2004): *Granice samokontrole u objašnjenju kriminalnosti*, *Temečasopis za društvene nauke*, Univerzitet u Nišu, <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?query=ISSID%26and%264264&page=3&sort=8&stype=0&backurl=%2fissue.aspx%3fissue%3d4264>

- George B. Vold Et al.: (1998). *Theoretical Criminology* - Fourth Edition HC Oxford University Press
- Gottfredson, M., Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Gottfredson, M. (2017). *Self-control theory and crime*. In *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*.
- Grasmick, H., Tittle, C., Bursik, R., Aneklev, B.(1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30,5-29//doi.org/10.1177/0022427893030031002
- Hirschi,T., Gottfredson,M.(1993). Commentary: *Testing the general theory of crime*. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30,47-54
- Hirschi, T., Gottfredson, M. (1994). *The generality of deviance*. New Brunswick-London: Transaction Books
- Hollander Blumoff, R.: (2012). *Crime, Punishment an the psychology of self-control*, Emory Law Journal, Issue3, p501
- Ignjatović , Đ.(2009). *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet univerziteta u Beogradu
- Ilišin, V., Bobinac-Marinović, A., Radin, F. (2001). *Djeca i mediji- Uloga medija u svakodnevnom životu djece* Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb.
- Komlenović, Lj., Rajić,T. (2023). Koliko košta kriminalitet iz vizure zatvorskog sistema? –U prilog potrebi promjene paradigme u borbi protiv kriminaliteta , Nezvisni univerzitet Banja Luka, Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Naučna konferencija Bezbjednosni izazovi, rizici i prijetnje u procesu nastajanja novog svjetskog poretka
- Muratbegović,E. (2004) *Prevenција kriminaliteta(skripta)*, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo
- Özbay, Ö., & Köksoy, O. (2009). Is Low Self-Control Associated With Violence Among Youths in Turkey? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53(2), 145-167. <https://doi.org/>
- Pratt, T., Cullen, F. (2000). The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A met-analysis. *Criminology*, 38
- Sefo, M.(2022). *Uvod u komunikologiju*. Perfecta, Sarajevo

- Stacey Nofziger and Nicole L. Rosen, (2017). Building Self-control to Prevent Crime | Stacey Nofziger - Academia.edu
- Simenunović-Patić, Biljana (2013). Teorija situacijskog postupanja: postavke, značaj i perspektive, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, Nauka, bezbednost, policija, ,vol.18,br.2, str 93-106 (dostupno na: <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-88721302093S/10.1177/0306624X08314577>)
- Siegel, L.J. (2007). Criminology: Theories, Patterns, and Typologies, Ninth ed. U.S.A: Thomson Wadsworth
- Schreck, C. J., & Hirschi, T. (2009). Social Control Theory. In J. M. Miller (Ed.), 21st Century Criminology A Reference Handbook (pp. 305-311). <https://www.scrip.org/reference/referencespapers?referenceid=3825049>
- Šešić, Bogdan (1998). *Opšta metodologija*, Naučna knjiga, Beograd
- Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Luzio Boone, A. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 72(2), 271-324. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00263.x>
- Turner, M.G., Piquero, A.R., & Pratt, T.C (2005): The school context as a source of self control. *Journal of Criminal Justice*, 33, 327-339.
- Wikström, P-O and Treiber, K. (2007): The role of self-control in crime causation. Beyond Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *European Journal of Criminology* 4: 237–264.

